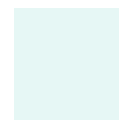

Tuarascáil

Plean Straitéiseach um Sheirbhísí Uisce 2050

**Measúnacht Straitéiseach Timpeallachta
(MST): Tuarascáil Timpeallachta - Aguisíní**

Ár n-uisce a chosaint dár dtodhchaí

Má tá ceist ar bith agat nó má theastaíonn tuilleadh eolais uait, téigh i dteagmháil linn:

Teagmháil sonraí

Gréasán:
www.water.ie

Twitter:
[@IWCare](https://twitter.com/IWCare)

Uisce Éireann
Bosca Oifige Poist 860
Oifig Seachadta na Cathrach
Theas
Cathair Chorcaí

Fiosruithe agus aiseolas ón gcomhairliúchán

9rn–5.30in, Luan–Aoine

Ríomhphost:
wssp@water.ie

Post:

An Plean Straitéiseach um Sheirbhísí Uisce, Uisce Éireann,
BOSCA Oifig Poist 13216, Gleann na gCaorach, Co. Bhaile Átha
Cliath

Saorghlao:
1800 46 36 76

© Cóipcheart 2024 Jacobs Engineering Ireland Limited. Is faoi úinéireacht Jacobs na coincheapa agus an fhaisnéis sa doiciméad seo. Is ionann cóipeáil an doiciméid seo ina iomláine nó i bpáirt gan chead i scríbhinn ó Jacobs agus sárú cóipchirt.

Teorainn: Ullmhaíodh an tuarascáil seo, ar son, agus le haghaidh úsáid eisiach Chliant Jacobs (Uisce Éireann), agus tá sé faoi réir ag forálacha an chonartha idir Jacobs agus an Cliant, agus eisítear é i gcomhréir leis na forálacha sin. Ní ghlacann Jacobs le dlíteanas ar bith maidir le húsáid ar bith na tuarascála seo, nó maidir le spleáchas ar a bhfuil ann, ag trío páirtí.

Aguisín C Timpeallacht Bhonnline

C.1	Timpeallacht Uisce	74
C.2	Daonra, Geilleagar, agus Turasóireacht agus Áineas.....	92
C.3	Sláinte agus Folláine.....	98
C.4	Athrú Aeráide.....	105
C.5	Bithéagsúlacht, Flóra agus Fána.....	112
C.6	Iascach.....	122
C.7	Sócmhainní Ábhartha	125
C.8	Tírdhreach, Bailedhreach agus Muirdhreach.....	136
C.9	Oidhreacht chultúrtha – Seandálaíochta agus Ailtireachta	139
C.10	Geolaíocht agus Ithreacha	144
C.11	Cáilíocht Aeir.....	150
C.12	Torann agus Creathadh	153
C.13	An Timpeallacht Trasteorann	154

C.1 Timpeallacht Uisce

C.1.1 Reachtaíocht agus Rialachas Uisce

Bunaítear le Creat-Treoir Uisce an Aontais Eorpaigh (AE) (2000/60/CE) creat chun uisce dromchla agus screamhuisce a chosaint. Faoin gCreat-Treoir Uisce (CTU), ní mór d'Éirinn déanamh cinnte go mbainfidh gach dobharlach in Éirinn an stádas 'Maith' amach faoi 2027. Is iad príomhchuspóirí CTU cosc a chur ar mheathlú agus stádas na n-éiceachóras uisceach a fheabhsú, lena n-áirítear screamhuisce. Mar sin de, faoin CTU, níor cheart go dtiocfadh meath ar stádas iomlán nó ar aon cheann de pharaiméadair cháilíocht uisce an CTU as aon mhodhnú ar dhobharlach.

Ní mór gach Limistéar faoi Chosaint Uisce Sliogéisc (LCUS) a bhainistiú lena chinntiú go gcomhlíonann siad a gcuspóirí éiceolaíochta agus ceimiceacha agus go gcomhlíonann siad stádas Aicme B ar a laghad faoi Rialacháin Sláinteachais AE chun ceanglais an CTU a chomhlíonadh.

Leagtar amach sa Phlean Bainistíochta Abhantraí (PBA) d'Éirinn conas a oibreoidh eagraíochtaí, geallsealbhoirí agus pobail le chéile chun an timpeallacht uisce a fheabhsú agus riachtanais an CTU a chomhlíonadh. Déantar an PBA a nuashonrú gach 6 bliana mar chuid den timthriall pleanála abhantraí agus leagtar amach ann na cuspóirí, na spriocanna agus na bearta chun dobharlaigh a fheabhsú ar fud na hÉireann chun cáilíocht uisce a fheabhsú agus chun stádas éiceolaíoch "Maith" a bhaint amach i ndobharlaigh (aibhneacha, lochanna, inbhir agus uiscí cósta) faoi 2027. Tá an PBA ina dhara timthriall faoi láthair, ag tabhairt isteach tionscnaimh agus beartais nua a chuir leis na cinn a moladh sa chéad timthriall agus a bhfuil sé mar aidhm acu bearta tacaíochta a chur chun feidhme do réimsí ardtosaíochta.

Tá comhairliúchán déanta ar dhréacht-PBA an tríú timthriall agus tá an tríú timthriall PBA á ullmhú faoi láthair ag an Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta (RTRÁO). Sa dréacht-PBA sainithníodh brúnna suntasacha i ndobharlaigh maidir le hidreamoirfeolaíocht, le pleanáil úsáide talún, le talmhaíocht, le sioltachán agus le ceimiceáin ghuaiseacha.

Tá sé mar aidhm ag an gCreat-treoir Straitéise Mara (2008/56/CE) an comhshaoil muirí a chosaint ar bhealach níos éifeachtaí ar fud na hEorpa agus dea-stádas comhshaoil a bhaint amach in uiscí muirí agus, go háirithe in uiscí cósta.

Ag deireadh na bliana 2022, rith an rialtas an tAcht um Chomhshaoil Uisce (Astógálacha agus Gaibhnithe Gaolmhara), 2022 (an tAcht Astógálacha), lena gcinnteofar go mbeidh astarraingtí náisiúnta i gcomhréir le ceanglais CTU. Níl tús curtha leis an Acht Astógálacha go fóill agus níl na rialacháin agus na treoirlínte gaolmhara lena dtabharfar sonraí breise faoi na cineálacha measúnaithe agus modheolaíochta náisiúnta a bheidh le húsáid foilsithe nó i bhfeidhm fós.

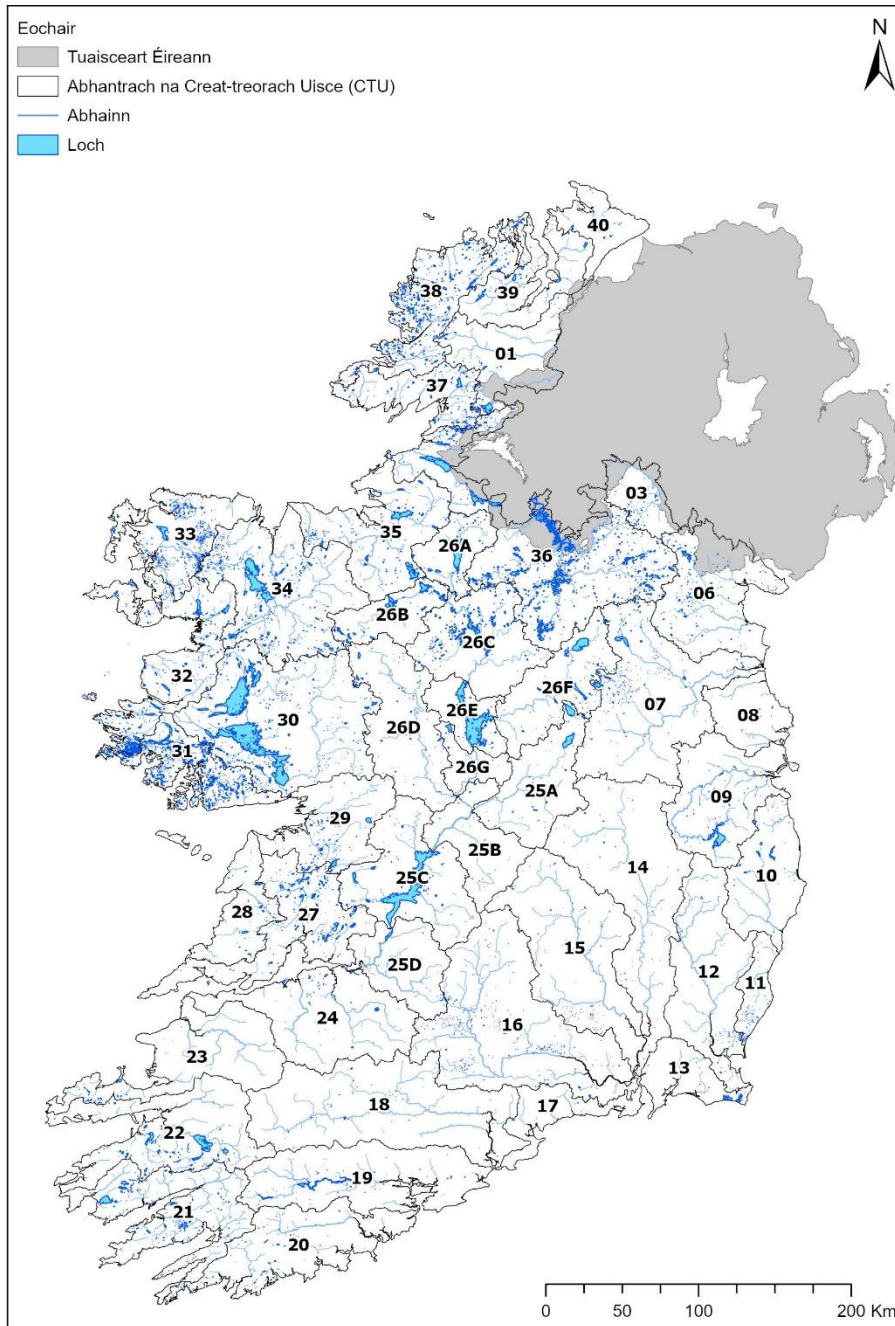
Éilítear ar ba Ballstáit le Treoir AE maidir le Tuilte (2007/60/CE) Pleananna Bainistíochta Riosca Tuilte a fhorbairt do limistéir ina bhfuil riosca suntasach tuile cheana féin agus ina bhféadfadh riosca a bheith ann amach anseo. Le Rialacháin AE (Measúnú agus Bainistíocht Rioscaí Tuilte) 2010 rinneadh an Treoir maidir le Tuilte a thrasú i ndlí na hÉireann agus leagtar amach inti freagrachtaí Oifig na nOibreacha Poiblí (OOP).

Bhí an Treoir á cur i bhfeidhm go príomha ag an OOP go príomha tríd an gClár um Measúnú agus Bainistíocht Riosca Tuilte bunaithe ar Abhantracha (MBRTA) (OOP, 2018)³, trínar forbraíodh 29 Dréachtphlean Bainistíochta Riosca Tuilte.

³ OOP. 2018. *Clár Measúnachta agus Bainistíochta Riosca Tuilte Abhantraí*. Arna Rochtain: 06.01.23. Ar fáil ó: <https://www.floodinfo.ie/map/floodplans>

C.1.2 Ríocht Bonnline Timpeallachta Uisce

Sócmhainn nádúrtha ríthábhachtach is ea acmhainní uisce na hÉireann. Tá an acmhainn uisce dromchla comhdhéanta de 84,800 km de chainéil abhann mhapáilte, 12,000 loch, na céadta inbhear agus os cionn 14,000 km² d'uiscí cósta. I gcoibhneas le tíortha Eorpacha eile, tá an clúdach locha in Éirinn dhá oiread mheán chlúdach locha an AE (12,000 loch ina gclúdaítear ~ 2% d'achar talún) (GCC, 2023b)⁴. Taispeántar na dobharlaigh dromchla leis na 40 abhantrach CTU ar Fíor C.1 thíos.

Fíor C.1 Dobharlaigh dromchla agus abhantracha in Éirinn (GCC, 2022d)⁵

⁴ GCC. 2023b. *Ireland's environment*. Arna rochtain 27.07.2023. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/our-services/monitoring--assessment/assessment/irelands-environment/>

⁵ GCC. 2022d. *Abhantracha*. Arna rochtain 01.08.2023. Ar fáil ó: <https://gis.epa.ie/GetData/Download>

Cáilíocht Uisce

Tá meath leanúnach feicthe in Éirinn ar dhobharlaigh ardstádais agus tá méadú feicthe ar líon na ndobharlach lena mbaineann sláinte olc éiceolaíochta. Rud atá níos soiléire fós is ea an laghdú mór ar líon na n-aibhneacha is glaine, a bhfuil laghdú tagtha orthu le 30 bliain anuas ó os cionn 500 láithreán in 1990 go dtí 20 láithreán díreach in 2020. Áitíonn GCC gur cheart díriú ar inbhir a chosaint, ós rud é go bhfuil an stádas foriomlán is measa ag na dobharlaigh sin agus go bhfuil gá le bearta sonracha a dhéanamh chun iad a fheabhsú agus a chosaint (GCC, 2020a) Is é toradh an timthrialla is deireanaí de mheasúnacht cáilíochta uisce (2016-2021) gur tháinig laghdú beagnach 16% agus 10% faoi seach ar líon na n-inbhear agus na n-uiscí cósta atá ar chaighdeán sásúil (GCC, 2023c).

Soláthraítear achoimre ar stádas CTU an GCC (2023d) agus ar riosca CTU (2023e) do gach dobharlach in Éirinn i bhFíor C.3, Fíor C.5, Fíor C.8, Fíor C.9 agus Fíor C.6. Léirítear leis an measúnú go bhfuil 54% d'uiscí dromchla i riocht maith éiceolaíochta nó níos fearr agus go bhfuil 46% i riocht míshásúil; tá drochbhail ar thart ar 9% de dhobharlaigh screamhuisce agus tá 91% i riocht maith.

Chomh maith leis sin tháinig laghdú 1% ar líon na n-aibhneacha agus 3% ar líon na lochanna a ndearnadh monatóireacht orthu agus atá ar chaighdeán sásúil. Mar sin féin, de réir tuarascáil táscairí cáilíochta uisce an GCC (2023c), níor tharla aon athrú suntasach ar cháilíocht bhitheolaíoch aibhneacha agus lochanna na hÉireann in 2022, agus aon fheabhsuithe á bhfritháireamh ag lagduithe in áiteanna eile.

Taispeántar leis an gcáilíocht uisce a tuairiscíodh sa tuarascáil achoimre le haghaidh cáilíocht uisce na hÉireann (GCC, 2022b) an patrún ginearálta laghdaithe ar cháilíocht shásúil uisce in uisce dromchla na hÉireann ó rinneadh an chéad mheasúnacht ar stádas éiceolaíochta don tréimhse 2007-2009. Sainíodh freisin sa tuarascáil gur bhain 88% de dhobharlaigh dromchla dea-stádas ceimiceach amach nuair a fágadh substaintí uileláithreacha as an áireamh (mar shampla mearcair agus hidreacarbóin il-timthriallacha aramatacha (HIAnna)).

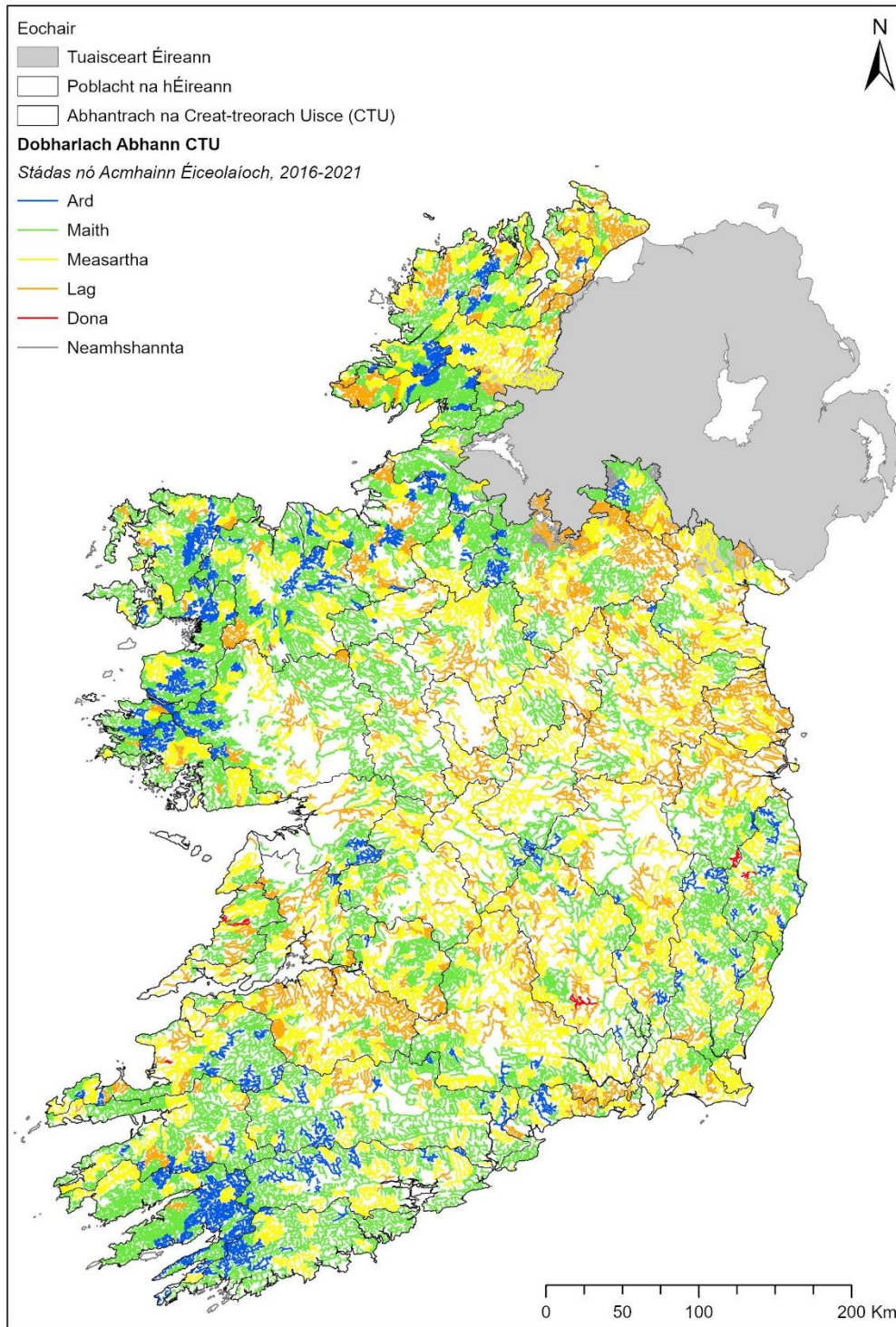
Ar an iomlán, meastar go bhfuil 1,629 dobharlach in Éirinn 'i mBaol' mura gcomhlíontar a gculpóirí comhshaoil). Is ionann aibhneacha agus thart ar 81% de na dobharlaigh 'i mbaol', agus ina dhiaidh sin tá dobharlaigh locha (9%), screamhuisce (5%), idirchríosach (3%) agus dobharlaigh chósta (1%) (GCC, 2023e). Is iad an talmhaíocht, an hidreamoirfeolaíocht, an fhoraoiseacht agus doirteadh fuíolluisce uirbigh na brúnna suntasacha is mó a mbíonn tionchar acu ar dhobharlaigh atá 'i mBaol' de réir an GCC (2023g)⁶.

Aibhneacha

Tá sláinte éiceolaíoch shásúil agus stádas maith nó ard ag beagán os cionn leath de na 3,208 dobharlach abhann a ndearnadh measúnú orthu ar fud na tíre. Tá stádas éiceolaíoch mheasartha, lag nó olc ag na dobharlaigh eile (Fíor C.3). Tá meath de 1 % tagtha ar staid shásúil na ndobharlach abhann ón tréimhse 2013-2018 (GCC, 2022b).

As na 319 dobharlach abhann a ainmníodh le cuspóir ardstádais sa tréimhse 2018-2021, ní raibh ach 137 (43 %) ag comhlíonadh an chuspóra faoi 2021 (GCC, 2022b). Faoi láthair tá 257 abhainn d'ardstádas in Éirinn, rud a chiallaíonn go bhfuil 81% anois ag comhlíonadh an chuspóra 2018-2021. Fíor C.2cuireann sé dáileadh stádas éiceolaíoch aibhneacha na hÉireann i láthair

⁶ GCC, 2023g. *Clár Náisiúnta na hÉireann um Mhionatóireacht ar Cháilíocht Uisce 2022–2027*. Arna Rochtain: 02.11.2023. Ar fáil ó: https://www.epa.ie/publications/monitoring--assessment/freshwater--marine/EPA_WFD_MonitoringProgramme_2022_2027.pdf

Fíor C.2 Stádas éiceolaíoch CTU na n-aibhneacha in Éirinn, 2016 – 2021 (GCC, 2023f)⁷

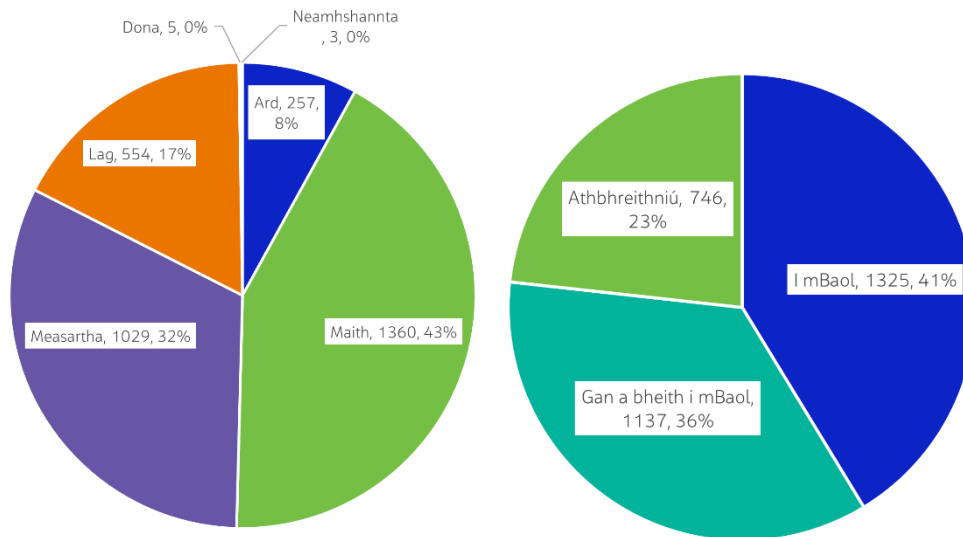
Tá na habhantraigh ina bhfuil an céatadán is ísle de dhobharlaigh shásúla a ndéantar faireachán orthu suite go príomha san Iarthuaisceart, san Oirthear, san Oirdheisceart agus i Lár na Tíre. Is ag abhantraigh na hAbhann Móire, na Feoire agus na Siúire sa deisceart agus san oirdheisceart a bhfuil an líon is mó meath ar a stádas acu (GCC, 2022b).

Tá an tiúchan nítrigine ag dul i méid i réigiúin an Oirdheiscirt, Lár na Tíre agus an Oirthir ó 2012 i leith. Mar sin féin, tá méadú tagtha ar thiúchan níotráite abhann ar fud gach réigiún in Éirinn idir 2021-2022 go príomha

⁷ GCC. 2023f. *Bunachar Geo-Shonraí CTU (Gach Dobharlach) 2016-2021 - Bealtaine 2023*. Arna Rochtain: 01.08.2023. Ar fáil ó: <https://gis.epa.ie/GetData/Download>

mar thoradh ar leasacháin talmhaíochta agus doirteadh fuíolluisce. Tá na tiúchan níotráite is airde sna réigiúin i réigiún an Oirdheiscirt, agus is dócha go mbeidh tionchar diúltach ag na meánluachanna tiúchana bliantúla ar inbhir agus ar cháilíocht uisce cósta (GCC, 2023c).

Cé go bhfuil roinnt luaineachta ann, tá leibhéal fosfáite sách cobhsaí le blianta beaga anuas. Tá na tiúchana fosfáit abhann is airde i réigiún an Oirdheiscirt agus an Iardheiscirt, agus léirítear le sonraí 2020-2022 go bhfuil leibhéal mhíshásúla fosfáite ag 28% de láithreáin abhann in Éirinn (GCC, 2023c).

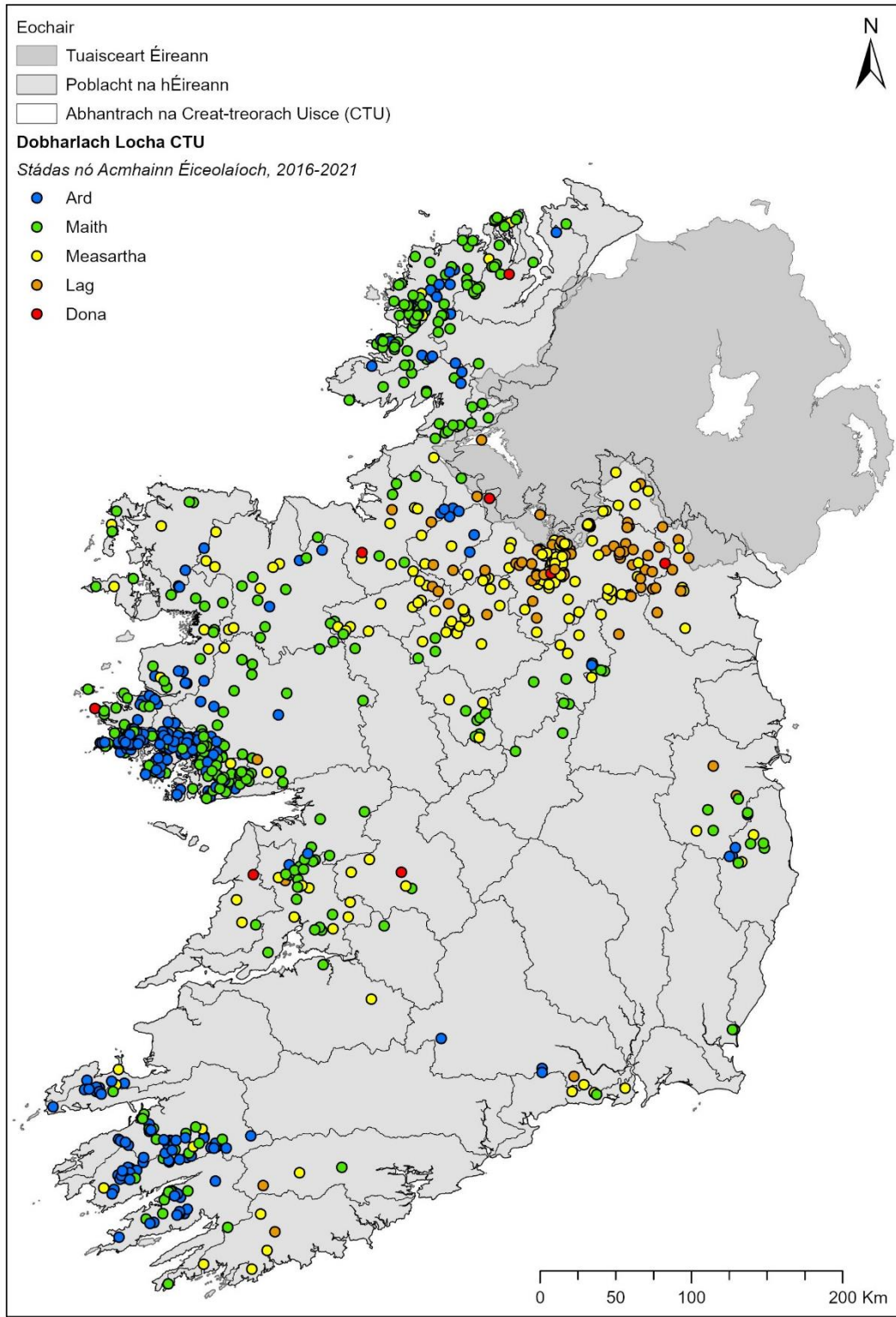

Fíor C.3 Stádas CTU agus riosca CTU do dhobharlaigh abhann in Éirinn (GCC, 2023d agus 2023e)

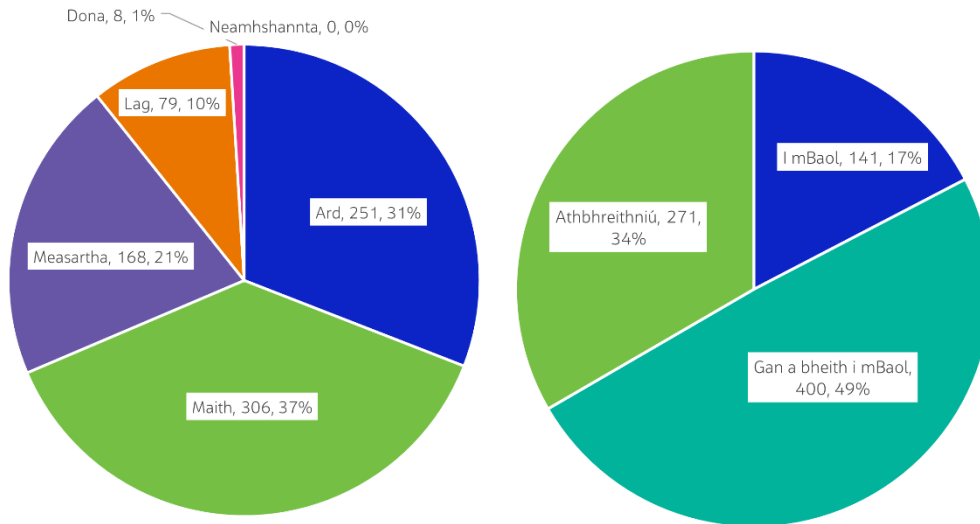
Lochanna

Go náisiúnta, tá sláinte éiceolaíoch maith nó níos fearr ag 557 loch (69%) agus tá staid mhíshásúil ar na lochanna eile (32%) (Fíor C.5). De réir Thuarascáil Táscaire Cáilíochta Uisce an GCC (2023c) bhí laghdú de 1% ar cháilíocht bhitheolaíoch shásúil (ard nó mhaith) lochanna idir measúnuithe 2019-2021 agus 2020-2022. Mar sin féin, tá laghdú 2% tagtha freisin ar líon na lochanna a ndearnadh measúnú orthu mar lochanna a bhfuil cáilíocht bhitheolaíoch lag nó olc acu.

Tá formhór na lochanna ard agus dea-stádais éiceolaíochta le fáil in Oirthear agus in Iardheisceart na hÉireann (GCC, 2023c) (féach Fíor C.4) cé go bhfuil formhór na lochanna stádais éiceolaíochta measartha nó níos measa lonnaithe i réigiún na Teorann. Go ginearálta, léiríonn an dáileadh sin an difríocht i leibhéal na gníomhaíochta daonna, na hidrigeolaíochta agus an riocht cré sna réigiúin sin. Tá an tiúchan iomlán is airde fosfair ag lochanna in oirthuaisceart na tíre agus léiríonn siad treochtaí ag ardú. Is dúshlán suntasach é na lochanna sin a athbhunú go stádas maith ar a laghad faoi 2027 mar is minic a bhíonn stór stairiúil fosfair iontu ina bhfuil dríodair atá á scaoileadh go mall le himeacht ama (GCC, 2022b).

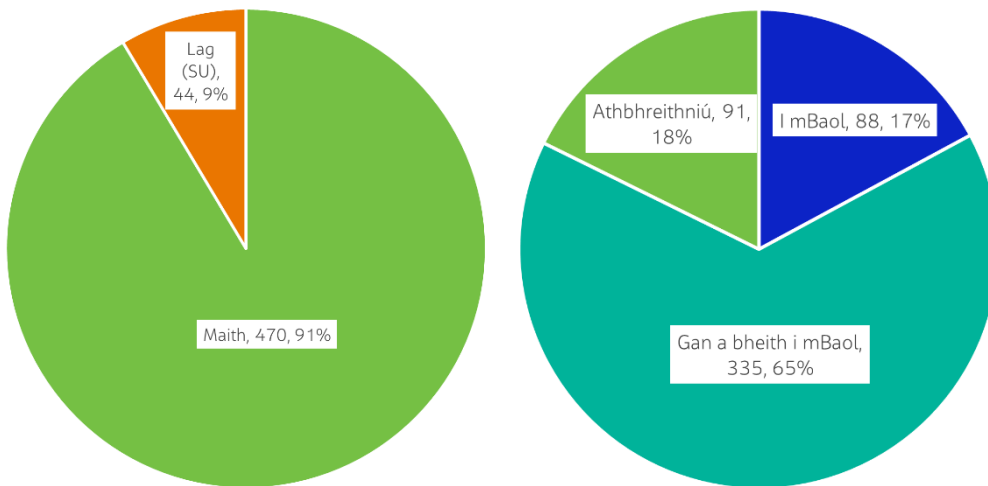
Fíor C.4 Stádas éiceolaíoch CTU na lochanna in Éirinn, 2016 - 2021 (GCC, 2023f)

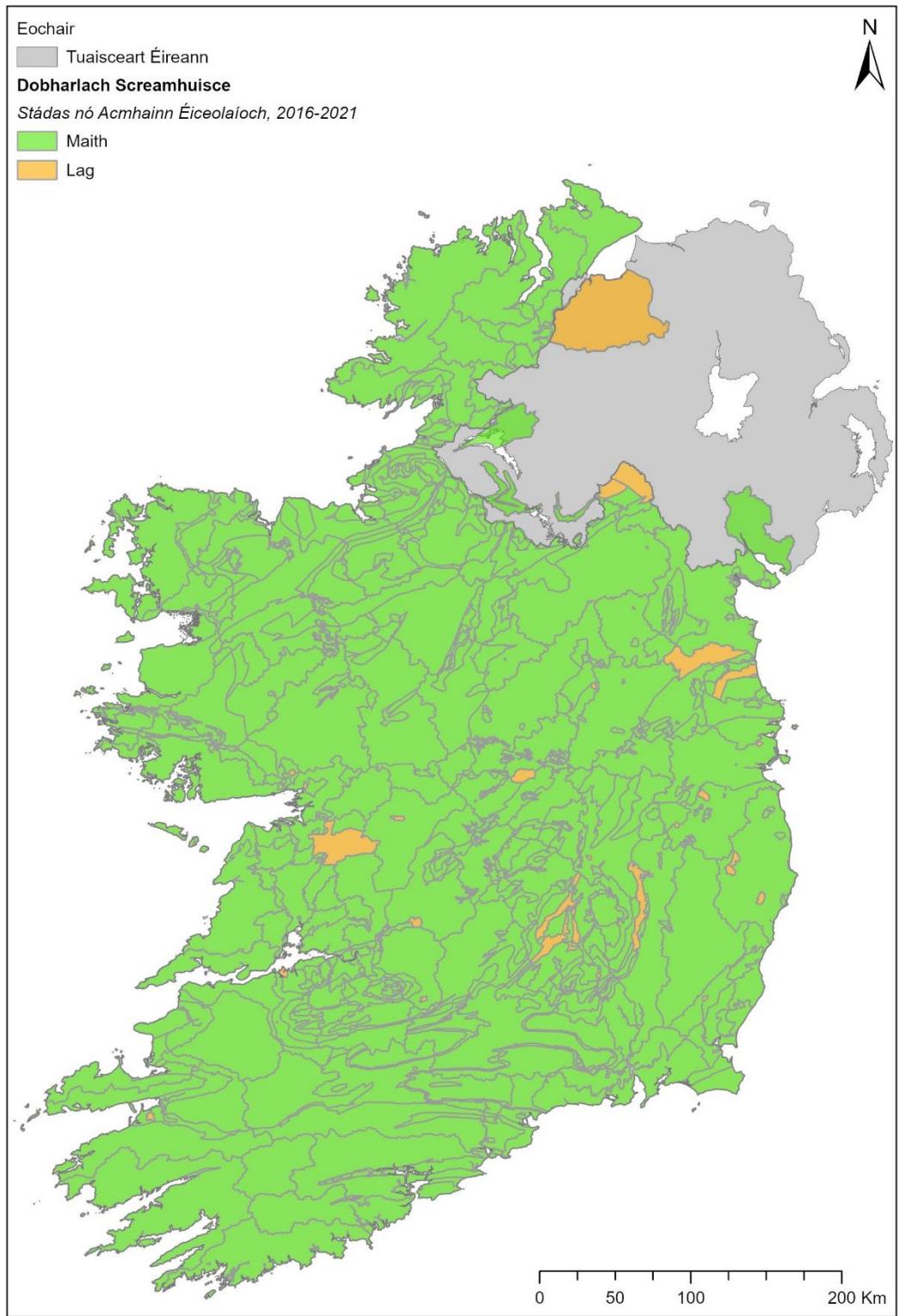
Fíor C.5 Stádas CTU agus riosca CTU do dhobharlaigh locha in Éirinn (GCC, 2023d agus 2023e)

Screamhuisce

Tá formhór (91%) na screamhuisce i riocht sásúil (Fíor C.6). Tá tiúchan níotráite ardaithe ag screamhuisc i réigiúin an Oirdheiscirt, an Oirthir agus Lár na Tíre, agus an lardheiscirt den tír agus tá an tiúchan níotráite méadaitheach is suntasaí i réigiúin an Oirdheiscirt agus an Oirthir agus Lár na Tíre (GCC, 2023c) (Fíor C.7). Tá fadhbanna logánta sna screamhuisce le cothaitheigh ardaithe agus substaintí ceimiceacha atá ag dul i bhfeidhm ar líon méadaithe uiscí óil. Ina theannta sin, tá truailliú ceimiceach a bhaineann le láithreáin stairiúla mianadóireachta, tionsclaíocha agus dramhaíola fós ann i gceantair áirithe (GCC, 2022b).

Fíor C.6 Stádas CTU agus riosca CTU do dhobharlaigh screamhuisce in Éirinn (GCC, 2023d agus 2023e)

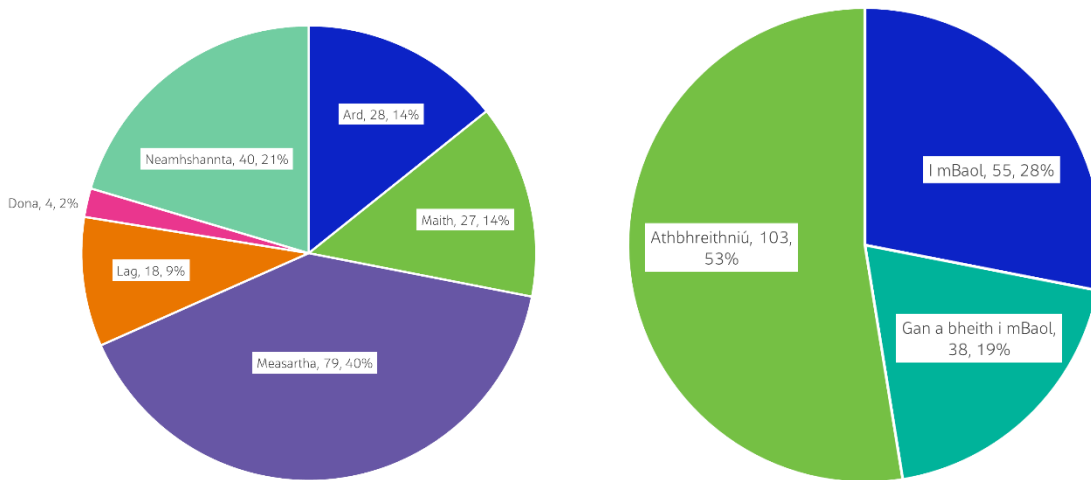

Fíor C.7 Stádas éiceolaíoch CTU na screamhuiscí in Éirinn, 2016-2021 (GCC, 2023f)

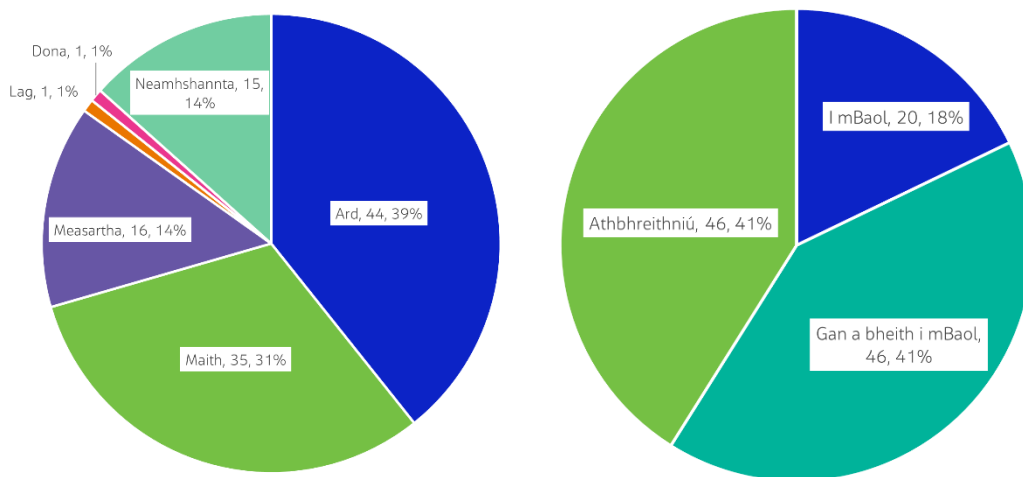
Uiscí Idirthréimhseacha (Inbhearacha) agus Cósta

Meastar go bhfuil stádas ard nó dea-stádas éiceolaíoch ag 28% de dhobharlaigh idirthréimhseacha (Fíor C.8) agus 71% d'uiscí cósta (Fíor C.9). Tá meath suntasach tagtha ar stádas uiscí idirthréimhseacha agus cósta sa mheasúnú an GCC ó 2016 go 2021 (GCC, 2022b). Tá seans go gcuireann an méadú ar ionchuir chothaitheacha sa timpeallacht mhuirí go mór leis na lagduithe sin. Taifeadadh an chuid is mó de na méaduithe ar ionchuir chothaitheacha i ndeisceart agus in oirdheisceart na tíre. Feictear go bhfuil tionchar ag an mbrú leanúnach seo ar bhitheolaíocht na n-uiscí inbhearacha agus cósta araon.

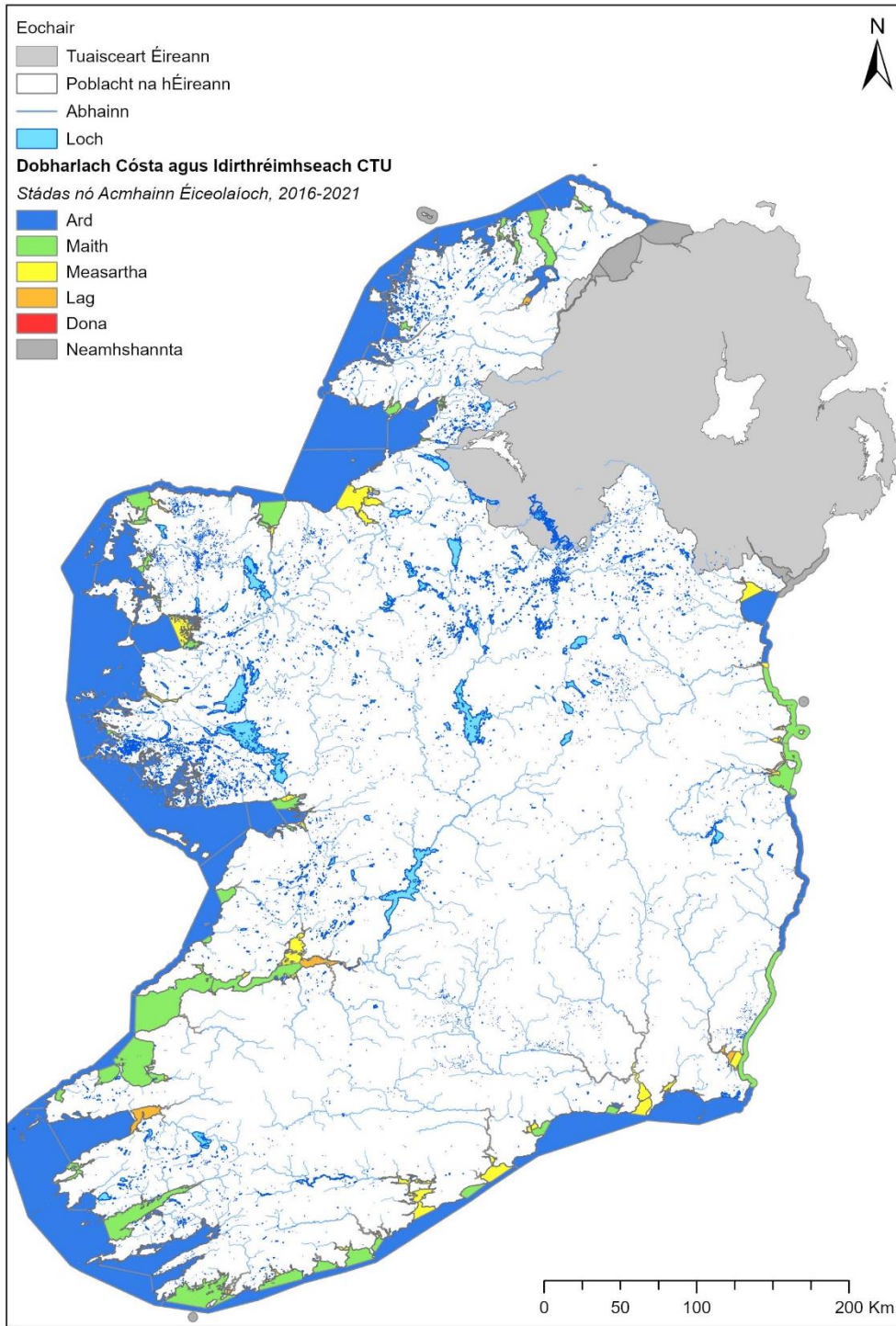
Leagann an GCC béim ar an laghdú 16% a tháinig ar líon na ndobharlach monatóireachta atá i riocht sásúil in inbhir ón measúnú deireanach a foilsíodh in 2019, agus 10% in uiscí cósta i bhfad níos mó ná mar atá in aibhneacha agus lochanna fionnuisce (GCC, 2022b).

Fíor C.8 Stádas CTU agus riosca CTU do dhobharlaigh idirthréimhseacha in Éirinn (GCC, 2023d agus 2023e)

Fíor C.9 Stádas CTU agus riosca CTU do dhobharlaigh cósta in Éirinn (GCC, 2023d agus 2023e)

Fíor C.10 Stádas éiceolaíoch CTU na ndobharlach idirthréimhseach agus cósta, 2016-2021 (GCC, 2023f)

Timpeallacht Mhuirí

Tá na huiscí measartha timpeall ar Éirinn an-táirgiúil agus cuireann siad mósáic shaibhir beatha muirí ar fáil. Cumhdaítear an measúnú ar na limistéir mhuirí níos leithne faoin gCreat-Treoir Straitéis Mara ag an AE.

Mar gheall ar shuíomh na hÉireann san Aigéan Atlantach ar imeall mhór-roinn na hEorpa, tá a timpeallacht mhuirí fós sách neamhthruaillithe (Fíor C.10). Le blianta beaga anuas, áfach, tá méadú tagtha ar leibhéal an struis comhshaoil, ó fhoinsí inmheánacha agus seachtracha araon. Mar thoradh ar fhorbairt chósta, go háirithe le linn na 1990idí, tá méadú tagtha ar raon agus ar mhéid na mbrúnna a d’fhéadfadh tionchar díúltach a imirt ar chaighdeán uiscí taoide na hÉireann.

Uiscí Snámha

Déanann na húdaráis áitiúla faireachán agus bainistiú ar uiscí snámha lena n-áirítear a gcuid tránna. Ní bhaineann aicmiú cáilíocht an uisce snámha ach leis an séasúr snámha.

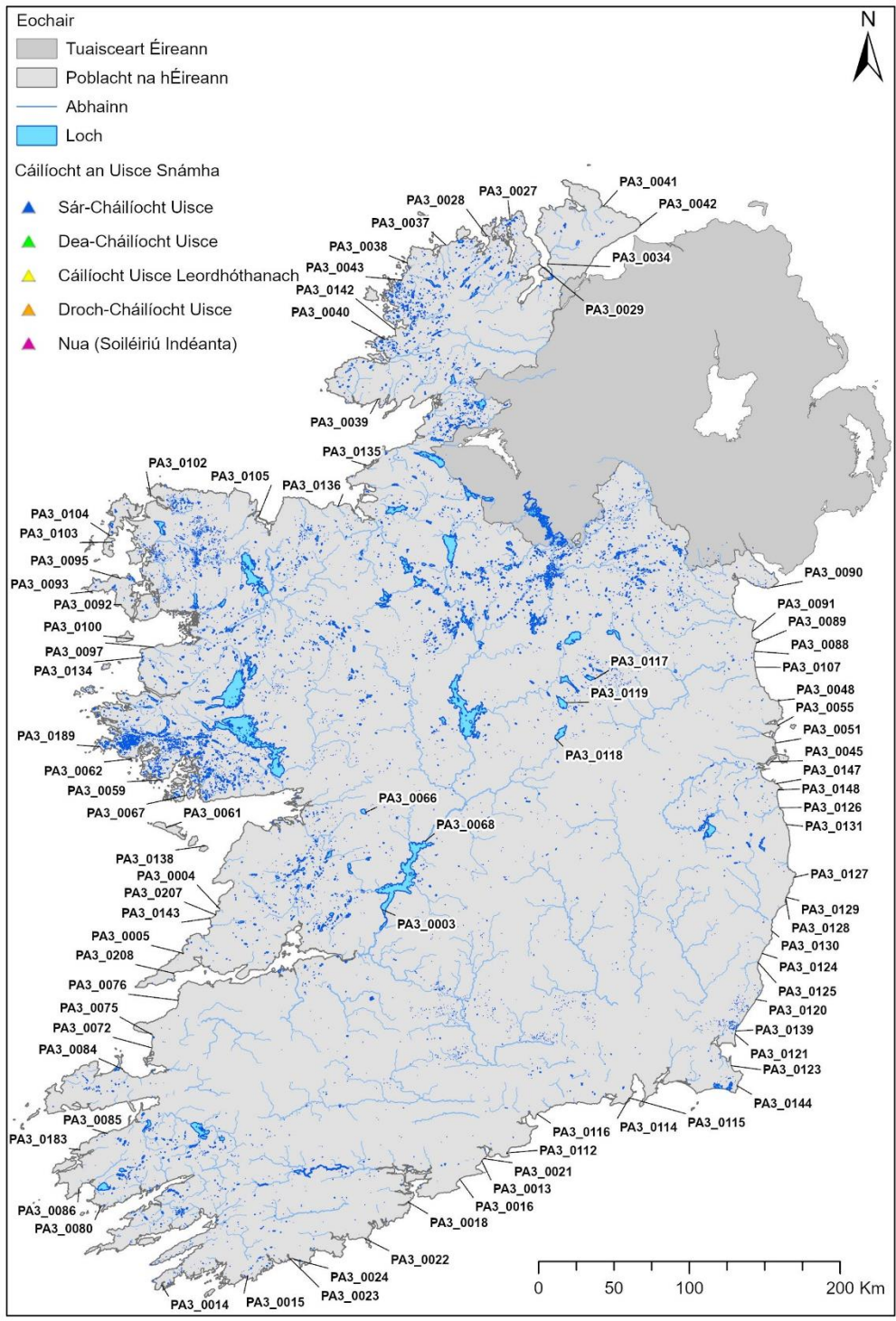
Tá 148 n-uiscí snámha aitheanta faoi láthair a ndéantar monatóireacht agus bainistiú orthu faoi na Rialacháin um Uisce Snámha in Éirinn. Déanfar uisce snámha nua-aitheanta (An Aill Bhreac/Trá Chnocán an Airgid Gaillimh) a chatagóiriú tar éis 2023 nuair a bheidh an líon samplaí a theastaíonn don mheasúnú tógtha (GCC, 2023h)⁸.

Ar an iomlán, tá feabhas tagtha go leanúnach ar cháilíocht an uisce snámha in 2022 (Fíor C.11). As an 148 n-uiscí snámha aitheanta a ndearnadh measúnú orthu, bhain 144 (97 %) amach nó sháraigh siad an t-íoschaighdeán a éilítear a bhí ag teastáil, agus shroich 79% díobh rátáil den scoth. Rangaíodh uisce snámha amháin (An tLúr, Loch Ainninn, an Iarmhí) mar uisce maith le haghaidh 2022 tar éis dó a bheith lag le tamall (GCC, 2023h).

In 2022, tuairiscíodh 34 eachtra truaillithe uisce snámha a dúnadh an trá mar thoradh orthu don GCC, i gcomparáid le 42 in 2021. Glacann na húdaráis áitiúla cur chuige réamhchúraim agus eachtraí á mbainistiú acu, rud a chiallaíonn nach dtagann meath ar cháilíocht an uisce snámha mar thoradh ar gach aon eachtra. Glactar leis an gcur chuige seo chun sláinte snámhaithe a chosaint (GCC, 2023h). Ba é fuíolluisce uirbeach an chúis ba mhinice le teagmhais truaillithe ag cur le 38% in 2022.

Rangaíodh trí uisce snámha mar uisce de dhrochstádas in 2022, Trá Bhaile Brigín, Trá na mBan, Bun Cranncha, agus Trá na mBan, An Spidéal (GCC, 2023h). Ceann níos mó ná in 2021. Tá pleananna bainistíochta i bhfeidhm ag na húdaráis áitiúla a bhfuil droch-uiscí snámha acu chun dul i ngleic leis na fadhbanna.

⁸ GCC, 2023h. *Cáilíocht Uisce Snámha in Éirinn- Tuarascáil don bhliain 2022* Arna Rochtain: 03.09.2023. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/publications/monitoring--assessment/freshwater--marine/Bathing-Water-Quality-in-Ireland-2022.pdf>

Fíor C.11 Léarscáil cáilíochta uisce snámha na hÉireann 2022 (GCC, 2023i)⁹

Foinsí Truailithe

Aithníonn measúnuithe cáilíochta uisce an GCC 2016-2021 (GCC, 2022b) gurb iad na príomhbhrúnna ar cháilíocht an uisce go príomha talmhaíocht, athruithe fisiceacha mar dhraenáil agus dreidireacht talún ina dhiaidh sin, agus gníomhaíochtaí foraoiseachta agus eisiltigh ó fhuíolluisce uirbeach ansin. Is é an toradh a bhíonn ar na gníomhaíochtaí seo ná rith chun srutha cothaithe, dríodar agus lotnaidicídí agus damáiste do ghnáthóg fhisiciúil na ndobharlach le tionchair ghaolmhara ar éiceachórais uisceacha.

⁹ GCC. 2023i. *Bathing water locations and compliance*. Arna Rochtain: 01.08.2023. Ar fáil ó: <https://gis.epa.ie/GetData/Download>

Tá líon na ndobharlach a mbíonn tionchar ag fuíolluisce uirbigh orthu fós ard, ach is léir go bhfuil sé ag laghdú agus táthar ag súil le tuilleadh laghduithe ar an líon lena mbaineann. I gcodarsnacht leis sin, tá méadú ag teacht ar líon na ndobharlach a bhfuil tionchar ag talmhaíocht orthu.

C.1.3 Riosca i gcás Tuilte

Is fadhb í tuilte atá ag éirí níos coitianta in Éirinn le blianta beaga anuas. Tá minicíocht na dteagmhas tuilte ag méadú agus, le hathrú aeráide, táthar ag súil go dtiocfaidh méadú breise air. D'fhéadfadh tuilte a bheith ina gcúis le brú ar dhraenacha agus ar shéaraigh agus d'fhéadfadh sé cur isteach ar cháilíocht an uisce dromchla trí thionchar ar chórais chóireála fuíolluisce agus ar uiscí stoirme neamhchóireáilte scaoilte mar gheall ar thuilte. Méadaíonn eachtraí tuilte freisin rith srutha dríodair saibhir cothaitheach ó thalamh talmhaíochta agus foraoiseachta a chuireann isteach ar cháilíocht an uisce. Fíor C.12 go bhfuil riosca meánach agus ard-dóchúlacht ann d'uisce dromchla agus screamhuisce.

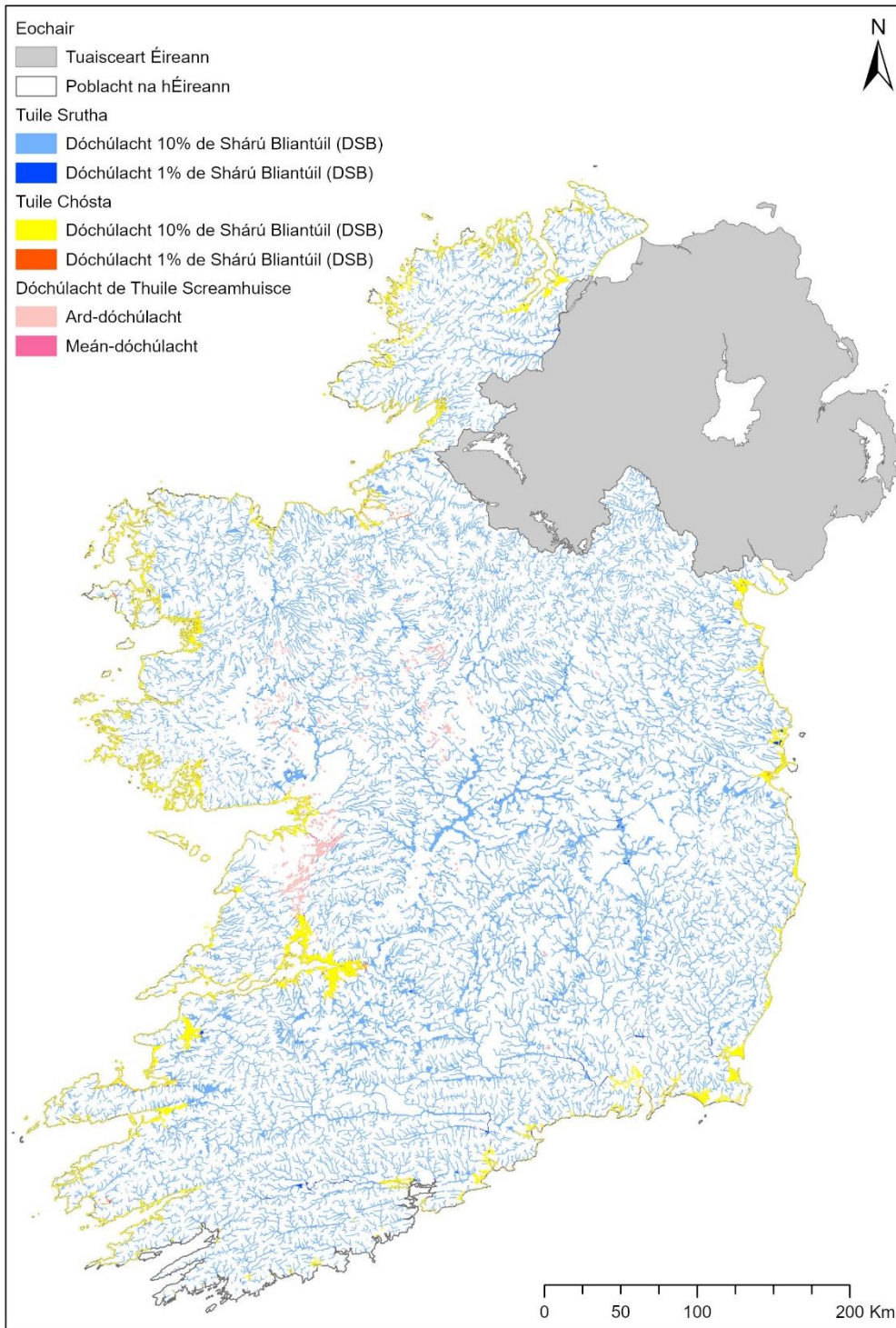
Éilítear ar bhallstáit leis an Treoir um Thuilte (2007/60/CE) Pleananna Bainistíochta Riosca Tuilte a fhorbairt do limistéir ina bhfuil riosca suntasach tuile cheana féin agus ina bhféadfadh riosca a bheith ann amach anseo. Rinne Rialacháin an AE (Measúnú agus Bainistiú Rioscaí Tuilte) 2010 an Treoir maidir le Tuilte a thrasú i ndlí na hÉireann agus leagtar amach inti freagrachtaí an OOP.

Bhí an Treoir á cur i bhfeidhm ag an OOP go príomha tríd an gClár um Measúnú agus Bainistíocht Riosca Tuilte bunaithe ar Abhantracha (MBRTA) (OOP, 2018)¹⁰, trínar forbraíodh 29 Dréachtphlean Bainistíochta Riosca Tuilte. Tá thart ar 300 Limistéar le haghaidh Measúnú Breise curtha ar bun mar aon le raon beart chun an riosca tuile a laghdú nó a bhainistiú laistigh de gach dobharcheantar.

Tá mapáil MBRTD do gach Limistéar le haghaidh Measúnú Breise ar fáil le breathnú air ar láithreán gréasáin MBRTD (OOP, 2018). Tuairtear go dtiocfaidh méadú ar an dóchúlacht go dtarlóidh tuilte abhann agus cósta ar fud na hÉireann ó réamh-mheastacháin Athrú Aeráide. Tá príomhchathracha uile na hÉireann lonnaithe i gceantair chósta atá faoi réir taoídí, agus beidh mórthionchar eacnamaíoch, sóisialta agus comhshaoil ag ardú suntasach ar leibhéal na farraige.

Áirítear leis sin rioscaí tuilte do sheirbhísí uisce agus fuíolluisce go díreach nó go hindíreach trí thionchar a imirt ar sholáthar cumhachta nó ar rochtain iompair le haghaidh oibríocht seirbhísí agus freisin trí thionchar ar chustaiméirí a mbaineann éifeachtaí bá dóibh i gceantair chónaithe agus gnólachtaí.

¹⁰ OOP, 2018. *Clár Measúnachta agus Bainistíochta Riosca Tuilte Abhantraí*. Arna Rochtain: 06.01.2023. Ar fáil ó: <https://www.floodinfo.ie/map/floodplans>

Fíor C.12 Baol tuile uisce dromchla agus screamhuisce (SGÉ 2023¹¹, OOP 2023¹²)

C.1.4 Riosca Triomaigh

Le linn an triomaigh i Samhradh 2018, bhí monatóireacht á déanamh ar sholáthairtí screamhuisce uile Uisce Éireann mar gheall ar leibhéal screamhuisce a bhí ag titim agus bhí tionchar ar roinnt soláthairtí Uisce Éireann maidir le cáilíocht nó le hinfhaighteacht acmhainní. Mar shampla, le linn na dtréimhsí tirime le déanaí, go

¹¹ SGÉ. 2023. *Sonraí agus Léarscáileanna*. Arna rochtain 09.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.gsi.ie/en-ie/data-and-maps/Pages/Geoheritage.aspx#Nationwide>

¹² OOP. 2023. *Mapaí tuilte*. Arna rochtain 15.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.floodinfo.ie/>

háirithe le linn samhraidh 2018, 2020 agus 2022, cuireadh orduithe caomhnaithe uisce i bhfeidhm a chuir isteach ar limistéir soláthair uisce le srianta ar infhaighteacht uisce custaiméirí.

Is féidir le triomach bheith ina chúis le sreabhadh íseal agus teochtaí uisce níos airde a tharlaíonn laghdú ar thiúchain ocsaigine san uisce dá mbarr. Chuir na héifeachtaí timpeallachta triomaigh sin le bás iasc a fheictear i samhradh na bliana 2018 ar fud na hÉireann ar fad. D'fhéadfadh sé gur mhéadaigh na básanna éisc i dtriomach 2018 leochaileacht na n-iasc i leith teagmhais ghéara truaillithe chomh maith le leibhéil bhunúsacha truaillithe. Is lú an seans go mbeidh tionchar ag brúnna timpeallachta de bharr triomaigh ar dhobharlaigh athléimneacha atá i ndea-shláinte éiceolaíoch (GCC, 2020a). Is féidir le ró-astarraingt uisce tionchar diúltach a imirt ar shláinte éiceolaíoch dobharlach uisce, rud a d'fhéadfadh laghdú ar shreabha abhann agus leibhéil locha a bheith mar thoradh air. Teastaíonn bainistiú gníomhach ar roinnt astarraingtí atá i mbaol chun tionchair dhiúltacha ar dhobharlaigh a sheachaint le linn tréimhsí níos tirime. Go ginearálta, áfach, lasmuigh de thréimhsí tirime nó triomaigh ní chuireann astarraingtí in Éirinn brúnna suntasacha timpeallachta ar acmhainní uisce dromchla agus screamhuisce (GCC, 2020a).

C.1.5 Treochtaí sa Todhchaí

Cuspóirí comhshaoil CTU

Leagtar amach sa dara timthriall den Phlean Bainistíochta Abhantraí (RTRÁO, 2018)¹³ clár beart chun cáilíocht an uisce a fheabhsú agus tabharfaidh an tríú timthriall den dréacht-PBA 2021- 2027 (foilsithe le haghaidh comhairliúcháin in 2021 agus táthar ag súil leis an leagan deiridh faoi dheireadh 2023)¹⁴ é seo cothrom le dáta agus níos faide fós. Is féidir na sonraí reatha maidir le stádas éiceolaíoch a úsáid chun measúnú a dhéanamh ar dhul chun cinn i gcomparáid leis na cuspóirí comhshaoil a ceapadh leis na bearta sin a bhaint amach.

Léiríonn an fhianaise (GCC, 2022b) go bhfuil feabhas agus meath tagtha ar cháilíocht an uisce i ngach cineál dobharlach le linn na tréimhse na measúnaithe 2016-2021, agus go bhfuil na hathruithe sin tar éis a chéile a chúiteamh den chuid is mó ar an scála náisiúnta. Ar an iomlán, tá beagán níos mó ná leath de na dobharlaigh go léir tar éis a gcuspóir comhshaoil a bhaint amach agus is beag athrú glan atá tagtha ar an sciar sin ó rinneadh an measúnú deireanach. Nuair nach ndéantar ach dara timthriall na Réimsí Tosaíochta le haghaidh Gníomhaíochta (RTGanna) PBA a mheas, áfach, tá an treocht éagsúil leis an léargas náisiúnta agus tá feabhas glan bainte amach ar an iomlán. Sainithnítear sa dréacht-PBA 2021-2027 527 réimse a bhfuil aird dírithe orthu, a bheidh le bainistiú ag raon comhlachtaí lena n-áirítear Clár Uiscí na nÚdarás Áitiúil (LAWPRO) agus na húdaráis áitiúla ina bhfuil trí chineál; Limistéir Athchóirithe (NIGLanna san áireamh), Limistéir faoi Chosaint agus Tionscadail Abhantrach.

Astarraingt Uisce

Ag deireadh 2022, rith an rialtas an tAcht um Chomhshaoil Uisce (Astógálacha agus Gaibhnithe Gaolmhara), 2022 (an tAcht Astógálacha), inar tugadh isteach córas nua ceadúnúcháin lena gcinnteofar go mbeidh astarraingtí náisiúnta ag comhlíonadh cheanglais na Creat-Treorach Uisce. Níl tús curtha leis an Acht Astógálacha go fóill agus níl na rialacháin agus na treoirlínte gaolmhara lena dtabharfar sonraí breise faoi na cineálacha measúnaithe agus modheolaíochta náisiúnta a bheidh le húsáid foilsithe nó i bhfeidhm fós. Go dtí go mbeidh an córas ceadúnaithe nua i bhfeidhm, beidh gach astarraingt nua arna forbairt ag Uisce Éireann le bheith bunaithe ar mheasúnuithe coimeádacha ar astarraingt inbhuanaithe agus tá staidéir ar siúl chun a aithint cá bhfuil astarraingtí reatha ag cur isteach ar dhobharlaigh.

¹³ RTRÁO. 2018. *Plean Bainistíochta Abhantraí 2018 - 2021*. Arna rochtain 20.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/en/publication/429a79-river-basin-management-plan-2018-2021/>

¹⁴ RTRÁO. 2021c. *An Dréachtphlean Bainistíochta Abhantraí d'Éirinn 2022-2027*. Arna rochtain: 25.07.2023. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/en/consultation/2bda0-public-consultation-on-the-draft-river-basin-management-plan-for-ireland-2022-2027/>

Beartas Talmhaíochta agus Cosaint Uisce

Tagann sciar suntasach den truailliú uisce as talamh talmhaíochta. Aithníonn Teagasc (an tÚdarás Forbartha Talmhaíochta agus Bia) cur chuige riosca-bhunaithe chun limistéir truaillithe idirleata ar thalamh feirme a aithint a bhfuil an riosca is airde ann go ndéanfaidh siad difear do dhobharlach. Is féidir leis an gcur chuige tacú le hobair LAWPRO agus an Chláir Tacaíochta agus Chomhairligh um Inbhuanaitheacht Talmhaíochta (ASSAP) a bhí ag tabhairt aghaidh ar an dara sraith PAA chun bearta bainistíochta talún a dhíriú ar na háiteanna is éifeachtaí. Tá moltaí¹⁵ déanta chun ASSAP a leathnú mar chuid de thacú leis an tríú timthriall den PBA atá le teacht. Beidh sé d'aidhm ag go leor de na réimsí gníomhaíochta atá molta sa dréacht-PBA 2021-2027 atá luaite thuas aghaidh a thabhairt ar thruailliú ó thalamh talmhaíochta.

Tabharfaidh an Clár Gníomhaíochta Náisiúnta faoin Treoir maidir le Níotrátí deis chun meastóireacht a dhéanamh ar an ngá leasúcháin a dhéanamh ar bhearta bainistíochta feirme atá ann cheana faoin gclár. Beidh gá le bearta chun aghaidh a thabhairt ar na saincheistanna a shainithnítear le linn cigireachtaí feirme cosúil le bainistiú easpach ar aoileach ainmhithe, éilliú uiscí trí rith chun srutha ó chlóis feirme agus fabhtanna struchtúracha i saoráidí stórála aoiligh.

Pleananna Sábháilteachta Uisce Óil agus Pleananna Bainistithe Abhantrach

Le Rialacháin an Aontais Eorpaigh maidir le hUisce Óil, (2023 (I.R. 99/2023)), (Rialachán AE (Uisce Óil) 2023) rinneadh Treoir AE 2020/2184 a thrasú i Reachtaíocht na hÉireann le héifeacht ó Mhárta 2023. Tá sé mar aidhm ag na rialacháin sláinte an duine a chosaint trí chaighdeáin uisce óil a fheabhsú. Ceanglas faoi na rialacháin – Is mian le Pleananna Sábháilteachta Uisce Óil (PSUÓ) sláinte an duine a chosaint trí rioscaí do cháilíocht an uisce a bhainistiú trí chur chuige abhantrach iomláin a ghlacadh chun rioscaí ón bhfoinse go dtí an sconna a bhainistiú. Meastar rioscaí éillithe na bhfoinsí uisce sna pleananna agus moltar bearta maolaithe iontu chun na rioscaí sin a íoslaghdú. Molann siad ansin próisis chóireála chuí agus bearta coisctheacha do rioscaí éillithe sa chóras dáilte uisce. Mar chuid de na rialacháin maidir le hUisce Óil, tá gá le measúnú riosca maidir le habhantracha in aice le hastarraingtí, maidir leis an córas soláthair agus na córais dáileacháin intíre. Leagfar amach saincheistanna arna sainithint sna measúnuithe sin agus cuirfear i bhfeidhm iad i bpleananna bainistíochta riosca. Tá Uisce Éireann tiomanta do DWSRanna a ullmhú do gach crios soláthair uisce (CSUanna) agus tabhairt faoi Phleananna Bainistithe Dobharcheantair chun béim a chur ar bhrúnna foinse agus maolú a aithint. Is féidir leis na gníomhartha seo leas a bhaint as an timpeallacht uisce aron agus feabhas a chur ar shábháilteacht uisce óil agus costais chóireála a laghdú.

Tionscnaimh Pobail Áitiúla

Chun feabhsuithe suntasacha a chur ar fáil i riocht na n-uiscí, beidh sé tábhachtach rannpháirtíocht agus úinéireacht an phobail ó bhun aníos ar na saincheistanna comhshaoil a ghiniúint agus leas a bhaint astu, mar shampla trí Trustaí Abhann a bhunú. Tá ocht gcarthanas Iontaobhas Aibhneacha ann anois a shíneann ó Dhún na nGall go Loch Garman (Iontaobhas Abhainn na Sláine, Iontaobhas Abhainn na Feoire, Iontaobhas na hAbhann Duibhe, Iontaobhas Lochanna agus Abhainn an Choireáin agus Iontaobhas Abhainn na Máirse, Iontaobhas Abhainn na Maí, Iontaobhas Abhainn na hÉirne agus Iontaobhas Abhainn Inis Eoghain). Tá na cistí atá ar fáil ó Chiste Uisce an Chomhphobail agus ó thionscadail taighde náisiúnta agus Eorpacha (tionscadail LEADER agus LIFE) ag cur deiseanna ar fáil do phobail áitiúla agus d'fheirmeoirí páirt a ghlacadh i dtionscadail áitiúla atá bunaithe ar cháilíocht uisce. D'fhéadfadh tionscnaimh phobail áitiúla, le tacaíocht ó LAWPRO, dul i ngleic ar bhealach níos éifeachtaí le bagairtí ar chosaint agus athbhunú uisce trí na rioscaí a scrúdú agus réitigh shaincheaptha a fhorbairt ar an leibhéal áitiúil.

¹⁵ Teagasc. 2021. Measúnú Saineolaithe Seachtracha ar an gClár Tacaíochta agus Chomhairleach um Inbhuanaitheacht Talmhaíochta (ASSAP) Tuarascáil ón bPainéal Athbhreithnithe Neamhspleách an 12 Deireadh Fómhair 2021. Ar fáil ó: <https://www.teagasc.ie/media/website/crops/ASSAP-Expert-Review-Final-Report---pdf--22-Nov-2021.pdf>

Tugann eolaíocht saoránach deis do phobail áitiúla páirt a ghlacadh i dtionscadail eolaíochta a insíonn dúinn faoi cháilíocht na timpeallachta uisciúla. Tá tionscadal Dragonfly Ireland 2019-2024 ag lorg oibrithe deonacha chun radharcanna snáthaidí móra agus béchuileanna a thaifeadh agus tá an tionscadal Explore Your Shore ag lorg oibrithe deonacha chun na cineálacha éagsúla ainmhithe agus plandaí a aimsítear i locháin charraige cladaigh a aithint.

Fuíolluisce Uirbeach

D'fhoilsigh an Coimisiún Eorpach an Togra maidir le Treoir athbhreithnithe maidir le Cóireáil Fuíolluisce Uirbigh i mí Dheireadh Fómhair 2022. Tá sé beartaithe go mbeidh sé mar aidhm leis an athbhreithniú sin caighdeán agus dúshlán nua a chur san áireamh agus tacú le feabhas a chur ar cháilíocht an uisce trí dhul i ngleic le truailliú fuíolluisce uirbigh. Tá sé beartaithe faoi láthair an Treoir athbhreithnithe maidir le Fuíolluisce Uirbeach a ghlacadh sa bhliain 2024 agus is dócha go gcuirfear i bhfeidhm in Éirinn é uair éigin sa bhliain 2026. Táthar ag súil go spreagfaidh an t-athbhreithniú seo tuilleadh infheistíochta agus feabhsaithe de réir mar a chuireann na Ballstáit chun feidhme é.

Ó 2014 i leith tá feabhsuithe suntasacha tagtha ar chóireáil agus doirteadh fuíolluisce agus aithnítear é sin sa dréacht-PBA 2021-2027. Mar sin féin, tá an bonneagar atá ann cheana ag éirí sean agus scaipthe agus tá na caighdeáin rialála ag éirí níos déine. Dá bhrí sin, teastóidh infheistíocht shuntasach chun feidhmíocht a fheabhsú agus chun truailliú uisce a laghdú ach ní bheifear ábalta é sin a bhaint amach sa ghearrthearma. Chuir an GCC béim ar 91 ceantar uirbeach (i lár 2022) áit a gcaithfear cóireáil a fheabhsú mar thosaíocht chun aghaidh a thabhairt ar na nithe seo a leanas: (1) caighdeán UWWTD maidir le bailiú agus cóireáil fuíolluisce uirbigh a chomhlíonadh; (2) deireadh a chur le sceitheadh camrais neamhchóireáilte; (3) feabhas a chur ar chóireáil nuair is é fuíolluisce an príomhbhrú ar dhobharlaigh is mó atá i mbaol truaillithe; agus (4) gnáthóga diúilicíní péarla fionnuisce atá i mbaol a chosaint.

Athchóiriú Pleanála Muirí

Éilíonn an Creat-treoir Straitéise Mara (CTSM) ar Bhallstáit Eorpacha, lena n-áirítear Éire, stádas comhshaoil maith a bhaint amach i dtimpeallacht na mara. Mar chuid den Treoir AE maidir le Pleanáil Spásúil Muirí (2014/89/AE), a chur chun feidhme, tá Creat Náisiúnta um Pleanáil Muirí na hÉireann (CNPMÉ) (2021), curtha ar fáil chun treoir a sholáthar maidir le gníomhaíochtaí agus forbairtí a dhéanfaidh difear don chomhshaoil muirí chomh fada le 2040 agus tá sé ina phríomháisitheoir maidir le cumas na hÉireann riachtanais an CTSM a chomhlíonadh. Achtaíodh an tAcht um Pleanáil Limistéir Muirí, 2021 (arna leasú) in 2021 agus bunaíodh an tÚdarás Rialála Limistéir Muirí (MARA) i mí Iúil 2023 - i dteannta a chéile, tugann an dá rud seo córas reachtach nua maidir le toiliú le haghaidh forbartha agus gníomhaíochtaí sa limistéar muirí. Tá beartas le fáil sa Chreat Náisiúnta Pleanála Muirí (CNPM) chun acmhainní muirí a phleanáil agus a bhainistiú ar bhealach inbhuanaithe, mar aon le beart chun cothromaíocht a bhaint amach idir cuspóirí éiceolaíochta, eacnamaíochta agus sóisialta i ndáil le gnéithe amhail an comhshaoil, bithéagsúlacht, iascach tráchtála agus fuinneamh in-athnuaite. Mar chuid de seo, cuimsíonn an CNPM cuspóirí sonracha agus beartais phleanála maidir le caighdeán an uisce, cóireáil fuíolluisce agus diúscairt.

Tionchair an Athraithe Aeráide ar an Timpeallacht Uisce

Áirítear le tionchair athrú aeráide ar an gcomhshaoil uisce sreafaí abhann a shainiú an GCC¹⁶:

- Táthar ag súil go mbeidh rátaí sreafa níos airde sa gheimhreadh agus san earrach mar thoradh ar mhéaduithe báistí sa gheimhreadh agus san earrach, de réir oird 20 % sa gheimhreadh faoi lár an

¹⁶ GCC. 2020d. *Tuarascáil ar Staid an Chomhshaoil - acmhainn thánaisteach ar líne de chuid an GCC - Uisce*. Arna Rochtain: 25.07.2023. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/our-services/monitoring--assessment/assessment/irelands-environment/water/>

aonú haois is fiche, agus is dócha go mbeidh laghduithe níos mó ná 40% sa samhradh agus san fhómhar i go leor dobharcheantar.

- Déine mhéadaithe na n-eachtraí titime báistí- sa chaoi is gur dócha go n-éireoidh tuilte níos minice le tuilte míchuibheasacha, a bhfuiltear ag súil leo faoi láthair uair amháin i ngach 50 bliain, is dócha go dtarlóidh siad uair amháin gach 10 mbliana faoin dara leath den chéad seo,
- Is dócha go n-éireoidh minicíocht agus déine mhéadaithe na dteagmhas tuile níos measa le leibhéil ardaithe na farraige agus tiocfaidh méadú eachtraí de chreimeadh cósta agus tuilte mar gheall ar ghníomhaíocht mhéadaithe stoirme de bharr ardú ar leibhéal na farraige agus beidh baol tromchúiseach ann do cheantair chósta na hÉireann agus do mhórchathracha an chósta.
- Féadfaidh baol méadaithe triomaigh níos minice agus níos déine – agus teocht níos airde uisce, tíúchan laghdaithe ocsaigine agus laghdú ar thoirt an uisce, le linn triomaigh, gníomhú le chéile chun tuilleadh brú a chur ar éiceachórais uisceacha atá thíos le héifeachtaí truailithe uisce cheana féin. Leis seo, leagtar béim ar a thábhachtaí atá sé cáilíocht an uisce a fheabhsú chun athléimneacht níos fearr a chinntiú i leith na mbrúnna breise a thagann as athrú aeráide.

C.1.6 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Déantar achoimre sa rannóg seo ar na príomhdhúshláin agus na príomhdheiseanna atá le cur san áireamh sa mheasúnú timpeallachta ar PSSU 2050 a bhaineann leis an timpeallacht uisce.

Dúshláin

- Astarraingt uisce ó uisce dromchla agus screamhuisce agus brúnna breise ar an gcomhshaoil a bhaineann le hathrú aeráide agus minicíocht mhéadaithe na dtréimhsí triomach agus an gá le hastarraingt inbhuanaithe d'fhoinsí reatha agus nua a chomhlíonfaidh na riachtanais réimis cheadúnaithe nua atá le teacht.
- Truailiú uisce ó sceitheadh fuíolluisce, uisce stoirme, agus doirteadh cóireála uisce a dhéanann difear do dhobharlaigh glactha lena n-áirítear aibhneacha, lochanna, éiceachórais do Bharlaigh idirthréimhseacha agus cósta agus a chuireann le héifeachtaí ar éiceolaíocht uisceach, uiscí snámha, caitheamh aimsire agus iascach.
- Bainistiú uisce stoirme: an líonra fuíolluisce agus uisce stoirme a scaradh, líon na séarach thar maoil comhcheangailte a laghdú agus méadú féideartha ar úsáid Scéimeanna um Dhraenáil Uirbeach Inbhuanaithe san fhorbairt nua.
- Bainistiú fuíolluisce: ionaid chóireála fuíolluisce a uasghrádú agus a chothabháil chun aghaidh a thabhairt ar éillithe reatha agus nua freisin agus chun caighdeáin reatha agus amach anseo a chomhlíonadh agus chun an comhshaoil a chosaint.
- Truailiú uisce lena n-áirítear ó fhoinsí idirleata mar thalmhaíocht, foraoiseacht agus rith chun srutha uirbeach a dhéanann difear do cháilíocht amhuisce a chuireann isteach ar riachtanais cóireála uisce óil, sláinte agus éiceolaíocht uisceach.
- Dúshláin ón athrú aeráide ag méadú brú ar an gcomhshaoil nádúrtha agus rioscaí méadaithe don bhonneagar – an tábhacht a bhaineann le tacú le hathléimneacht comhshaoil agus le bonneagar agus athléimneacht oibriúcháin a fhorbairt le haghaidh soláthar uisce agus seirbhísí fuíolluisce.

Deiseanna

- Deiseanna féideartha ó éifeachtúlacht fheabhsaithe in úsáid uisce agus in athúsáid fuíolluisce go háirithe don talmhaíocht agus don tionscal chun brú ar an gcomhshaoil le haghaidh astarraingt mhéadaithe a laghdú – agus an tábhacht a bhaineann le feacht agus cumarsáid a mhúscailt ar chaomhnú uisce agus ar dheiseanna an gheilleagair chiorclaigh.

- Na brúnna agus na héifeachtaí ar an gcomhshaol uisce a thuiscint níos fearr agus sonraí a fheabhsú, monatóireacht, roinnt eolais agus úsáid a bhaint as teicneolaíochtaí digiteacha agus mapála nua.
- Deiseanna do chomhoibriú le raon páirtithe leasmhara go háirithe maidir le dul i ngleic le saincheisteanna abhantrach i gcoitinne, lena n-áirítear rialú foinsí, agus cur chuige nua a fhorbairt lena n-áirítear breathnú ar sheirbhísí éiceachórais agus luach a thabhairt ar na tairbhí níos leithne ó réitigh dúlrbhunaithe agus bainistíocht abhantrach.

An bonnlíne atá leagtha síos don Timpeallacht Uisce agus an treocht maidir le dúshláin agus deiseanna, tá an méid sin ábhartha do roinnt de na seacht gcinn de ‘Phríomh-Shaincheisteanna’ de chuid PSSU 2050 Dréacht-PSSU 2050, agus tá achoimre orthu sin ar fáil thíos in dTábla:

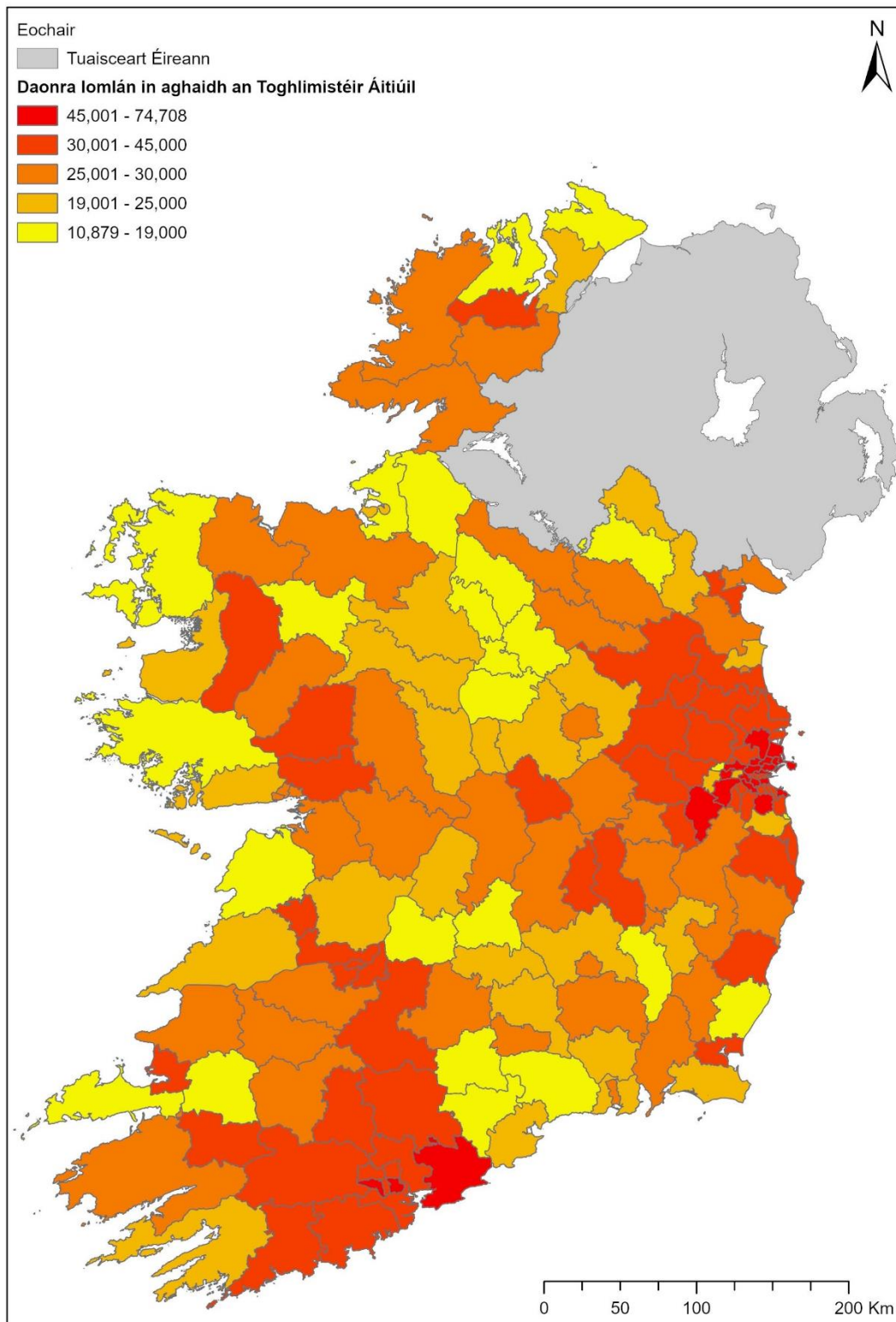
Tábla C.1 An bhaint atá ag Ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

2050 Dréacht-PSSU 2050 – saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Timpeallacht Uisce tábhacht: H- ard / M-meánach/ L- Íseal	H	H	M	M	H	H	H

C.2 Daonra, Geilleagar, agus Turasóireacht agus Áineas

C.2.1 Ríocht Bonnlíne an Daonra

Ba é 5,149,139 daonra Phoblacht na hÉireann in 2022. Ba é Daonáireamh 2022 an chéad uair le 171 bliain a sháraigh daonra na hÉireann 5 milliún duine. Tar éis laghdú leanúnach ó 1851, thairfead daonra na hÉireann an leibhéal ab ísle i 1961 nuair a bhí sé ag 2,818,341. Thosaigh sé ag méadú arís agus, in 2022, bhí sé 83% níos airde ná 61 bliain roimhe sin. Idir 2016 agus 2022, tháinig méadú 387,274 ar dhaonra na hÉireann le raon ó 5% i nDún na nGall, Cill Chainnigh agus Tiobraid Árann go 14% sa Longfort. Léiríonn athruithe daonra de réir contae go raibh an méadú nádúrtha ba mhó i bhFine Gall (19,183), agus ina dhiaidh sin bhí Corcaigh (contae agus cathair le chéile) (17,218) agus Liatroim (770) agus Sligeach (1,373) ar na contaetha ina raibh na méaduithe nádúrtha ba lú. Léirítear an daonra iomlán in aghaidh an toghcheantair áitiúil ó Dhaonáireamh 2022 in bhFíor C.13.

Fíor C.13 Daonra iomlán in aghaidh an toghcheantair áitiúil (POS, 2023a)¹⁷

Tábla C.2 léiríonn sé fás daonra san am atá caite agus tuartha fáis amach anseo in Éirinn ina hiomláine agus in aghaidh an chontae¹⁸.

¹⁷ CSO. 2023a. *Daonáireamh 2022 - Torthaí Achoimre*. Arna Rochtain: 25.07.2023. Ar fáil ó:

<https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cpsr/censusofpopulation2022-summaryresults/>

¹⁸ RTRÁO. 2021b. *Réamh-mheastacháin Daonra ESRI ag Údarás Áitiúil*. Arna rochtain 15.06.2023. Ar fáil ó: https://data.gov.ie/dataset/esri-population-projections-by-local-authority?package_type=dataset&msclkid=2c415e2ed13411ecbe325aeb6c6a4161

Tábla C.2 Léargas Ginearálta ar an Daonra in Éirinn

Limistéar	Daonra 2016*	Daonra 2022*	Athrú ar an Daonra 2016-2022 (%)	Réamh-mheastachán an Daonra 2040*	Réamh-mheastachán 2022-2040 Athrú ar an Daonra (%)
Poblacht na hÉireann	4,761,865	5,149,139	8.1	5,656,300	10.0
Ceatharlach	56,932	61,968	8.8	72,100	16.3
An Cabhán	76,176	81,704	7.3	91,000	11.4
An Clár	11,8817	12,7938	7.7	135,000	5.4
Corcaigh	542,868	584,156	7.6	649,800	11.2
Dún na nGall	159,192	167,084	5	181,100	8.4
Baile Átha Cliath	1,347,359	1,458,154	8.2	1,608,200	10.3
Gaillimh	258,058	277,737	7.6	294,100	5.9
Ciarraí	147,707	156,458	5.9	174,700	11.7
Cill Dara	222,504	247,774	11.4	283,400	14.4
Cill Chainnigh	99,232	104,160	5	120,800	15.9
Laois	84,697	91877	8.5	108,300	17.9
Liatroim	32,044	35,199	9.8	37,400	6.2
Luimneach	194,899	209,536	7.5	225,100	7.4
An Longfort	40,873	46,751	14.4	50,600	8.3
Lú	128,884	139,703	8.4	152,300	9.0
Maigh Eo	130,507	137,970	5.7	135,100	-2.1
An Mhí	195,044	220,826	13.2	241,000	13.2
Muineachán	61,386	65,288	6.4	70,100	7.4
Uíbh Fhailí	77,961	83,150	6.7	97,100	16.8
Ros Comáin	64,544	70,259	8.9	75,800	7.9
Sligeach	65,535	70,198	7.1	77,300	10.2
Tiobraid Árann	159,553	167,895	5.2	182,000	8.4
Port Láirge	116,176	127,363	9.6	133,200	4.6
An Iarmhí	88,770	96,221	8.4	107,500	11.8

Limistéar	Daonra 2016*	Daonra 2022*	Athrú ar an Daonra 2016-2022 (%)	Réamh-mheastachán an Daonra 2040*	Réamh-mheastachán 2022-2040 Athrú ar an Daonra (%)
Loch Garman	149,722	163,919	9.5	178,000	8.6
Cill Mhantáin	142,425	155,851	9.4	175,300	12.5

C.2.2 Ríocht Bonnline an Gheilleagair agus Fostaíochta

Ar an meán in Éirinn sa R2 de 2023, bhí rátaí dífhostaíochta 1% níos ísle i gcomparáid leis an mbliain roimhe sin (Tábla).

Tábla C.3 Staidreamh an Gheilleagair agus Fostaíochta (POS, 2023b)¹⁹

Limistéar	Rátaí dífhostaíochta R2 2022 (%)	Rátaí dífhostaíochta R2 2023 (%)	Meastachán ar ioncam indiúscartha an teaghlaigh in aghaidh an duine 2020 (€)	Slat tomhais ar ioncam Indiúscartha in aghaidh an duine 2020 (stát = 100)
Poblacht na hÉireann	4.5	4.4	23,471	100.0
Teorainn	5.4	3.9	19,535	83.3
An Lár Tíre	4.7	3.6	19,076	81.3
An tIarthar:	4.5	3.7	20,878	89
Baile Átha Cliath	5.0	5.0	27,686	118
An tOirthear Láir	4.1	3.3	22,725	96.9
An tIarthar Láir	4.3	4.8	23,543	100.3
An tOirdheisceart	3.8	6.0	21,104	90
An tIardheisceart	3.6	4.2	23,130	98.6

Bhunaigh EUROSTAT Ainmníocht na n-Aonad Críche le haghaidh Staidrimh chun aonaid chríche le haghaidh staidreamh réigiúnach a shainiú. Tá ocht réigiún NUTS3 in Éirinn. In 2020, bhí an t-ioncam indiúscartha is mó ag Baile Átha Cliath (€27,686 an duine), a ardaíodh go 18% os cionn mheán an stáit. Tar éis Baile Átha Cliath, ba é Luimneach an chéad ioncam indiúscartha ab airde (€26,248 an duine). Is é réigiún an Iarthair Láir an t-aon réigiún eile ina bhfuil ioncam in aghaidh an duine 0.4% os cionn mheán an stáit. Bhí réigiún Lár na Tíre fós ar na réigiúin is boichte ó thaobh ioncain indiúscartha de, ag tuairim is 18.7% faoi bhun mheán an stáit in aghaidh an duine (POS, 2023c)²⁰.

¹⁹ CSO. 2023b. QLF08 Daoine 15 bliana d'aois agus níos sine. Arna rochtain 16.11.2023. Ar fáil ó: <https://data.cso.ie/>

²⁰ POS. 2023c. Ioncam Contae agus OTI Réigiúnach. Arna rochtain 16.06.2023. Ar fáil ó: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cirgdp/countyincomesandregionalgdp2020/>

Mar gheall ar mhéadú ar an daonra agus fás ionchais an gheilleagair tá tosaíocht tugtha do thithíocht agus d'fhorbairt uirbeach inbhuanaithe sa Chlár Náisiúnta Forbartha; agus tá sé mar aidhm an stoc tithíochta a mhéadú chun freastal ar an éileamh.

Críochnaíodh 8,452 áitreabh nua i R3 de 2023, méadú de 14.4% i gcomparáid le R3 de 2022. Ar leibhéal réigiúnach, bhí méadú ar líon na gcríochnuithe ó R3 2022 go R3 2023 i sé cinn de na hocht réigiún in Éirinn, lena n-áirítear ardú 36.7% i mBaile Átha Cliath. Mar sin féin, tharla laghduithe i réigiúin an Iardheiscirt agus an Oir-Dheiscirt (POS, 2023d)²¹.

C.2.3 Riocht Bonnline Turasoireachta agus Áineasa

Is cuid thábhachtach den gheilleagar í an turasoireacht in Éirinn. In 2019, ghin an turasoireacht iomlán ar oileán na hÉireann €8.9/£7.8 billiún. Chomh maith leis an €5.9/£5.1 billiún a ghin cuairteoirí ó thíortha thar lear, ghin cónaitheoirí Phoblacht na hÉireann €2.3/£2.0 billiún breise, leis an iarmhéid (€759/£666 milliún) ag teacht ó chónaitheoirí Thuaisceart Éireann. Is iad cuairteoirí thar lear an fhoinsé turasoireachta is luachmhaire d'oileán na hÉireann (Tuaisceart agus Deisceart), agus is ionann iad agus 68% d'oícheanta, 66% den chaiteachas agus 41% de na turais ar fad (Tourism Ireland, 2019)²².

Tá dhá Láithreán Oidhreachta Domhanda EOECA (Eagraíocht Oideachais, Eolaíochta agus Chultúir na Náisiún Aontaithe) in Éirinn agus trí Láithreán EOECA ar an Liosta Sealadach²³. Tá sé Pháirc Náisiúnta in Éirinn²⁴ agus trí chlár turasoireachta de chuid Fáilte Éireann²⁵. Liostaítear in dTábla C.4 na suíomhanna seo d'Éirinn. Tá rian Taste the Atlantic ann freisin ar tionscnamh comhoibríoch é idir BIM agus Fáilte Éireann chun táirgeoirí bia mara agus a gcuid táirgí a chur chun cinn feadh na conaire

Tábla C.4 Láithreáin Oidhreachta Domhanda, Páirceanna Náisiúnta agus Cláir Náisiúnta Turasoireachta in Éirinn

Láithreáin, Páirceanna agus Cláir	Ainm an láithreáin	Contae
Láithreán Oidhreachta Domhanda EOECA	Brú na Bóinne – Bailiúchán Seandálaíochta Chor na Bóinne	An Mhí
	Sceilg Mhichíl – An t-oileán Sceilg Mhichíl	Ciarraí
Liosta Sealadach EOECA	An Tírdhreach Tuama Pasáiste	Sligeach
	Bailiúchán an Chábla Thrasatlantaigh: Dairbhre	Ciarraí
	Láithreáin Ríoga na hÉireann: An Caiseal, Dún Ailinne, Cnoc Uisnigh, Coimpléasc Ráth Cruachan, agus Coimpléasc na Teamhrach	Tiobraid Árann, Cill Dara, an Iarmhí, Ros Comáin agus an Mhí
Páirceanna Náisiúnta	Páirc Náisiúnta Ghleann Bheatha	Dún na nGall
	Páirc Náisiúnta Wild Nephin	Maigh Eo

²¹ CSO. 2023d. Críochnuithe Tithe Cónaithe Nua i R3 2023. Arna rochtain 16.11.2023. Ar fáil ó: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-ndc/newdwellingcompletionsq32023/#:~:text=There%20were%203%2C627%20scheme%20dwelling,apartments%20and%2017.2%25%20single%20dwellings>

²² Turasoireacht Éireann. 2019. *Feidhmíocht turasoireachta* ó thar lear. 2019 *Firicí & Figiúirí*. Arna Rochtain: 23.06.23. Ar fáil ó: https://www.tourismireland.com/docs/default-source/visitor-facts-and-figures/visitor-facts-and-figures-2019.pdf?sfvrsn=d5913554_1

²³ EOECA. 2023. *Éire*. Arna Rochtain: 23.10.2023. Ar fáil ó: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ie>

²⁴ SPNF. 2021. *Páirceanna Náisiúnta*. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.npws.ie/national-parks>

²⁵ Fáilte Éireann. n. d. *An tÚdarás Náisiúnta Forbartha Turasoireachta*. Arna Rochtain: 23.06.23. Ar fáil ó: <https://www.failteireland.ie/>

Láithreáin, Páirceanna agus Cláir	Ainm an láithreáin	Contae
	Páirc Náisiúnta Chonamara	Gaillimh
	Páirc Náisiúnta Bhoirne	An Clár
	Páirc Náisiúnta Shléibhte Chill Mhantáin	Cill Mhantáin
	Páirc Náisiúnta Chill Airne	Ciarraí
Cláir Thurasóireachta Fáilte Ireland	Sean-Oirthear na hÉireann	An Cabhán, an Longfort, Lú, an Mhí, Muineachán agus an Iarmhí
	Croíthailte Folaithe na hÉireann	Liatroim, Ros Comáin, an Longfort, an Clár, an Iarmhí, an Cabhán, Tiobraid Árann, Gaillimh agus Uíbh Fhailí
	Slí an Atlantaigh Fhiáin	Dún na nGall, Maigh Eo, an Clár, Ciarraí agus Corcaigh

C.2.4 Treochtaí sa Todhchaí

Freastalaíonn Tionscadal Éireann 2040 ar fhás trí infheistíocht i mbailte agus sráidbhailte faoin tuath. Mar chuid de Thionscadal Éireann 2040 leagtar amach sa Plean Forbartha Náisiúnta (PFN)²⁶ straitéis agus buiséad infheistíochta an Rialtais don tréimhse 2021-2030.

Úsáidtear an infheistíocht infreastruchtúir a shainítear sa PFN a dhírítear ar thuaithe na hÉireann d’athbheochan bailte agus sráidbhailte, infheistíocht i gceantair bhánaithe, feabhsuithe ar iompar réigiúnach agus áitiúil agus bonneagar bóithre, infheistíocht i seirbhísí iompair, bearta fóirithinte tuilte, agus maoiniú do thionscadail turasóireachta, cultúir agus oidhreachta. Tabharfaidh sé seo deis d’Éirinn Thuaithe daoine a choinneáil agus a mhealladh chuig an gceantar, agus fiontair nua a mhealladh, rud a chuideoidh le geilleagar tuaithe a éagsúlú in earnálacha nua.

Mar thoradh ar infheistíochtaí réamh-mheasta GTI, de réir COSMO (Bunmhúnla Struchtúrach de Gheilleagar na hÉireann), ó 2021 ar aghaidh beidh an méid seo a leanas mar thoradh air:

- OTI (bunphraghsanna) méadaithe 1.6 faoin gcéad níos mó faoi 2030 ná mar a bheadh dá bhfanadh an infheistíocht seasmhach ar leibhéal 2021;
- Tíocfadh méadú 3.0 faoin gcéad níos mó ar dhaoine fostaithe faoi 2030 ná mar a thiocfadh dá bhfanadh an infheistíocht seasmhach ar leibhéal 2021; agus
- Meastar go dtiocfadh méadú 3.1 faoin gcéad níos mó ar phá iomlán faoi 2030 ná mar a thiocfadh dá bhfanadh an infheistíocht seasmhach ar leibhéal 2021.

C.2.5 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Is iad seo a leanas na príomhdhúshláin agus na príomhdheiseanna a bhaineann le Daonra, Geilleagar, Turasóireacht agus Áineas:

²⁶ DPER. 2021. *An Plean Forbartha Náisiúnta 2021-2030*. Arna Rochtain: 23.06.2023. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/en/publication/774e2-national-development-plan-2021-2030/>

Dúshláin

- Méadóidh fás daonra agus eacnamaíoch an t-éileamh ar sheirbhísí uisce agus méadóidh sé an brú ar an acmhainn uisce atá ar fáil. Cuirtear an brú seo san áireamh sna réamh-mheastacháin cothromaíochta idir soláthar agus éileamh chun a riachtanais soláthair uisce a chinneadh i bpleanáil acmhainní uisce Uisce Éireann (Uisce Éireann, 2021) agus déantar iad a nuashonrú ar bhonn rialta;
- Beidh tionchar ag patrúin lonnaithe agus fáis eacnamaíoch ar leibhéal an éilimh ar sheirbhísí uisce agus ar an áit ina bhfuil siad suite agus ar phatrúin shéasúracha mar bhuaicphointí ag cinn scríbe turasóireachta;
- Tacaíonn an NDP le hinfheistíochtaí chun cáilíocht uisce, caomhnú uisce agus féachaint chuige go seasann uisce an aimsir a fheabhsú; agus

Deiseanna

- Tá deiseanna ag cláir chun cáilíocht uisce a fheabhsú agus chun an t-ualach truailléain san huiscí foinse a chosc nó a laghdú. Áirítear leo sin Pleananna Sábháilteachta Uisce Óil agus Pleananna Bainistithe Abhantrach agus féadfaidh leis na pleananna sin, agus na bearta maolaithe a aithneofar leo, tairbhí níos mó a sholáthar don chomhshaoil freisin, chomh maith le foinsí uisce a chosaint.

Léirítear i dTábla C.5 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndréacht-PSSU 2050.

Tábla C.5 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Daonra agus sláinte -tábhacht: H- ard / M-meánach/ L- Íseal	M	H	L	M	H	M	H

C.3 Sláinte agus Folláine

De réir Shuirbhé Sláinte na hÉireann 2019 (POS, 2020)²⁷ is iad seo a leanas na príomhthorthaí maidir le riochtaí sláinte phobal na hÉireann:

- Is mó an seans go mbraithfidh daoine rachmasacha go bhfuil a stádas sláinte an-mhaith nó go maith i gcomparáid le daoine atá faoi mhíbhuntáiste – 92% de dhaoine an-rachmasach i gcomparáid le 78% de dhaoine atá an-faoi mhíbhuntáiste;
- Tuairiscíonn níos mó ná an ceathrú cuid de dhaoine atá 15 bliana d’aois agus níos sine go bhfuil fadhb shláinte fhadtéarmach orthu, agus tuairiscíonn daoine scothaosta leibhéil níos airde;

²⁷ CSO. 2020. *Suirbhé maidir le Sláinte na hÉireann 2019*. Arna Rochtain: 19.06.2023. Ar fáil ó: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-ihsmr/irishhealthsurvey2019-mainresults/healthstatus/>

- Ní thuairiscíonn tromlach na ndaoine (82%) aon teorainneacha ar ghníomhaíochtaí laethúla i ngeall ar fhadhb shláinte;
- Tuairiscíonn os cionn an cúigiú cuid (21%) de dhaoine dífhostaithe cineál éigin drochshláinte mheabhrach i gcomparáid le 9% díobh siúd atá i mbun fostaíochta;
- Tá ardú tagtha ar leitheadúlacht líon na ndaoine a chuirtear isteach san ospidéal mar othar cónaitheach le leibhéal aoise agus míbhuntáiste;
- Go ginearálta, tá níos mó seans go n-úsáidfidh mná agus daoine scothaosta seirbhís sláinte choiscitheach;
- Tagann laghdú ar an ngníomhaíocht choirp le leibhéal aoise agus míbhuntáiste coibhneasta;
- Tá níos mó seans le daoine óga go n-ólfaidh siad 6 aonad alcóil nó níos mó in aon suí amháin; agus
- Tá níos mó ná leath de dhaoine 15 bliana d’aois agus níos sine sa Stát róthrom nó murtallach.

Tá an suirbhé bunaithe ar shonraí féintuairiscithe ó dhaoine atá 15 bliana d’aois nó níos sine agus leagtar amach ann an dearcadh atá acu ar a stádas sláinte. Leagtar amach i dTábla C.6 táscairí folláine d’Oileán na hÉireann agus do Réigiúin NUTS3.

Tábla C.6 Táscairí folláine Náisiúnta agus Réigiúnacha do dhaoine atá 15 bliana d’aois nó níos sine

Táscaire folláine		Poblacht na hÉireann	Teorainn	An Lár Tíre	An tIarthar:	Baile Átha Cliath	An tOirthear Láir	An tIarthar Láir	An tOirdheisceart	An tIardheisceart
Stádas sláinte féinbhraite	An mhaith nó go maith (%)	85	84	79	82	86	87	83	88	84
	Measartha (%)	12	13	15	15	10	9	14	8	12
	Go dona nó an-dona (%)	3	3	5	3	3	4	3	4	4
Leitheadúlacht d’fhadhb shláinte fhada bhuan (%)	Tá (%)	26	24	31	24	26	22	30	23	29
	Níl (%)	74	76	69	76	74	78	70	77	71
Teorainneacha i ngníomhaíochtaí laethúla mar gheall ar fhadhb shláinte	Teoranta Go Mór (%)	5	5	7	4	3	4	6	5	6
	Teoranta ach ní go mór (%)	13	14	15	14	12	10	16	11	16
	Níltear teoranta ar chor ar bith (%)	82	82	78	81	85	86	78	83	78
Stádas meabhairs hláinte le	Gan aon nó ní raibh ach beagán dúlagair (%)	86	88	83	90	86	87	87	87	83

Táscaire folláine		Poblacht na hÉireann	Teorainn	An Lár Tíre	An tIarthar:	Baile Átha Cliath	An tOirthear Láir	An tIarthar Láir	An tOirdheisceart	An tIardheisceart
coicís anuas	Dúlagar éadrom (%)	9	8	10	7	9	9	9	9	11
	Dúlagar measartha (%)	3	2	4	2	3	2	2	2	4
	Dúlagar measartha trom ó dúlugar trom (%)	2	1	2	1	2	2	2	2	3
Meánlón laethanta as láthair ón obair mar gheall ar fhadhb sláinte	As láthair ón obair mar gheall ar fhadhb sláinte (%)	20	12	15	19	26	19	18	13	19
	Meánlón laethanta as láthair (laethanta)	4.1	5.3	6.4	3	4.3	3.2	5	3	4.3

Tábla C.7 tugtar léargas ginearálta ar rannpháirtíocht i gcineálacha éagsúla gníomhaíochtaí fisiciúla in Éirinn agus sna hocht réigiún NUTS3 (POS, 2019)²⁸.

²⁸ CSO. 2019. *Gníomhaíocht choirp daoine 15 bliana d'aois agus níos sine*. Arna Rochtain: 16.06.2023. Ar fáil ó: <https://data.cso.ie/table/IH292>

Tábla C.7 Rannpháirtíocht Náisiúnta agus Réigiúnach in aclaíocht de dhaoine atá 15 bliana d’aois nó níos sine

Gníomhaíocht	Rannpháirtíocht (%)								
	Poblacht na hÉireann*	Teorainn	Baile Átha Cliath	An tOirthear Láir	An tIarthar Láir	An Lár Tíre	An tOirdheisceart	An tIardheisceart	An tIarthar
Ag siúl chun taisteal timpeall na háite (2019)	81	78	89	83	74	83	83	81	77
Ag rothaíocht chun taisteal timpeall na háite (2019)	12	8	18	11	9	17	11	10	15
Déantar spórt, aclaíocht nó gníomhaíochta í fisciúla áineasa (2019)	49	35	61	49	52	47	44	47	56
Déantar gníomhaíochta í a neartaíonn na matáin (2019)	25	17	36	25	26	20	27	24	25

* Is ionann sonraí Phoblacht na hÉireann agus na hocht Réigiún NUTS3 ar an meán.

C.3.1 Ríocht Bonnliné an Uisce Óil agus na Sláinte

Tá rochtain ar uisce óil ar cháilíocht ard riachtanach do shláinte agus folláine an duine. Soláthraíonn Uisce Éireann uisce óil do 82% de dhaoine in Éirinn agus soláthraíonn sé seirbhísí fuolluisce do thart ar dhá thrian de theaghlaigh (RTRÁO, 2020). Shínigh an tAire Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreacht Rialacháin nua maidir le hUisce Óil i mí an Mhárta 2023. Dírionn na rialacháin nua maidir le huisce óil ar chaighdeáin uisce óil foinse go sconn a fheabhsú a bhfuil sé mar aidhm acu sláinte an duine a chosaint agus atá dírithe ar Uisce Éireann agus soláthraithe uisce eile. Sna rialacháin nua, déantar nuashonrú ar chaighdeáin cháilíochta d’uisce atá beartaithe lena ól ag an duine, de réir na moltaí is déanaí ón Eagraíocht Dhomhanda Sláinte, agus bunaítear leis meicníocht liosta faire chun éascaíocht a dhéanamh ar mhonatóireacht ar shubstaintí nó ar chomhdhúile is ábhar imní don phobal nó don tsláinte, amhail suaiteoirí inchríneacha, cógaisíocht agus micreaphlaistigh. Cuirfidh na rialacháin nua bearta cáilíochta breise leis freisin a chinnteoidh go mbeidh an t-uisce óil a sholáthraíonn Uisce Éireann folláin agus glan. Sainmhínítear uisce folláin agus glan mar uisce saor ó aon mhíocroorgánaigh agus paraisítí agus ó aon substaintí, a d’fhéadfadh a bheith ina gcontúirt do shláinte an duine i líon nó i dtiúchan (RTRÁO, 2021a)²⁹.

²⁹ RTRÁO. 2021a. *Caighdeán an uisce óil*. Arna Rochtain: 17.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/en/publication/3870f-drinking-water-quality/>

Is iad na tosaíochtaí uisce óil a shainnithin an GCC (GCC, 2023c) ³⁰ mar na tosaíochtaí is tábhachtaí agus a dtabharfaidh Uisce Éireann aghaidh orthu ar an leibhéal náisiúnta, chun soláthairtí uisce óil a chosaint agus a fheabhsú. Déantar iad a aithint mar:

- Clár gníomhaithe a chur chun cinn i gcás gach scéim Liosta Gníomhaíochta Feabhais;
- A chinntiú go bhfuil an t-uisce saor ó bhaictéir;
- A chinntiú go bhfuil an t-uisce saor ó orgánaigh phrótasónacha;
- A chinntiú go bhfuil an t-uisce saor ó shubstaintí cheimiceacha (tríhalaimeatáin agus lotnaidicídí);
- A chinntiú go ndéantar ionaid chóireála uisce a oibriú i gceart; agus
- Deireadh a chur le luaidhe ó na gréasáin uisce óil.

Bainistíonn Uisce Éireann rioscaí do sholáthairtí uisce poiblí trí ghlacadh le Pleananna Sábháilteachta Uisce Óil do gach soláthar. Úsáideann Uisce Éireann próisis casta cóireála éagsúla chun ábhar salaithe a d'fhéadfadh teacht ó ghníomhaíochtaí feirmeoireachta nó rith chun srutha tráchtála a bhaint agus chun a chinntiú go bhfuil uisce óil sábháilte le húsáid agus le hól. Léiríonn 'Tuarascáil Cáilíochta Uisce Óil i Soláthairtí Poiblí 2022' de chuid an GCC go gcomhlíonann breis agus 99.7% de sholáthairtí uisce poiblí teorainneacha baictéarach agus ceimiceacha. É sin ráite, tuairiscíonn an GCC go dteastaíonn bearta láidre cóireála ó go leor soláthairtí Uisce Éireann chun a n-athléimneacht agus a sábháilteacht fhadtéarmach a chinntiú (GCC, 2023c).

Taispeántar in dTábla C.8 soláthairtí Uisce Éireann ar Liosta Gníomhaíochta Feabhais (LGF) do R2 de 2023 (GCC, 2023d)³¹. Teastaíonn feabhsuithe ó sholáthairtí a aithnítear a bheith "i mbaol" chun sláinte an phobail a chosaint. Ba é an líon daoine a ndearna soláthairtí poiblí uisce freastal orthu ar an LGF in R2 de 2023 ná beagnach 499,500, sin méadú ó 481,000 ag deireadh 2022 agus 374,00 ag deireadh 2021 (GCC, 2023c).

Tábla C.8 Soláthairtí Uisce Éireann ar Liosta Gníomhaíochta Feabhais an GCC do R2 de 2023

Contae	Mhuileann Bán	Daonra
Ceatharlach	Ceatharlach Thuaidh Réigiúnach	8,460
An Clár	Cora Finne	1,319
	PSU Inis Díomáin	6,492
	PSU an Cláir Thiar (ICU Nua)	8,702
	PSU an Cláir Thiar (Sean-ICU)	3,028
Corcaigh	Baile Cloch agus Ard ó Thuaidh	1,977
	Baile Chaisleáin Bhéarra	2,328
	Mainistir Fhear Maí	7,381
	An Ghlaise Bhuí	23,087
	Cill an Mhuilinn	791

³⁰ GCC. 2023c. *Caighdeán an uisce i Soláthairtí Poiblí 2022*. Arna Rochtain: 17.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/publications/compliance--enforcement/drinking-water/annual-drinking-water-reports/drinking-water-quality-in-public-supplies-2022.php>

³¹ GCC. 2023d. *Liosta Gníomhaíochta Feabhais Uisce Óil GCC le haghaidh R2 de 2023*. Arna rochtain 17.11.2023. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/publications/compliance--enforcement/drinking-water/annual-drinking-water-reports/epa-drinking-water-remedial-action-list-q2-of-2023.php#:~:text=The%20Remedial%20Action%20List%20is,%C3%89ireann%20to%20take%20corrective%20action>

Contae	Mhuileann Bán	Daonra
	Maigh Chromtha	4,237
	Baile Mhistéala Thuaidh	2,317
	Áth Trasna	9,724
	Faoide	47
	An Geata Bán Réigiúnach	9,011
Dún na nGall	Na Gleannta-Ard an Rátha	3,518
	Leitir Mhic an Bhaird	2,266
	Áth an Mhuilinn	3,714
Gaillimh	Inis Bó Finne	156
Ciarraí	Áth an Chaisle	340
	Cathair Saidhbhín	1,500
	Loch Cárthaí	1,886
	Cill Gharbháin	656
	Soláthar Uisce Poiblí Lios Tuathail Réigiúnach	14,905
	Ladhar an Chrompáin	2,490
Cill Dara	Soláthar na Barú (ICU an tSruthlái)n1	80,592
Cill Chainnigh	Soláthar Uisce Chathair Chill Chainnigh (Baile Rád)	14,162
	Cill Chainnigh Theas	6,028
Luimneach	SUP Fhainge/Inbhear na Sionainne	6,986
	An ceantar thart ar Chathair Luimnigh	114,764
An Longfort	An Longfort Láir	17,354
Lú	Droim Chatha	3,836
	Baile an Tallúnaigh	2,010
Maigh Eo	Cluain Cearbán	824
An Mhí	Droim Conrach	1,151
	PWS na hUaimhe - Lár na Mí/Cill an Chairn	10,360
	SUP Bhaile Átha Troim	11,244
Uíbh Fhailí	RWSS Chlóirthigh/an Fhéir Bháin	7,341

Contae	Mhuileann Bán	Daonra
Ros Comáin	An tOirthuaisceart Réigiúnach	7,997
Tiobraid Árann	Cluain Meala/ Pollmhóin Óg	2,435
	Na Gaibhlte Réigiúnach	11,379
	An Gleann Gearr	470
	Cill Chaise	221
	An tAonach Réigiúnach	14,483
	Ros Cré	6,103
	Teampall Tuaithe	799
	Réigiúnach Dhurlas	11,394
	Port Láirge	Dún Garbhán
Gráig na Gaoithe		43
Loch Garman	Cluain an Róistigh	527
	Inis Córthaidh	11,448
	Baile Loch Garman	20,853
Cill Mhantáin	Eachroim/Áth na Cora	1,588
	Baile Mhuiris	16

Bhain Uisce Éireann 87 scéim uisce phoiblí de LGF an GCC idir 2014 agus 2020, rud a laghdaigh líon na ICUnna ar an LGF. I mí Iúil 2023 bhí 26 soláthar Uisce Éireann ar Fhógra ‘Fiuch an tUisce’ (FFU) nó Srianadh Uisce a raibh tionchar aige ar dhaonra iomlán de 51,579 (GCC, 2023c). Tá sé mar aidhm ag Uisce Éireann FFUnna a bhaint trí infheistíocht spriocdhírthe. Ón mbliain 2014 i leith bhain Uisce Éireann 243 FFU a chuaigh i bhfeidhm ar níos mó ná 1.7 milliún duine agus bhí os cionn 40,000 de na daoine sin ar FFUnna ar feadh tréimhse os cionn bliana.

C.3.2 Treochtaí sa Todhchaí

Maidir le huisce óil agus cúrsaí sláinte, tá Uisce Éireann páirteach i gCoistí/Grúpaí Stiúrtha Tionscadail le haghaidh tionscadail taighde leanúnacha éagsúla a dhíríonn ar éilleáin atá ag teacht chun cinn agus a chuimsíonn Micreaphlaistigh, Taláití, Cógaisíocht/Lotnaidicídí & Frithsheasmhacht in aghaidh Ábhar Frithmhiocróbach (arna maoiniú ag an GCC agus UKWIR). Soláthraíonn Uisce Éireann sonraí sócmhainne agus éascaíonn sé sampláil d'eisilteach fuíolluisce agus amhuisce óil. Glacann Uisce Éireann páirt freisin i gcruinnithe iNAP 2 (2021-2025), i gcás gurb é an príomhchuspóir faireachas agus monatóireacht timpeallachta a mhéadú don AMR chun leibhéal náisiúnta a shainathint agus bealaí tarchuir a thuiscint.

C.3.3 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Is iad na príomh-dhúshláin agus deiseanna a bhaineann le Sláinte agus Folláine:

Dúshláin

- Tá dúshláin maidir le cáilíocht amhuisce ann i gcónaí i gcás saincheisteanna atá ann cheana agus saincheisteanna atá ag teacht chun cinn, rud a bhfuil impleachtaí aige ar chóireáil uisce agus ar Leibhéal Seirbhíse.

Deiseanna

- Tá deiseanna ag cláir chun cáilíocht uisce a fheabhsú agus chun an t-ualach truailleáin san huiscí foinse a chosc nó a laghdú. Áirítear leo sin Pleananna Sábháilteachta Uisce Óil agus Pleananna Bainistithe Abhantrach agus féadfaidh leis na pleananna sin, agus na bearta maolaithe a aithneofar leo, tairbhí níos mó a sholáthar don chomhshaoil freisin, chomh maith le foinsí uisce a chosaint.

Léirítear i dTábla C.5 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndréacht-PSSU 2050.

Tábla C.9 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Daonra agus sláinte -tábhacht: H- ard / M-meánach/ L- Íseal	M	H	L	M	H	M	H

C.4 Athrú Aeráide

Tá eolaíocht na haeráide soiléir – meastar gur tharla gníomhaíochtaí daonna thart ar 1.0°C de théamh domhanda os cionn na leibhéal réamhthionsclaíoch le raon dóchúil idir 0.8°C agus 1.2°C. Ag leibhéal reatha na n-astaíochtaí gás ceaptha teasa domhanda, tá an domhan fós ar an mbealach chun tairseacha teochta Chomhaontú Pháras a shárú de 1.5°C nó 2°C os cionn na leibhéal réamhthionsclaíoch (GCC, 2023e)³².

Ní athruithe sna meándálaí aeráide amháin an teocht amháin is ciall le hathrú aeráide, ach athruithe i minicíocht agus déine teagmhais adhaimsire agus adhaeráide freisin (GCC, 2023e).

Is é an Plean Gníomhaíochta ar son na hAeráide 2023 an dara nuashonrú bliantúil ar Phlean Gníomhaíochta na hÉireann ar son na hAeráide 2019. Is é an plean sin an chéad phlean a ullmhaíodh faoin Acht um Ghníomhú ar son na hAeráide agus um Fhorbairt Ísealcharbóin (Leasú) 2021, agus i ndiaidh tabhairt isteach, in 2022, buiséad carbóin ar fud an gheilleagair agus uasteorainneacha astaíochtaí earnála. Cuireann an plean na buiséid charbóin agus na huasteorainneacha astaíochtaí earnála chun feidhme agus leagann sé treochláir

³² GCC. 2023e. *Land Use Review: Fluxes, Scenarios and Capacity Synthesis Report*. Arna Rochtain: 25.07.2023. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/publications/research/evidence-synthesis-reports/evidence-synthesis-report-4-land-use-review-fluxes-scenarios-and-capacity-synthesis-report.php>

amach chun beart cinntitheach a dhéanamh chun ár gcuid astaíochtaí a laghdú faoi leath faoi 2030 agus glan-nialas a bhaint amach tráth nach déanaí ná 2050.

Le tuarascálacha ón bPainéal Idir-Rialtasach ar an Athrú Aeráide, treisíodh an géarghá le gníomhaíocht mhéadaithe i leith oiriúnú don athrú aeráide ar fud an domhain. Taispeánann barúlacha go bhfuil aeráid na hÉireann ag athrú i dtéarmaí ardú ar leibhéal na farraige, méaduithe sa mheánteocht, athruithe i bpátrúin frasaíochta, agus foircneacha aimsire.

Táthar ag súil go mbeidh tionchair éagsúla agus fhorleathana ag an athrú aeráide ar chomhshaoil, sochaí agus forbairt gheilleagrach na hÉireann, lena n-áirítear maidir le héiceachórais bhainistithe agus nádúrtha, acmhainní uisce, slándáil talmhaíochta agus bia, sláinte an duine, agus criosanna cósta. Den chuid is mó, is iad na rioscaí is láithrí d'Éirinn i ndáil leis an athrú aeráide ná rioscaí a bhaineann le hathruithe i bhfoircneacha aimsire, amhail tuilte, triomaigh, agus stoirmeacha.

I staidéar ón GCC (2023e), fuarthas amach go bhfuil ardleibhéil tuisceana i measc phobal na hÉireann i ndáil leis an athrú aeráide agus leis an tacaíocht don ghníomhú ar son na haeráide gan mórán difríochta ag brath ar an áit ina bhfuil cónaí ar dhaoine. Creideann beagnach naonúr as gach deichniúr duine fásta i ngach réigiún go bhfuil freagracht ar Éirinn gníomhú ar athrú aeráide agus creideann beagnach ochtar as deichniúr i ngach contae go bhfeabhsóidh gníomhú ar athrú aeráide cáilíocht na beatha. Tá miondifríochtaí réigiúnacha ann maidir leis an imní faoi rioscaí aeráide le mar shampla, beagáinín níos mó daoine buartha faoi ghanntanais uisce i mBaile Átha Cliath agus i réigiún an Oirthir Láir. Ina theannta sin, tá beagáinín níos mó daoine buartha faoi stoirmeacha diana i réigiún an Iarthair, an Iarthair Láir, agus an Iardheiscirt. Tagann na difríochtaí spásúla le rioscaí comhshaoil aitheanta sna limistéir sin.

C.4.1 Ríocht Bonnline an Athraithe Aeráide

Taispeánann barúlacha go bhfuil aeráid na hÉireann ag athrú i dtéarmaí ardú ar leibhéal na farraige, méaduithe sa mheánteocht, athruithe i bpátrúin frasaíochta, agus foircneacha aimsire. Léiríonn breathnuithe satailíte go bhfuil leibhéal farraige na hÉireann tar éis ardú timpeall is 2 go 3 mm in aghaidh na bliana ó na luath 1990idí. Tá fianaise ann gur ardaigh sreafaí abhann trasna na tíre idir 1972 agus 2017.

É sin ráite, tá fianaise ann freisin le blianta beaga anuas d'ardú ar mhinicíocht agus déine coinníollacha féideartha triomaigh, go háirithe in oirthear na hÉireann.

Tá taithí ag Éirinn le hiarmhairtí an athraithe aeráide mar leagtar amach sa Tuarascáil Stádais na hAeráide 2020, lena n-áirítear:

- Tá ardú teochta braite i ngach séasúr agus tá ardú os cionn 0.9°C tagtha ar mheánteocht bhliantúil an aeir dromchla le 120 bliain anuas;
- Tá laghdú tagtha ar líon na laethanta seaca agus giorrú ar fhad an tséasúir seaca;
- Tá ardú timpeall is 2 go 3 mm in aghaidh na bliana tagtha ar leibhéal na farraige mórthimpeall na hÉireann ó na luath 1990idí; agus
- Tá sé tuartha ag meastacháin go dtiocfaidh laghdú suntasach ar mheánleibhéil bhliantúla báistí san earrach agus sa samhradh le méadú suntasach i minicíocht na dteagmhas frasaíochta troma sa gheimhreadh agus san fhómhar.

Treocht Teochta

De réir an Phlean gníomhaithe ar son na hAeráide (2023), idir 1900 agus 2019, tháinig ardú thart ar 0.9°C ar theocht in Éirinn, timpeall 0.075°C ar an meán in aghaidh na deich mbliana (RCAC, 2023)³³. Tharla cúig bhliain

³³RCAC. 2023. *Plean Gníomhaithe ar son na hAeráide 2023*. Arna Rochtain: 22.06.23. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/en/publication/7bd8c-climate-action-plan-2023/>

déag de na fiche bliain is teo ar taifead ó 1990. Tá an treocht fhoriomlán aníos agus i gcomhréir le patrúin dhomhanda i dtaobh athraithe.

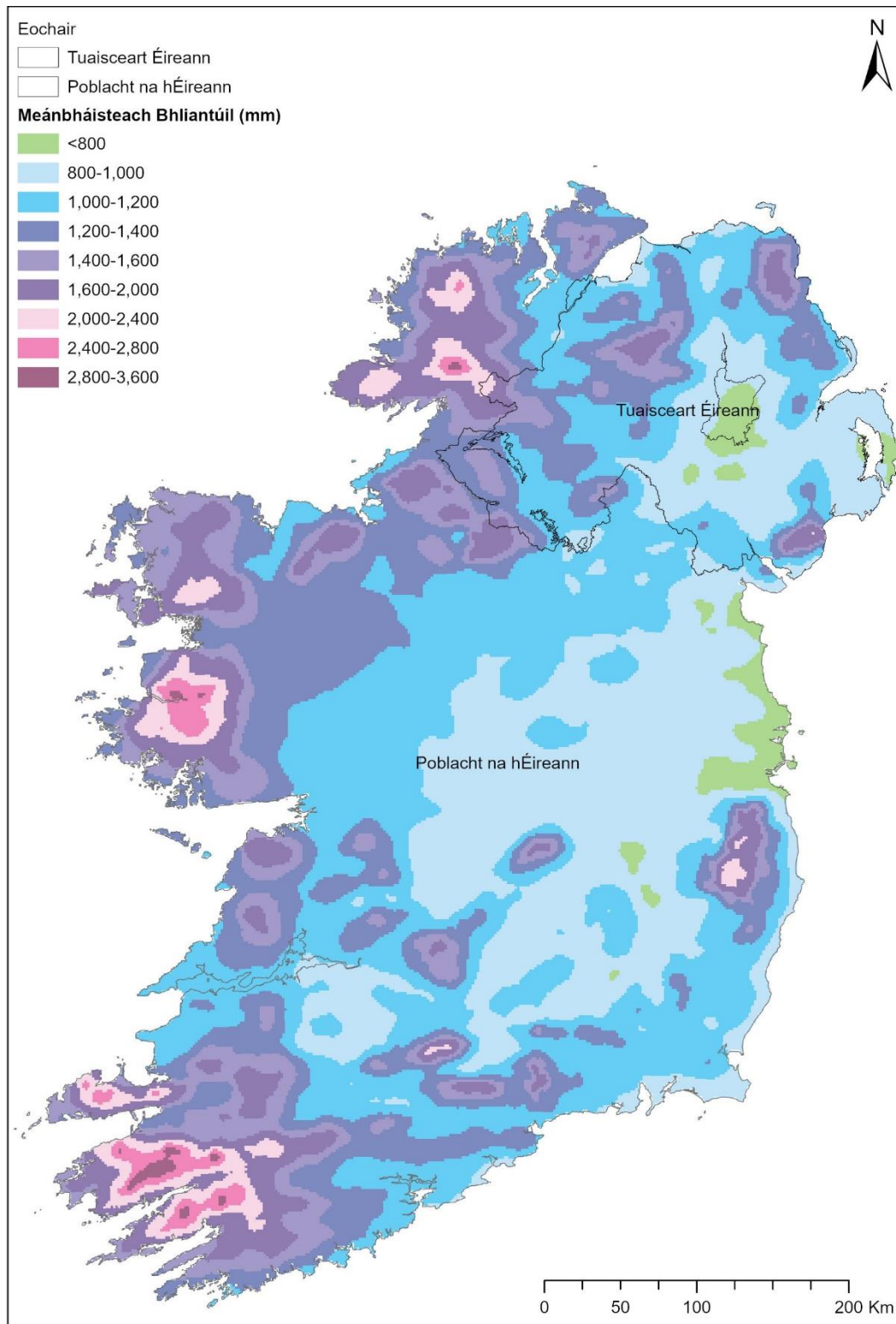
Faoi lár na haoise seo (2041 – 2060), meastar go dtiocfaidh méadú idir 1–1.2°C agus 1.3–1.6°C ar mheánteochtaí bliantúla, ag brath ar raon na n-astaíochtaí. Táthar ag súil go dtiocfaidh méadú ar líon na laethanta teo agus go dtarlóidh tonnta teasa níos minice.

Tuairiscíonn an GCC³⁴ freisin gurb iad na meánteochtaí cúig bliana deireanacha (2015–2019) agus deich mbliana deireanacha (2010–2019) na meánteochtaí is teo ar taifead. Ina theannta sin, ó na 1980idí, bhí gach deich mbliana i ndiaidh a chéile níos teo ná aon deich mbliana roimhe sin ó 1850, agus ba é 2019 an naoú bliain as a chéile ina raibh teochtaí os cionn an ghnáthleibhéil in Éirinn. Tháinig laghdú freisin ar líon na laethanta seaca in Éirinn agus tá giorrú ar fhad an tséasúir seaca agus tá méadú tagtha ar theocht dhromchla na farraige in uiscí na hÉireann ag ráta thart ar 0.6°C gach deich mbliana ó 1994 i leith.

Frasaíocht

De réir GCC (2020d), tá méadú tuairim is 60mm nó 5% tagtha ar an meánbháisteach náisiúnta bhliantúil le linn na tréimhse 1981-2010, i gcomparáid leis an tréimhse 30 bliain 1961-1990. Táthar ag súil go mbeidh laghduithe suntasacha ar mheánleibhéil na báistí bliantúla, earraigh agus samhraidh. Léiríonn réamh-mheastacháin méadú suntasach ar mhinicíocht eachtraí frasaíochta sa Gheimhreadh agus san Fhómhair (tuairim is 20%). Léirítear an mheánbháisteach bhliantúil in Éirinn in bhFíor C.14. Ina theannta sin, tá sé tuartha go dtiocfaidh méadú ar líon na stoirmeacha diana thar réigiún an Atlantaigh Thuaidh. Tugann réamh-mheastacháin le fios go bhféadfadh rian geimhridh na stoirmeacha seo síneadh níos faide ó dheas agus thar Éirinn níos minice.

³⁴ GCC. 2023. *Conas a rachaidh an t-athrú aeráide i bhfeidhm ar Éirinn?*. Arna Rochtain: 25.07.2023. Ar fáil ó: [https://www.epa.ie/environment-and-you/climate-change/what-impact-will-climate-change-have-for-ireland/#:~:text=Predicted%20impacts%20include%3A,lifecycle%20events\)%20of%20native%20species](https://www.epa.ie/environment-and-you/climate-change/what-impact-will-climate-change-have-for-ireland/#:~:text=Predicted%20impacts%20include%3A,lifecycle%20events)%20of%20native%20species)

Fíor C.14 Meánbháisteach bhliantúil in Éirinn³⁵

Ardú ar Leibhéal na Farraiqe

De réir GCC (2020d), tá an ráta d'ardú leibhéal na farraiqe domhanda do 2006–2015 de 3.6 mm in aghaidh na bliana gan fasach le céad bliain anuas, agus é thart ar 2.5 oiread an ráta don tréimhse 1901-1990. Meastar go leanfaidh leibhéal na farraiqe ag ardú ag an ráta sin nó ag ráta níos airde. Tá na príomhchathracha uile in Éirinn lonnaithe i láithreacha cósta atá faoi réir taoidí, agus beidh mórthionchar eacnamaíoch, sóisialta agus

³⁵ Met Éireann. 2023. *Meánbháisteach bhliantúil*. Arna Rochtain: 05.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.met.ie/climate/available-data>

comhshaoil ag aon ardú suntasach ar leibhéil na farraige. Bheadh creimeadh cósta, tuilte agus damáiste do réadmhaoin agus bonneagar ann mar thoradh ar leibhéal ardaithe na farraige mórtimpeall na hÉireann.

Tionchair Réamh-Mheasta

De réir GCC (2020d), déanfaidh na hathruithe sin dochar fairsing díreach agus indíreach d'Éirinn agus do mhuintir na hÉireann, lena n-áirítear tionchair thuartha lena n-áirítear dóchúlacht méadaithe tuilte abhann agus cósta; brú méadaithe ar sholáthar uisce agus ar cháilíocht uisce; agus athruithe ar luasanna gaoithe agus rianta stoirmeacha. Braithfidh gach duine aonair, gach teaghlach, agus gach pobal in Éirinn iarmhairt an athraithe aeráide. Léiríonn torthaí staidéar an GCC 'An Aeráid i Meon na hÉireann' go bhfuil leibhéal ard feasachta ann ar an athrú aeráide agus a thionchair, agus tá comhdhearcadh leathan ann maidir leis an ngá atá le gníomhaíocht láidir agus luath chun astaíochtaí gás ceaptha teasa (GCT) na hÉireann a laghdú agus chun Éire a dhéanamh athléimneach ó thaobh na haeráide de.

Timpeallacht Mhuirí

Deir Plean Gníomhaithe ar son na hAeráide (2023) gur athrú aeráide is cúis le hathruithe bunúsacha ar ár gcomhshaoil muirí, agus seans nach bhféadfaí dul siar ó na hathruithe sin, agus éifeachtaí ann don tsochaí i gcoitinne (RCAC, 2023). D'fhéadfadh iarmhairtí móra a bheith ann dár n-éiceachórais mhuirí mar thoradh ar théamh domhanda na n-aigéan agus aigéadú na n-aigéan. Ag an am céanna, tá méadú tagtha ar dhéine na dteagmhas stoirme, rud a bhagraíonn pobail agus bonneagar cósta. Cuireann na bagairtí seo na buntáistí iomadúla a sholáthraíonn ár bhfarraigí i mbaol, lena n-áirítear bua, fuinneamh, mianraí, rialáil aeráide, cosaint chósta, iompar, fóillíocht, agus sláinte agus folláine.

Ar fud na hearnála muirí, rinneadh dul chun cinn ar roinnt gníomhaíochtaí faoin bPlean Gníomhaithe ar son na hAeráide 2021, lena n-áirítear réimsí gníomhaithe ar son na haeráide a shainaithint atá oiriúnach don Chlár Forbartha Bia Mara 2021-27, agus an Plean Straitéiseach Náisiúnta um Dhobharshaothrú Inbhuanaithe a thabhairt chun críche.

Tugtar faoi deara sa Plean Gníomhaithe ar son na hAeráide (2023) go bhfuil forbairtí suntasacha ar siúl faoi láthair sa chóras pleanála agus toilithe don timpeallacht mhuirí chun tacú leis na huailmhianta chun an earnáil fuinnimh a dhícharbónú trí fhuinneamh in-athnuaite amach ón gcósta a fhorbairt. Ina theannta sin, tá obair ar siúl chun tuilleadh LCSanna (Caomhnú) agus LCSanna (Cosaint) mara a ainmniú sa chomhshaoil muirí agus chun ligean d'ainmniú agus bainistiú Limistéir Chosanta Mhuirí. Éascóidh sé seo forbairt fuinnimh in-athnuaite amach ón gcósta chun dul chun cinn go tapa taobh le caomhnú, cosaint agus aisghabháil na bithéagsúlachta muirí.

C.4.2 Treochtaí sa Todhchaí

Táthar ag súil go mbeidh tionchair éagsúla agus fhorleathana ag an athrú aeráide ar chomhshaoil, sochaí agus forbairt gheilleagrach na hÉireann, lena n-áirítear maidir le héiceachórais bhainistithe agus nádúrtha, acmhainní uisce, slándáil talmhaíochta agus bia, sláinte an duine, agus criosanna cósta. Is iad na rioscaí is láithrín d'Éirinn ó athrú aeráide go príomha na cinn a bhaineann le hathruithe sa chuid is measa den teas agus den fhuacht, amhail tuilte, triomaigh, agus stoirmeacha (RCAC, 2023).

Shainaithin an Creat Náisiúnta Oiriúnaithe (NAF) 12 phríomhearnáil a mbeadh Pleananna Oiriúnaithe Earnála ag teastáil uathu agus tá siad grúpáilte faoi cheithre théama: Caipiteal Nádúrtha agus Cultúrtha, Bonneagar Criticiúil, Bainistíocht Acmhainní Uisce agus Bainistíocht Riosca i gcás Tuilte (le leibhéal earnála Bainistíochta Riosca i gcás Tuilte, Cáilíochta Uisce agus Bonneagair Seirbhísí Uisce), agus Sláinte Phoiblí (RCAC, 2023).

De réir an Plean Gníomhaithe ar son na hAeráide (2023), beidh forbairt NAF nuashonraithe ina ghníomh tosaíochta in 2023. Léiríonn sé sin an ról atá ag éirí níos tábhachtaí maidir le hoiriúnú chun aghaidh a

thabhairt ar thionchair an athraithe aeráide. Beidh an CNO athbhreithnithe mar bhonn taca ag forbairt timthriall nua de Phleananna Oiriúnaithe Earnála.

Aithníonn an NAF freisin go bhfuil ról na nÚdarás Áitiúil ríthábhachtach chun athléimneacht aeráide a thógáil. Dá bhrí sin, ní mór do gach Údarás Áitiúil Plean Gníomhaithe ar son na hAeráide a fhorbairt faoin Acht um Ghníomhú Aeráide agus um Fhorbairt Ísealcharbóin (Leasú), 2021; lena gclúdófar maolú, oiriúnú agus rannpháirtíocht saoránach.

Deir an Plean Gníomhaithe ar son na hAeráide (2023) go bhfuil na nithe seo a leanas i measc cuid de na tionchair a d'fhéadfadh a bheith ag athrú aeráide ar earnálacha tosaíochta in Éirinn:

- Foircneacha frasaíochta agus tuilte, rud a chuireann isteach ar sheirbhísí iompair, dálaí tiomána nach bhfuil sábháilte agus meath de réir a chéile ar an mbonneagar;
- Éileamh méadaithe ar uisce mar gheall ar mhinicíocht mhéadaithe na dtonn teasa, rud a chuireann brú breise ar líonraí tarchurtha agus dáileacháin uisce, chomh maith le soláthar (asbhaint agus stóráil);
- Mar thoradh ar athruithe réamh-mheasta i dteochtaí agus i bhfrasaíocht, tiocfaidh níos mó speicis ionracha a d'oirfeadh níos mó do na coinníollacha aeráide athraithe, agus d'fhéadfadh go mbeadh drochthionchair ag cuid díobh ar an eacnamaíocht m.sh. trí thionchair ar an bhfeirmeoireacht agus ar iascaigh);
- Aithnítear méaduithe réamh-mheasta i gcás an mhéid seo a leanas:
 - B'fhéidir go mbeadh níos mó galar uisce-iompartha (m.sh. E. coli) ó éilliú uisce óil mar gheall ar shreabhadh truailleán thar tír mar gheall ar mhinicíocht imeachtaí frasaíochta troime;
 - B'fhéidir go mbeadh dálaí feabhsaithe timpeallachta ann d'fhás baictéarach agus do mharthanas víreasach agus d'fhéadfadh méadú a theacht ar ghalair bhia-iompartha mar thoradh ar an meánteocht bhliantúil, in éineacht le dálaí níos fliche;
 - Beidh méadú ar mhinicíocht tuilte agus creimthe cósta mar gheall ar leibhéil na farraige agus brúcht stoirmeacha, agus beidh tionchair suntasacha aige sin ar shuíomhanna cósta agus oidhreachta atá suite cóngarach don chósta agus ar inbhir;
 - D'fhéadfadh go mbeadh méadú ar ghaothstoidheadh, as a dtiocfadh damáiste do línte cumhachta lastuas, mar gheall ar dhéine na stoirmeacha gaoithe agus le linn an tséasúir fáis;
 - Beidh díghrádú ar bhonneagar cumarsáide (e.g. caibinéid sráide) mar thoradh ar mhinicíocht tonnta teasa, agus d'fhéadfadh riachtanas méadaithe a bheith ann mar thoradh air sin maidir le fuarú gníomhach;
 - Mar thoradh ar mhinicíocht na dteagmhas frasaíochta troime, beidh leibhéil mhéadaithe reatha chun srutha agus saincheisteanna féideartha i leith cáilíocht uisce, agus impleachtaí ann do stóráil sciodair agus leathadh talún; agus
 - Minicíocht tonnta teasa agus triomaigh, rud a fhágann go mbeidh méadú ar mhinicíocht falscaithe, lena ndéanfar damáiste do chlampaí foraoise.

C.4.3 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Tá príomhdhúshláin agus deiseanna a bhaineann le maolú ar an athrú aeráide agus oiriúnú dó leagtha amach thíos.

Dúshláin

Le Dlí Aeráide na hEorpa tugtar isteach sa dlí an sprioc do gheilleagar agus do shochaí na hEorpa a bheith neodrach ó thaobh na haeráide de faoin mbliain 2050. Leis an dlí, leagtar síos freisin an sprioc idirmheánach maidir le glanastaíochtaí gás ceaptha teasa a laghdú 55% ar a laghad faoin mbliain 2030, i gcomparáid le leibhéal na bliana 1990.

Is éard atá i gceist le neodracht aeráide faoin mbliain 2050 ná glan-astaíochtaí gás ceaptha teasa nialasach a bhaint amach do thíortha an AE ina n-iomláine, go príomha trí astaíochtaí a laghdú, infheistíocht a dhéanamh i dteicneolaíochtaí glasa agus an comhshaol nádúrtha a chosaint.

Bíonn tionchar díreach agus indíreach ag athruithe aeráide ar Uisce Éireann agus ar na seirbhísí a chuireann sé ar fáil, agus beidh tionchar suntasach ag an aeráid athraitheach ar Uisce Éireann i mórán bealaí. Tá athruithe ann cheana féin agus tá sé réamh-mheasta go leanfar leo thar an tréimhse go dtí 2050 agus ina dhiaidh sin, agus áirítear an méid seo a leanas leo sin:

- Teochtaí níos airde as a dtagann éileamh méadaithe ar uisce.
- Beidh tionchar freisin ag teochtaí níos airde ar uiscí glactha (aibhneacha agus an fharraige), agus d'fhéadfadh go mbeadh gá le cleachtais nua cóireála fuíolluisce. D'fhéadfadh go mbeadh teicneolaíochtaí cóireála nua d'uisce glan de dhíth freisin;
- D'fhéadfadh teagmhais aimsire eisceachtúla níos minice agus déine báistí níos airde teagmhais tuilte agus creimeadh ithreach a mhéadú le tionchair ar cháilíocht uisce ó dhríodar agus ó chothaithigh;
- Is féidir le teochtaí níos airde leochaileacht na n-éiceachóras uisceach do thruailliú a mhéadú;
- Dúshláin mhéadaithe maidir le planáil triomaigh chun an comhshaol a chosaint agus soláthairtí uisce a choinneáil ag an am céanna;
- Tá bagairt ar an gcóras bia mar gheall go bhfuil baint dhíreach ag éiginnteacht uisce le heaspa sábháilteachta bia de bharr méadú ar atarlú triomaigh agus tuilte;
- Beidh ar shócmhainní fisiceacha atá ann cheana báisteach bhreise agus teochtaí níos airde a bhainistiú. Féadfaidh siad a bheith faoi réir riosca méadaithe tuilte agus creimthe abhann agus cósta; agus
- Beidh impleachtaí ar oibríochtaí agus ar thionscadail mar gheall ar ghealltanais rialála agus bheartais agus ceanglais chomhlíonta maidir le spriocanna astaíochtaí carbóin agus mar gheall ar fheabhas a chur ar athléimneacht an athraithe aeráide.

Deiseanna

Deiseanna chun tairbhí níos leithne comhshaoil, athléimneacht bonneagair agus seirbhíse agus éifeachtúlacht costais a bhaint amach, lena gcuirfear le spriocanna comhshaoil a bhaint amach.

Léirítear i dTábla C.10 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndréacht-PSSU 2050.

Tábla C.10 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshlándaíl	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtáíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Ábharthacht an Athraithe Aeráide: H- ard / M- meánach/ L- Íseal	H	H	H	M	H	H	H

C.5 Bithéagsúlacht, Flóra agus Fána

Tá brú leanúnach ar an mbithéagsúlacht in Éirinn lena bhféadfaí bailstádas na ngnáthóg agus na speiceas a mheath tuilleadh.

In Éirinn, léirítear treochtaí domhanda maidir le cailliúint na bithéagsúlachta. De réir dréacht-4^ú Plean Gníomhaíochta Bithéagsúlachta Náisiúnta na hÉireann (RTRÁO, 2022b)³⁶, is iad na príomhchúiseanna le cailteanas bithéagsúlachta ná dianchleachtais talmhaíochta agus foraoiseachta, ró-iascaireacht, speicis ionracha, athruithe ar úsáid talún (go háirithe d'fhorbairt chónaithe, thalmhaíochta agus thráchtála) agus an róshaothrú ar acmhainní amhail cailteanas thailte móna.

Thuairiscigh measúnuithe stádais chaomhnaithe 2019 go bhfuil laghdú leanúnach ann do 46% de ghnáthóga faoi chosaint an AE agus 15% de speicis faoi chosaint an AE (SPNF, 2019a)³⁷, agus speicis fionnuisce is mó i mbaol. Cé go ndearnadh measúnú fabhrach ar go leor speiceas mamaigh, amhail róna, deilfeanna, agus roinnt mhaith speiceas míolta móra agus roinnt speiceas ialtóg.

Tá beagnach leathchuid d'aibhneacha agus lochanna na hÉireann i riocht éiceolaíoch míshásúil agus tá patrún ginearálta laghdaithe ar cháilíocht shásúil uisce in uiscí dromchla na hÉireann ó rinneadh an chéad mheasúnú ar stádas éiceolaíoch (2007-2009) (GCC, 2022b). Tá iarmhairtí móra ag na laghduithe seo ar cháilíocht an uisce don bhithéagsúlacht, agus ar go leor speiceas fionnuisce, amhail an diúilicín péarla fionnuisce (RTRÁO, 2022b).

C.5.1 Riocht Bonnline na Bithéagsúlachta, an Fhlóra agus Fhána

Limistéir faoi Chosaint

Féachann an Treoir maidir le Gnáthóga le caomhnú iomchuí gnáthóg nádúrtha agus fána agus flóra fiáin a áirithiú. Rinneadh an Treoir maidir le Gnáthóga (92/43/CEE) a thrasaí i ndlí na hÉireann i 1997 le Rialacháin CE (Gnáthóga Nádúrtha) 1997 (I.R. Uimh. 94 de 1997). Rinneadh na Rialacháin a athbhreithniú agus a chomhdhlúthú ina dhiaidh sin i Rialacháin CE (Éin agus Gnáthóga Nádúrtha) 2011, mar a leasaítear (I.R. Uimh. 477 de 2011). Faoin Treoir, ceanglaíodh ar Éirinn, amhail ballstáit eile, gréasán éiceolaíoch de Limistéir Caomhantais Speisialta - LCSanna (Caomhnú) a bhunú (láithreáin ina bhfuil raon gnáthóg nádúrtha agus speiceas atá liostaithe in Iarscríbhinn I agus II den Treoir). Cinntítear leis an Treoir maidir le hÉin

³⁶ RTRÁO. 2022b. 4^ú Dréachtphlean Gníomhaíochta Náisiúnta um Bithéagsúlacht na hÉireann le haghaidh Comhairliúchán Poiblí. Arna Rochtain: 17.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/pdf/?file=https://assets.gov.ie/233057/f1a92f68-e668-498d-a56c-df777a19b549.pdf#page=null>

³⁷ SPNF 2019a. Stádas na nGnáthóg agus na Speiceas faoi Chosaint AE in Éirinn. Imleabhar 1: Forléargas Achomair. Tuarascáil SPNF neamhfhoilsithe. Arna cur in eagar ag: Deirdre Lynn agus Fionnuala O'Neill.

(2009/147/CE) cosaint iomchuí na LCSanna (Cosaint) (láithreáin atá aicmithe d'éin neamhchoitianta agus leochaileacha atá liostaithe in Iarscríbhinn I den Treoir).

Tá 916 limistéar cosanta san iomlán in Éirinn (talamh: 13.9%, uiscí muirí: 2.3%) 604 láithreán Natura 2000 – 166 LCS (Cosaint) (An Treoir maidir le hÉin) agus 441 LCS (Caomhnú) (An Treoir maidir le Gnáthóga) – chomh maith le 309 láithreán ainmnithe náisiúnta (BIS, 2022)³⁸. Léirítear Limistéir Chaomhantais Speisialta agus Limistéir faoi Chosaint Speisialta i bhFíor C.15. (Féach Cuid 157C.13.2 le haghaidh láithreáin chaomhantais ainmnithe i dTuaisceart Éireann.

Tá 232 speiceas in Éirinn atá cosanta faoi dhlí an AE, agus 60 díobh siúd atá faoi chosaint faoin Treoir maidir le Gnáthóga (BIS, 2022). Athraíonn líon na speiceas agus na ngnáthóg a chosnaítear i ngach láithreán ag brath ar shuíomh an láithreáin, an bhithéagsúlacht sa réigiún, an t-ainmniú atá á úsáid, agus na gnéithe a bhfuil an láithreán á chruthú lena chosaint.

Liostaíonn an SPNF (2023a) na gnáthóga LCS (Caomhnú) seo a leanas d'Éirinn, lena n-áirítear portaigh ardaithe, bratphortaigh, turlaigh, dumhcha, machairí (mána ghainmheacha cothroma ar an gcósta thuaidh agus thiar), fraochmhánna, locha, aibhneacha, coillearnacha, inbhir agus góilíní farraige; tá go leor acu ag brath ar cháilíocht agus ar mhéid mhaith uisce. I measc na 25 speiceas Éireannach nach mór a chosaint tá Bradán, Madra Uisce, Diúilicín Péarla Fionnuisce, Deif Bholgshrónach agus Raithneach Chill Áirne. Clúdaíonn LCSanna (Caomhnú) in Éirinn timpeall is 13,500 km² d'Éirinn agus is talamh thart ar an 53% den mhéid sin agus uisce (uisce mara nó lochanna móra) an chuid eile.

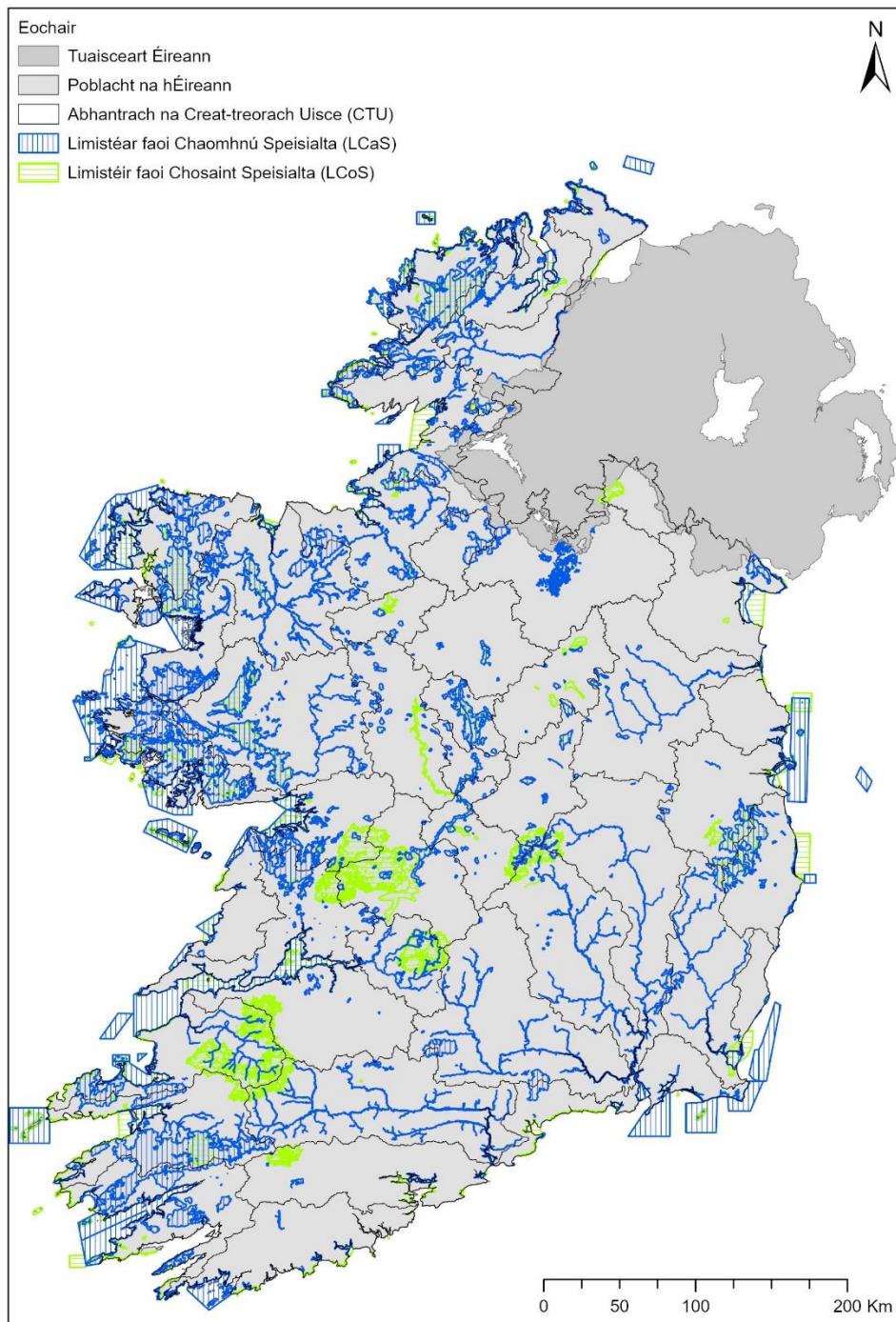
Áirítear leis na LCSanna (Cosaint) atá ainmnithe faoin Treoir maidir le hÉin bogaigh, bána agus inbhir, gnáthóga talmhaíochta agus intíre agus coilíneachtaí muirí. De réir SPNF (SPNF, 2023b)³⁹, gach samhradh lorgaíonn 24 speiceas éan mara, ar a bhfuil breis agus leathmhilliún éan aonair, gnáthóg pórúcháin oiriúnach go príomha ar aillte na mórthíre agus ar oileáin mhuirí. Tá na láithreáin pórúcháin seo cóngarach don ghnáthóg sealgaireachta shaibhir in uiscí an scairbh ilchríochach. Tá tábhacht ar leith ag baint le hÉirinn mar gheall ar a daonraí pórúcháin d'Uisce-Bhealach Mhanann agus Piaras Stoirm.

Tá Éire lonnaithe feadh bealaigh eiltite an Atlantaigh Thoir d'éin uisce a phóraíonn i domhanleithead níos faide ó thuaidh. De bharr geimhrí in Éirinn atá cineálta agus fliuch de ghnáth, is acmhainn thábhachtach na bogaigh do bhreis is 50 speiceas, agus 750 míle éan uisce ag dul ar imirce chuig áiteanna níos faide ó dheas nó chun an geimhreadh iomlán a chaitheamh gach bliain (SPNF, 2023b). I gcásanna áirithe, geimhríonn cionta suntasacha de dhaonraí bithgheografacha na n-éan uisce in Éirinn (e.g., an Cadhan, Guilbneach Earrdhubh, Eala Ghlórach, Gé Bhánéadanach Ghraonlannach agus Feadóg an Fháinne).

Clúdaíonn Líonra LCS (Cosaint) na hÉireann breis agus 597,000 heicteár de ghnáthóga muirí agus talún (SPNF, 2023b). Áirítear leis na limistéir mhuirí cuid de na limistéir idirthaoideacha muirí táirgiúla de bhánna agus inbhir na hÉireann a sholáthraíonn acmhainní ríthábhachtacha bia do roinnt speiceas lapairí geimhrídh. Áirítear freisin sa líonra uiscí muirí in aice le coilíneachtaí d'éin mhara ghoir agus limistéir thábhachtacha eile do lómaí, lachain mhara agus foithigh.

³⁸ BIS. 2022. *Ireland*. Arna Rochtain: 10.08.23. Ar fáil ó: <https://biodiversity.europa.eu/countries/ireland>

³⁹ SPNF 2023b. *Limistéir faoi Chosaint Speisialta (LCS - Cosaint)*. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.npws.ie/protected-sites/spa>

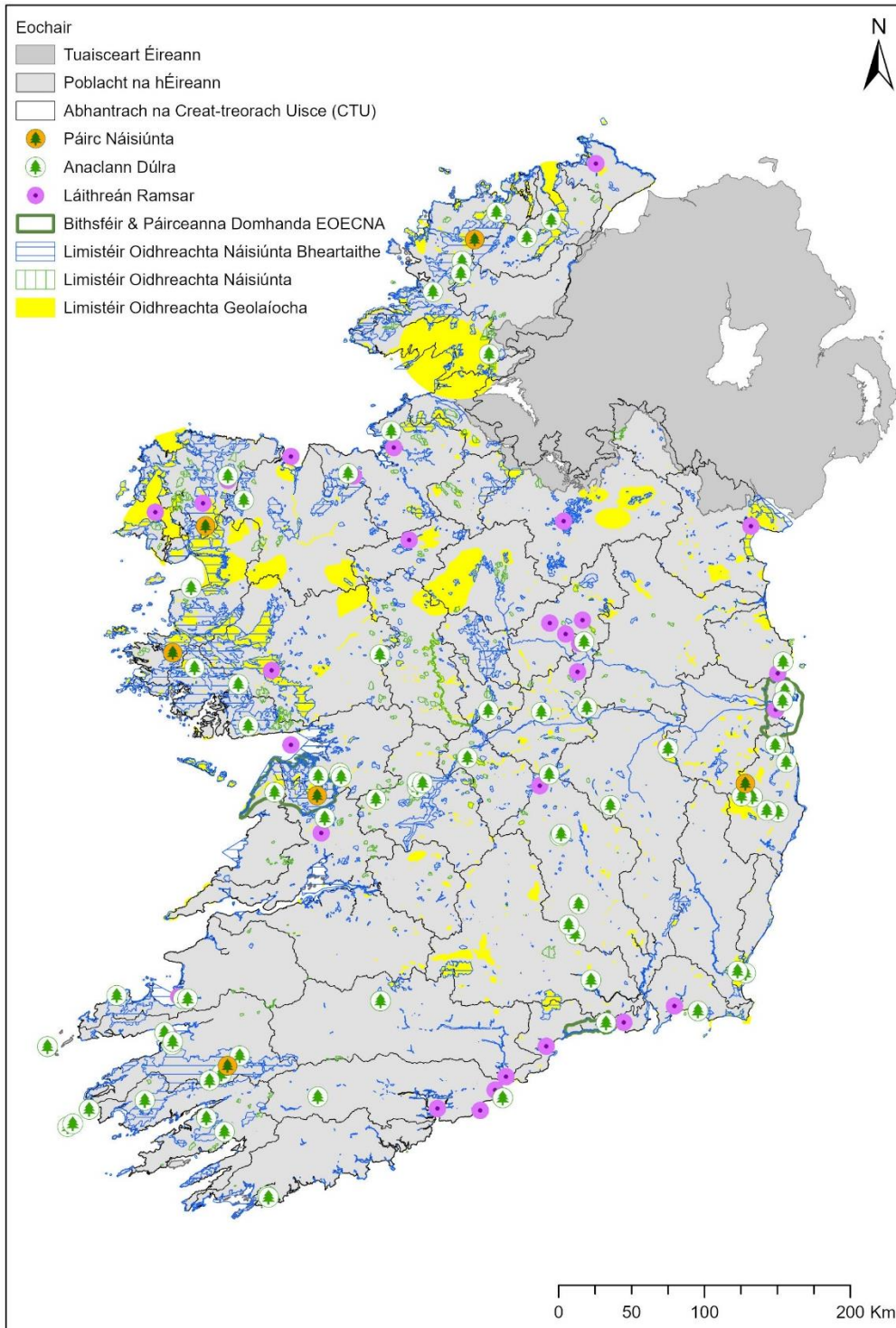

Fíor C.15 Limistéir Caomhantais Speisialta agus Limistéir faoi Chosaint Speisialta (SPNF, 2023a)⁴⁰

Áirítear ar limistéir talún den líonra LCS (Cosaint) gnáthóga cósta, láithreáin bhogaigh intíre atá tábhachtach d’éin uisce geimhridh agus limistéir fhairsing de bhratphortach agus gnáthóga ar thalamh ard a sholáthraíonn acmhainní pórúcháin agus sealgaireachta do speicis; tá go leor acu ag brath ar cháilíocht agus ar mhéid mhaith uisce. Is ionann talamh talmhaíochta agus sciar den líonra LCS (Cosaint) freisin, lena n-áirítear limistéir fhairsing ardtalún ina dtugann fála sreach, féarach fliuch agus scrobarnach deiseanna beathaithe agus/nó pórúcháin, agus talamh pollaire cósta a ndéantar dianfheirmeoireacht orthu (SPNF, 2023b).

⁴⁰ SPNF. 2023a. *Limistéir faoi Chaomhnú Speisialta (LCS - Caomhnú)*. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.npws.ie/protected-sites/sac>

Tá 45 láithreán Ramsar ann freisin, ar bogaigh iad a bhfuil tábhacht idirnáisiúnta leo, lena n-áirítear uiscí muirí éadomhain, cladaí cregach, inbhir, réileáin láibe nó riasca idirthaoideach, chomh maith le haibhneacha intíre, lochanna, bogaigh agus móin. Is LCSanna (Caomhnú) agus/nó LCSanna (Cosaint) iad formhór na láithreán seo freisin. Léiríonn Fíor C.16 láithreáin ainmnithe, lena n-áirítear láithreáin Ramsar, Limistéir Oidhreachta Náidúrtha, Limistéir Oidhreachta Náidúrtha Bheartaithe, Páirceanna Náisiúnta agus Anaclanna Dúlra.

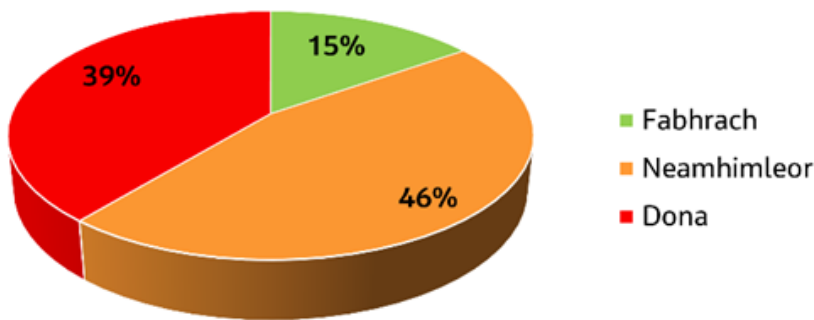
Fíor C.16 Láithreáin Bithéagsúlacht Náisiúnta, Láithreáin Oidhreachta Náisiúnta agus Láithreáin Shainithe Gheolaíocha (SPNF, 2023a)

Déanann an SPNF monatóireacht ar stádas na speiceas agus na ngnáthóg faoi chosaint in Éirinn. Déantar stádas caomhantais a mheasúnú ar leibhéal náisiúnta agus cuirtear san áireamh sa mheasúnú stádas an

raon, an limistéir, an struchtúir agus na bhfeidhmeanna chomh maith le hionchais gach speiceas agus gnáthóige sa todhchaí sula sainítear stádas foriomlán do gach ceann acu.

Ní raibh stádas caomhnaithe foriomlán fabhrach (Fíor C.17) ach ag 15% de na gnáthóga cosanta in Éirinn. Go náisiúnta ní léiríonn, ach 2% de ghnáthóga treocht stádais atá ag feabhsú le 53% seasmhach agus 46% ag meath (SPNF, 2019b)⁴¹.

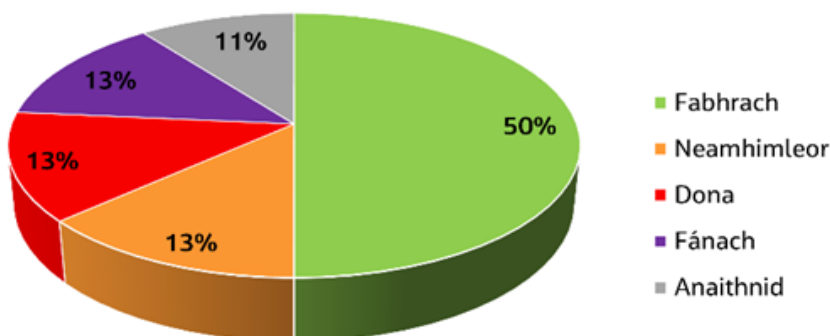
Ar leibhéal náisiúnta déantar brúnna agus bagairtí a thaifeadadh i 54 de na 59 gnáthóg a ndearnadh measúnú orthu. Baineann na brúnna is minice a taifeadadh i ngnáthóga leis an gcatagóir talmhaíochta a mbíonn tionchar aige ar níos mó ná 70% de ghnáthóga. Imríonn forbairt agus oibríocht córas iompair, lena n-áirítear bóithre, cosáin, lánaí loingseoireachta agus truailiú ó sholas agus ó thorann a ghabhann leo sin, tionchar ar 10% de ghnáthóga trí bhrú nó bagairt ar chomh-thábhacht Ard agus Meánach (SPNF, 2019b).

Fíor C.17 Stádas Gnáthóga in Éirinn sa bhliain 2019 (SPNF, 2019b)

Bhí stádas caomhnaithe foriomlán fabhrach (Fíor C.18) ag 50% de speicis chaomhnaithe in Éirinn, ach níor léirigh ach 15% de speicis treocht stádais feabhsaithe le 49% seasmhach agus 13% ag meath (SPNF, 2019b).

Sainithnítear tionchar an bhrú ar 46 as na 57 tacsón (grúpa tacsanomaíoch) a ndearnadh measúnú orthu. Sainithnítear baol i gcás 48 tacsón. Imríonn forbairt agus oibríocht córas iompair, lena n-áirítear bóithre, cosáin, lánaí loingseoireachta agus truailiú ó sholas agus ó thorann a ghabhann leo sin, tionchar ar 27% de speiceas trí bhrú nó bagairt ar chomh-thábhacht Ard agus Meánach (SPNF, 2019b).

Fíor C.18 Stádas Speiceas in Éirinn sa bhliain 2019 (SPNF, 2019b)

Tá stádas Neamhfhfabhrach ag formhór na láithreán ainmnithe Éireannach atá liostaithe faoin Treoir maidir le Gnáthóga agus tá meath leanúnach á léiriú ag beagnach leathchuid díobh. Tá formhór na speiceas atá liostaithe ar an Treoir um Ghnáthóga, áfach, i stádas Fabhrach in Éirinn, agus cobhsaí, cé go meastar go bhfuil

⁴¹ SPNF. 2019b. *Alt 17 Tuarascálacha 2019*. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.npws.ie/publications/article-17-reports/article-17-reports-2019>

droch-stádas ag líon beag agus go dteastaíonn iarrachtaí comhbheartaithe chun iad a chosaint agus a athchóiriú (SPNF, 2019b).

Is iad na brúnna is mó ar ghnáthóga ná leibhéil innilte mí-oiriúnach ó thaobh na héiceolaíochta de – ar féidir tearc-innilt (nó fiú tréigean) chomh maith le ró-innilt; truailliú fionnuisce agus uiscí muirí cósta; draenáil agus/nó baint tailte móna; speicis ionracha; agus brúnna áineasa (SPNF, 2019b).

Tá an chuid is mó de na gnáthóga eile a mheastar a bhfuil stádas Neamhfhabhrach á gcur i bhfeidhm orthu ag brúnna nach léiríonn mórán comhartha go dtiocfaidh laghdú orthu go luath amach anseo. Ina measc seo tá cuid de na gnáthóga mara locha agus cósta, a bhfuil tionchar ag ró-ualú cothaitheach orthu ón dobharcheantar máguaird, agus a bhféadfadh go leor ama a ghlacadh chun téarnamh iomlán a dhéanamh orthu (SPNF, 2019b).

Sainithnítear sa dréacht-tríú timthriall PBA 2022-2027 (RTRÁO, 2021c) an staid reatha maidir le limistéir faoi chosaint faoin CTU, lena n-áirítear gnáthóga agus speicis atá ag brath ar uisce. Dar leis an dréacht-PBA, tá go leor de na gnáthóga agus na speicis a liostaítear lena gcosaint sa Treoir maidir le Gnáthóga agus sa Treoir maidir le hÉin araon spleách ar uisce, le gnáthóga nó speicis uiscespleácha i dtuairim is 88% de LCSanna (Caomhnú), agus speicis éin uiscespleácha i 90% de LCSanna (Cosaint). Rinneadh measúnú ar na dobharlaigh le féachaint ar chomhlíon siad na ceanglais cháilíochta uisce tacaíochta do ghnáthóga agus speicis, ag baint úsáid as a stádas measúnaithe don tréimhse 2013-2018. Tuairiscítear sa dréacht-PBA go raibh stádas Olc ag trí cinn de dhobharlaigh ghaolmhara screamhuisce agus go raibh stádas Maith ag 41 díobh as na 44 Éiceachóras Talún Ag Brath ar Screamhuisce a leagadh amach agus a measúnaíodh don tréimhse mheasúnaithe 2013-2018.

Stádas an Speicis

De réir tuarascáil an SPNF (2019b), tá na measúnuithe stádais speiceas i bhfad níos fearr, le 57% i stádas Fabhrach, lena n-áirítear an chuid is mó de na speicis ialtóg, róna, agus céiticigh. Tuairiscítear treocht laghdaithe do 15% de na speicis, agus speicis fionnuisce is mó i mbaol. Tuairiscítear treocht atá ag feabhsú do 17% de na speicis, áfach, le daonraí speiceas mar an dobharchú agus an crann giúise agus go leor speiceas ialtóg ag méadú. Measadh an cnádán a bheith Dona le treocht a bhí ag dul i bhfeabhas in 2013, ach measúnaíodh é seo mar threocht cobhsaí in 2019 toisc nach bhfuil torthaí dearfacha leordhóthanacha ag feabhsuithe leanúnacha ar an Raon a athchóiriú. Tá an bradán, atá ar cheann de na speicis is mó monatóireacht in Éirinn, seasmhach mar gheall ar threocht feabhsaithe le déanaí, cé go bhfuil sé fós i líon íseal, agus tá sé so-ghabhálach do raon leathan brúnna le linn a thréimhse san aigéan agus i bhfionnuisce. Tá stádas Dona fós ag speicis éisc eile ar nós an loimpre mhara, an pollán agus an seadóg. Cuireann coraí cosc ar an loimpre mhara gnáthóg pórúcháin oiriúnach a bhaint amach san abhainn; Bíonn tionchar ag saibhriú cothaitheach sna lochanna móra ina gcónaíonn sé ar an bpailin, agus ag speicis éisc iomaíoch a tugadh isteach, agus tá imní ann faoi cháilíocht na ngnáthóg ag láithreacha sceathraí don seadóg. Is é an t-imní is mó i gcónaí ná an diúilicín péarla fionnuisce, mar nach bhfuil ann ach roinnt aibhneacha a bhfuil daonra díobh ann a léiríonn go bhfuil diúilicíní óga iontu.

An diúilicín péarla fionnuisce, a bhfuil ceanglais bhreise aige maidir le coinníollacha tacaíochta atá leagtha amach sna Rialacháin um Dhiúilicíní Péarla Fionnuisce (S.I. Uimh. 296 de 2009). Maidir leis an Diúilicín Péarla Fionnuisce (FWPM), tuairiscíonn an dréacht-PBA go raibh an caighdeán riachtanach bainte amach ag 20 de na 97 dobharlach abhann ina bhfuil gnáthóga FWPM ainmnithe, mar atá leagtha amach sna Rialacháin FWPM (RTRÁO, 2021c).

Gnáthóga Uiscí (lena n-áirítear Fionnuisce, Cósta agus Muirí)

Cuimsíonn bithéagsúlacht uisceach éiceachórais fionnuisce lena n-áirítear lochanna, linnte, taiscumair, aibhneacha, sruthanna, screamhuisce, bogaign, cósta agus mara; mar sin, beidh sí suntasach don Phlean

Straitéiseach. Tá speicis uisceacha spleách ar uisce glan agus ar shreafaí oiriúnacha; is táscairí maithe iad macra-inveirteabraigh agus roinntspeiceas éisc, amhail bradán an Atlantaigh, ar riocht na timpeallachta uisce iomláine. D'fhéadfadh modhnú ar shruthchúrsaí a bheith i gceist le soláthar uisce, amhail astarraingtí nua nó méaduithe ar na córais astarraingthe atá ann cheana féin, ar féidir leo sreafaí uisce a laghdú agus, dá réir sin, acmhainn an tsruthchúrsa tacú le beatha an éisc a laghdú.

Tá 44 chineál de ghnáthóga éagsúla atá spleách ar uisce mar aon le 22 speiceas atá brath ar uisce sainaitheanta ag an SPNF. As an líon sin is é an diúilicín péarla fionnuisce a mheastar a bheith ina speiceas an-íogair atá spleách ar uisce dromchla in Éirinn, agus is gnáthóg an-íogair atá spleách ar uisce iad murlaigh ar an gcósta. As na gnáthóga atá spleách ar uisce, meastar go bhfuil 11% ag Stádas Caomhnaithe Fabhrach, agus tá 50% de na speicis atá spleách ar uisce ag Stádas Caomhnaithe Fabhrach (SPNF, 2019b).

An Comhshaoil Cósta agus Muirí

Tá imeallbhord agus timpeallacht mhuirí na hÉireann lán den saol, ina bhfuil 24 speiceas míolta móra agus deilfeanna, 35 speiceas siorcanna, 2 speiceas róin, 24 speiceas éan mara, breis agus 250 speiceas de phlandaí muirí agus na céadta speiceas éisc agus inveirteabraigh. Má chailtear fiú speiceas amháin ó éiceachóras, is féidir tionchar díobhálach a bheith aige sin ar an bpobal ina iomláine⁴².

In Éirinn, iad na Rialacháin maidir le Gnáthóga an t-aon ionstraim reachtúil faoi láthair atá ag tabhairt cosaint do ghnáthóga sa chomhshaoil mhuirí. I gcás gnáthóga, tá an córas cosanta seo infheidhme laistigh den Limistéar Eacnamaíoch Eisiach. Faoineachtaíocht sin, déantar sraith gnáthóga a shainaitheint nach mór LCSanna (Caomhnú) a chruthú dóibh agus nach mór na gnáthóga sin a chaomhnú iontu ag stádas caomhnaithe fabhrach.

Tá an t-imeallbhord agus na haigéin comhdhéanta de go leor cineálacha limistéar agus gnáthóga. Is é an limistéar is dóichí go bhfeicimid ná an limistéar cósta, an limistéar aistrithe idir thalamh agus mhuir. Ag bogadh i dtreo na farraige thar an limistéar cósta, tá an limistéar idirthaoideach, an limistéar cladaigh idir ard taoide agus taoide thráite. As sin amach ón líne lag trá amach go dtí an scairbh ilchríochach tá an limistéar fothaoidmhear, agus ansin na limistéir aigéanacha go dtí na codanna is doimhne den aigéan (Cóstaí Glana. 2023).

Laistigh de na limistéir sin, tá an iliomad speiceas ann. Tá na gnáthóga seo ar na gnáthóga is casta agus is dinimiciúla ar domhan agus cuimsítear gach speiceas ó speiceas éirithe go hiomlán go dtí speiceas go hiomlán faoi uisce, ag brath ar a gcóngarach don chladach. Ciallaíonn nádúr dinimiciúil an aigéin, le maireachtáil, ní mór do speicis oiriúnú do leibhéal atá ag athrú i solas, teocht, salandacht, ocsaigin agus brú.

Speicis Ionracha

Leis an domhandú méadaitheach, tá méadú tagtha ar ghluaiseacht na speiceas neamhdhúchasach timpeall an domhain agus tá roinnt speiceas neamhdhúchasach, ar tugadh roinnt mhaith díobh isteach le 200 bliain anuas, anois bunaithe go rathúil thar limistéir mhóra san Eoraip⁴³. Léiríodh i dtaighde ón tionscadal DAISIE, arna mhaoiniú ag an gCoimisiún Eorpach, go bhfuil speicis neamh-dhúchasach ag déanamh ionradh ar an Eoraip ar ráta nach bhfacthas a leithéid riamh roimhe. Tá 10,822 speiceas neamh-dhúchasacha liostáilte don Eoraip, agus táthar ag súil go mbeidh drochthionchar eacnamaíoch nó éiceolaíoch ag 10-15% díobh⁴⁴. Léirítear an méid sin le hanailís treochtaí le déanaí ar thabhairt isteach speiceas neamhdhúchasach d'Éirinn áit ar speicis ionracha ardtionchair iad 13% de na speicis a taifeadadh agus a ndearnadh measúnú orthu in

⁴² Cóstaí Glana. 2023. *Marine Biodiversity in Ireland*. Arna Rochtain: 04.07.2023. Ar fáil ó: <https://cleancoasts.org/marine-biodiversity-in-ireland/#species-directory>

⁴³ Hulme, P.E., Roy, D.B., Cunha, T. & Larsson, T. B. 2009. *A pan-European inventory of alien species: rationale, implementation and implications for managing biological invasions*. Handbook of alien species in Europe (ed DAISIE), lth. 1-14. Springer, Dordrecht.

⁴⁴ An Coimisiún Eorpach. 2008. *Commission presents policy options for EU strategy on invasive species*. Preasráiteas: An Coimisiún Eorpach – IP/08/1890 05/12/2008. Arna Rochtain: 12.07.2023. Ar fáil ó: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-08-1890_en.htm

Éirinn⁴⁵. Rinne an staidéar measúnacht ar 377 speiceas neamhdhúchasach; díobh seo, tá 21% díobh le fáil i dtimpeallachtaí fionnuisce. Thaispeáin na hanailísí treochtaí freisin gur taifeadadh ceithre huaire níos mó speiceas sa 20ú hAois ná mar a bhí sa cheann roimhe sin agus gur tháinig méadú suntasach ar an treocht i ndáil le speicis a tugadh isteach ó 2001 go dtí 2010 maidir le speicis ionracha ardtionchair. Léiríodh an ráta méadaithe speiceas ionrach is mó i dtimpeallachtaí fionnuisce ó bhí 1980 ann.

Chomh maith leis an gcuspóir i ndáil le deireadh a chur le cailteanas bithéagsúlachta, tá freagracht ar Éirinn cosc a chur ar scaipeadh speiceas ionrach. Is speiceas neamhdhúchasach é speiceas ionrach a bhfuil claonadh aige scaipeadh go pointe lena gcinntear go ndéanfaidh sé damáiste don chomhshaoil, don gheilleagar nó don tsláinte phoiblí sa tír inar tugadh isteach é. Is féidir le speicis ionracha smacht a fháil ar speicis dhúchasacha agus iad a imeallú, rud a laghdaíonn luach an éiceachórais iomláin. Déantar speicis ionracha (lena n-áirítear speicis uisceacha) in Éirinn a rialú faoi rialacháin 49 agus 50 de Rialacháin maidir le Gnáthóga. Soláthraíonn 'Tríú Sceideal' na rialachán liosta fairsing de na speicis neamhdhúchasacha atá faoi réir na srianta sin, a chuimsíonn cuid de na nithe a leanas:

- Breallach na hÁise* (*Corbicula fluminea*);
- Diúilicín riabhach* (*Dreissena polymorpha*);
- Feabhrán capaill (*Heracleum mantegazzianum*);
- Duileasc abhann Nuttall* (*Elodea nuttallii*);
- Balsam Himiléach (*Impatiens glandulifera*);
- Gunnaire (*Gunnera tinctoria*);
- Glúineach bhiorach (*Reynoutria japonica*); agus
- Róslabhras (*Rhododendron ponticum*).

Ós rud é gur dócha go mbeidh go leor bealaí isteach ann le haghaidh an-chuid speiceas neamhdhúchasacha, is é an bealach is éifeachtaí chun díriú ar acmhainní teoranta tosaíocht a thabhairt do na conairí sin ar dócha go dtabharfar isteach na speicis ionracha is mó a bhféadfadh an tionchar is mó a bheith acu. éifeacht coisctheach is mó.

Rialachán AE maidir le Speiceas Coimhthíoch Ionrach agus Pleananna Gníomhaíochta Conairí

Tháinig Rialachán AE maidir le Speiceas Coimhthíoch Ionrach (SCI) i bhfeidhm an 1 Eanáir 2015. Tá an Rialachán seo bunaithe ar Threoirphrionsabail an Choinbhinsiúin maidir leis an mBithéagsúlacht i ndáil le cosc, beartú tosaíochta agus comhordú agus tá sé mar aidhm aige aghaidh a thabhairt ar fhadhb na speiceas coimhthíoch ionrach go cuimsitheach. Is é an cuspóir atá ann seirbhísí dúchasacha don bithéagsúlacht agus don éiceachóras a chosaint, chomh maith leis na tionchair ar shláinte an duine agus ar an eacnamaíocht, a bhféadfadh a bheith ag na speicis sin, a íoslaghdú agus a mhaolú.

Faoi Airteagal 13(1) de Rialachán an AE maidir le Speiceas Coimhthíoch Ionrach, ceanglaítear ar na Ballstáit anailís chuimsitheach a dhéanamh ar na conairí a bhaineann le tabhairt isteach agus leathadh neamhbheartaithe speiceas coimhthíoch ionrach agus 'na conairí a bhfuil gníomhaíocht tosaíochta ag teastáil uathu a shainnithint mar gheall ar líon na speiceas nó den damáiste a d'fhéadfadh a bheith mar thoradh ar na speicis ag teacht isteach san Aontas trí na cosáin sin. Trí anailís a dhéanamh ar an mbaol go dtabharfar isteach agus go leathnófaí gach ceann de na Speicis Choimhthíocha Ionracha is ábhar imní don Aontas in Éirinn leis an tionchar a d'fhéadfadh a bheith acu, déantar na conairí gaolmhara a rangú agus a chur in ord tosaíochta. I gcás na gconairí tosaíochta, déantar Pleananna Gníomhaíochta Conairí a fhorbairt.

⁴⁵ O'Flynn, C., Kelly, J. agus Lysaght, L. 2014. *Ireland's invasive and non-native species – trends in introductions*. Ionad Náisiúnta le Sonraí Bithéagsúlachta Sraith Uimh. 2. Éire.

Tá ceanglas Airteagal 13 maidir le pleananna gníomhaíochta conairí a fhorbairt ag teacht le Plean Straitéiseach Bithéagsúlachta an Choinbhinsiúin idirnáisiúnta um Éagsúlacht Bhitheolaíoch 2011-2020, Sprioc Aichi 9⁴⁶ agus Sprioc 2020 de Straitéis Bithéagsúlachta an AE go dtí 2020 de chuid an Choimisiúin Eorpaigh atá cosúil leis. Deirtear 'Faoi 2020, sainnithnítear Speicis Choimhthíocha Ionracha agus a gconairí agus tugtar tosaíocht dóibh, déantar speicis tosaíochta a rialú nó a dhíothú, agus déantar conairí a bhainistiú chun tabhairt isteach agus bunú Speiceas Coimhthíoch Ionrach nua a chosc'.

C.5.2 Treochtaí sa Todhchaí

Tá go leor dúshláin chun aghaidh a thabhairt orthu amach anseo. Is measa fós na dúshláin sin mar gheall ar éifeachtaí an athraithe aeráide, go háirithe ar ghnáthóga portaigh agus ar speiceas éisc. Braithfidh go leor ar shainnithint agus forbairt na mbeart caomhnaithe is gá agus sásraí a ullmhú le haghaidh seachadadh na mbeart sa chéad tréimhse eile. Beidh gá Cláir Oibríochtúla a bhfuil rochtain acu ar ionstraim chistiúcháin an AE a úsáid chun cuspóirí straitéiseacha náisiúnta agus AE maidir leis an mbithéagsúlacht, lena n-áirítear i Natura 2000.

Beidh tionchar ar threochtaí sa todhchaí ag athruithe/breisithe ar shuíomhanna ainmnithe atá ann cheana féin (LCSanna (Caomhnú), LCSanna (Cosaint) agus LONanna). Féadfar roinnt LONbanna a athbhreithniú agus a uasghrádú go dtí LONanna agus, mar an gcéanna, féadfar suíomhanna atá liostaithe mar thrialach ar Liosta Oidhreachta EOCNA a uasghrádú go dtí suíomhanna oidhreachta ainmnithe.

Féadfaidh tionchar a bheith á imirt ag an athrú aeráide ar na gnáthóga agus speiceas uile laistigh agus lasmuigh de láithreáin chosanta, agus is féidir go gciallóidh an méid sin go bhfuil siad níos leochailí i leith brúnna eile amhail ó chailliúint talún, suaithheadh, scoilteadh agus bloghrú.

D'fhéadfadh speicis ionracha atá liostaithe mar bhagairtí féideartha a bheith ina mbagairtí seanbhunaithe amach anseo. Cuideoidh forbairt leanúnach Bhunachar Sonraí Náisiúnta Speiceas Ionrach an Ionaid Náisiúnta um Shonraí Bithéagsúlachta le doiciméadú a dhéanamh ar dháileadh na speiceas ionrach in Éirinn. Úsáidfear na tuarascálacha agus na tacair shonraí seo leis an reachtaíocht Eorpach le déanaí a chur i bhfeidhm maidir le deireadh a chur le scaipeadh speiceas ionrach

Tá na dúshláin a bhaineann le gnáthóga agus speiceas na hÉireann a chosaint anois níos tromchúisí ná riamh agus tá gníomhaíocht phráinneach ag teastáil ina leith. Ach is féidir leis an nádúr teacht ar ais chuige féin faoi na coinníollacha cearta. Chun beartais náisiúnta bithéagsúlachta, amhail an Plean Náisiúnta Gníomhaíochta Bithéagsúlachta (PNGB), a chur chun feidhme, tá leibhéal méadaithe comhoibrithe agus comhordaithe ag teastáil in earnálacha éagsúla agus an tsochaí i gcoitinne. D'fhéadfadh comhthairbhí indíreacha a bheith mar thoradh air seo freisin d'earnálacha eile agus do shaincheisteanna comhshaoil amhail athrú aeráide agus cáilíocht uisce (GCC, 2020a).

Táthar ag súil go dtabharfar an dréacht-tríú timthriall PBA (RTRÁO, 2021c) chun críche in 2023. Áirítear sa dréachtphlean moltaí le haghaidh raon beart atá beartaithe chun tacú le feabhsúcháin ar cháilíocht uisce agus ar bhithéagsúlacht, aghaidh a thabhairt ar chothaithigh ón talmhaíocht, córas nua Gníomhaíochtaí Rialaithe chun Uisce a Chosaint a fhorbairt chun aghaidh a thabhairt ar riocht fisiciúil na ndobharlach, clár athchóirithe chun aghaidh a thabhairt ar na tionchair a bhí ag tógáil san am atá thart ar chlár dobharlaigh nó cóngarach dó, athbhreithniú ar Cheadúnais Doirte Fuíolluisce, agus leathnú ar na Réimsí Tosaíochta le haghaidh Gníomhaíochta - lena n-áirítear Limistéir le haghaidh Athchóirithe, Limistéir le haghaidh Cosanta agus Tionscadail Dobharcheantair.

Tá 4ú NBAP na hÉireann á fhorbairt ó mhí Dheireadh Fómhair 2021. Leagfaidh an Plean amach an clár oibre bithéagsúlachta náisiúnta don tréimhse 2023-2027 agus tá sé mar aidhm aige na hathruithe bunathraithe a

⁴⁶ Coinbhinsiún Éagsúlacht Bhitheolaíoch. 2010. *Coinbhinsiún Éagsúlacht Bhitheolaíoch*. Arna rochtain 20.04.23. Ar fáil ó: <https://www.cbd.int/>

theastaíonn ar na bealaí ina dtugtar luach agus cosaint don dúlra a sheachadadh. Tá príomhbhreithnithe i bhforbairt an dréacht-NFP leagtha amach thíos:

- Tógáil ar an rath a bhí ar na NBAPanna roimhe seo, agus aghaidh a thabhairt ar easnaimh agus ar dhúshláin chur chun feidhme;
- Rialachas agus maoirseacht an PFP a leathnú agus Creat láidir Monatóireachta agus Measúnaithe a fhorbairt chun dul chun cinn a rianú;
- Ceannach isteach agus úinéireacht an NBAP a bhaint amach ar fud gach leibhéal den rialtas agus den tsochaí;
- Bithéagsúlacht a leabú i gcroílár na gníomhaíochta aeráide;
- Comhleanúnachas níos fearr a bhaint amach idir beartas bithéagsúlachta agus réimsí beartais eile;
- Comhlíonadh agus forfheidhmiú na reachtaíochta reatha a neartú;
- Fócas méadaithe ar aghaidh a thabhairt ar na bunchúiseanna agus na tiománaithe a bhaineann le cailteanas bithéagsúlachta seachas ar iarmhairtí an chailteanais bithéagsúlachta;
- Tosaíochtaí bithéagsúlachta a chinneadh, acmhainní airgeadais agus eile a leithdháileadh, luach an dúlra a inmheánú agus an costas a bhaineann le heaspa gnímh a aithint; agus
- An bonn eolaíochta a neartú go suntasach agus inrochtaineacht sonraí a fheabhsú.

C.5.3 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Príomhdhúshláin agus deiseanna maidir le Bithéagsúlacht, Flóra agus Fána:

Dúshláin

- Tionchar cáilíochta uisce ar ghnáthóga uisceacha agus ar speicis a bhaineann le gníomhaíochtaí oibríochta mar astarraingt agus doirteadh fuíolluisce;
- Bacainní ar ghluaiseacht speiceas ag seachaint bacainní a chruthú agus deiseanna a thapú chun bacainní a bhaint nó bealaí éisc/eascann a ionchorprú sna bacainní atá ann cheana féin agus chun nascacht gnáthóg a fheabhsú feadh conairí bruachánacha agus sa tírdhreach níos leithne;
- Rannchuidiú le leathadh speiceas ionrach a sheachaint le linn gníomhaíochtaí tógála nó oibríochta; agus
- Tionchar tógála agus/nó oibriúcháin ar ghnáthóga agus ar speicis talún agus uisceacha, lena n-áirítear an poitéinseal suaite (go háirithe ar mhamaigh mhuirí) agus tionchair indíreacha.

Deiseanna

- Deiseanna chun ualaí truailithe ó sceitheadh fuíolluisce a laghdú agus astarraingt inbhuanaithe a chinntiú;
- Deiseanna chun bearta feabhsaithe bithéagsúlachta a chur san áireamh i scéimeanna chun a áirithiú nach bhfuil aon ghlanchailteanas ann agus b'fhéidir chun glanhnóthachan agus nascacht feabhsaithe a bhaint amach; agus
- Deiseanna chun tairbhí iolracha a bhaint as bunú / athchóiriú gnáthóige agus an fhéidearthacht chun luach na nithe sin a ghabháil trí leas a bhaint as cuir chuige caipiteal nádúrtha agus seirbhísí éiceachórais ar féidir leo tacú le húsáid réiteach atá bunaithe ar an dúlra agus le cuir chuige bainistíochta do bharcheantair.

Léirítear i dTábla C.11 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndréacht-PSSU 2050.

Tábla C.11 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhís a sholáthar
Bithéagsúlacht, ábharthacht: H-ard / M-meánach/ L- Íseal	H	M	M	M	H	H	H

C.6 Iascach

Tá cuid de na tailte iascaireachta is táirgiúla san AE agus na limistéir is íogaire ó thaobh na bitheolaíochta de sna huiscí timpeall na hÉireann (Foras na Mara, 2022)⁴⁷. Is é an AE a bhainistíonn iascaireacht mhara faoin gComhbheartas Iascaigh (lena n-áirítear iascaireacht cois cladaigh). In Éirinn, meastar gurb ionann iascaireacht cladaigh agus iascaireacht stoic éisc neamh-chuóta ag báid iascaireachta mara níos lú ná 12m ar fad laistigh de 6 mhuirmhíle ó chósta na hÉireann. Is é an tAire Talmhaíochta, Bia agus Mara a bhainistíonn iascaireacht dá leithéid.

Is í Iascaigh Intíre Éireann (IIÉ) an Ghníomhaireacht a bhfuil freagracht reachtúil uirthi as iascaireacht intíre a chosaint, a fhorbairt agus a bhainistiú, lena n-áirítear aibhneacha, sruthanna agus lochanna. Tá teorainn dlínse 12 mhíle cois cósta san áireamh freisin (IIÉ, 2023)⁴⁸.

C.6.1 Ríocht Bonnliné na Iascach

Tugann tionscal bia mara na hÉireann thart ar €1.3 billiún isteach in OTI agus fostaíonn sé 8,218 duine go díreach trí iascach, dobharshaothrú agus próiseáil éisc (BIM, 2023a)⁴⁹.

Tá cáilíocht an uisce ina ábhar imní do gach gnóthas dobharshaothraithe a bhfuil droch-chaighdeán uisce ag baint leis as a dtagann costais mhéadaithe ar phróisis ídiú roimh dhíol, agus tabhairt isteach speicis ionracha agus orgánaigh phataigineacha a d'fhéadfadh a bheith ann, agus is mó imní atá ar ghnólachtaí a éilíonn allmhairiú stoc ógánach neamhdhúchasach faoi mharthanacht síolta agus faoin tionchar féideartha ar dhíolacháin amach anseo (BIM, 2023b)⁵⁰.

Iascaigh

De réir sonraí “Táirgeadh Iascach agus Dobharshaothraithe” an AE, in 2019 is ionann gabhálacha iomlána na hÉireann agus 4.94% de gabhálacha iomlána an AE le 238,439 tona beomheáchan. Ba iad na príomhspeicis a gabhadh ná ronnach Atlantach 53,490 tona beomheáchain (22.40%), beomheáchan 38,569 tona gorm

⁴⁷ Foras na Mara. 2022. Forbhreathnú maidir le hIascach. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.marine.ie/site-area/areas-activity/fisheries-ecosystems/fisheries-overview>

⁴⁸ IFI. 2023. *Iascaigh Intíre Éireann*. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ó:

<https://www.fisheriesireland.ie/#:~:text=Inland%20Fisheries%20Ireland%20is%20the,jurisdictional%20limit%20is%20also%20included.>

⁴⁹ <https://bim.ie/wp-content/uploads/2023/04/BIM-The-Business-of-Seafood-2022.pdf>

⁵⁰ <https://bim.ie/publications/aquaculture/>

(16.20%), bolmán an Atlantaigh 28,899 tona beomheáchan (12.10%), carraigeach an Atlantaigh Thuaidh 28,000 tona beomheáchan (11.70%) agus salán Eorpach 13,012 tona beomheáchan (5.50%) (IIÉ, 2023).

Gabhálacha Éisc

De réir staitisticí POS i leith Gabhálacha Éisc 2022⁵¹, tháinig laghdú 15% ar ghabhálacha ag árthaí Éireannacha in Éirinn agus i gcalafoirt eachtracha idir 2021 agus 2022, tháinig laghdú 3% ar ghabhálacha ag árthaí Éireannacha in Éirinn, agus bhí an líon is airde de ghabháil éisc ag na Cealla Beaga in 2022 freagrach as 65% de ghabhálacha ag árthaí Éireannacha in Éirinn, agus ghabhálacha ag árthaí eachtracha isteach i gcalafoirt na hÉireann agus 41% de ghabhálacha iomlána na hÉireann.

In 2022 ba iad na speicis ba mhó a thug soithí Éireannacha i dtír in Éirinn ná Ronnach an Atlantaigh ag 46,131 tona, arb ionann é sin agus 29% de ghabhálacha éisc in Éirinn. Taispeánann Tábla C.12 thíos na cainníochtaí gabhálacha éisc in Éirinn agus thar lear don tréimhse 2013-2023 (POS, 2023).

Tábla C.12 Gabhálacha Éisc in Éirinn agus Thar Lear 2013-2022

Tonna (coibhéis beomheáchain)				
Bliain	Soithí Éireannacha			Soithí Eachtracha in Éirinn
	Éire	Calafóirt Eachtracha	Iomlán	
2013	202,926	76,943	279,869	27%
2014	220,344	74,039	294,383	25%
2015	204,194	93,938	298,132	32%
2016	207,620	68,012	275,632	25%
2017	213,501	100,305	313,806	32%
2018	184,375	132,477	316,852	42%
2019	173,922	103,386	277,308	37%
2020	188,051	136,257	324,308	42%
2021	181,792	116,719	298,511	39%
2022	156,943	110,259	267,202	41%

Dobharshaothrú

Ba é an táirgeadh do Bharshaothraithe in Éirinn in 2019 ná 34,977 tona beomheáchan, sin 2.56% de tháirgeadh iomlán an AE. Ba iad na príomhspeicis a táirgeadh i saoráidí do Bharshaothraithe ná bradán Atlantach 11,333 tona beomheáchan (32%), oisrí cupáin an Aigéin Chiúin 7,554 tona beomheáchan (22%) agus diúilicíní gorma 15,184 tona beomheáchan (43%) (IIÉ, 2023).

Uiscí Sliogéisc

Tá 63 uisce sliogéisc in Éirinn ar limistéir chosanta iad atá ainmnithe chun tacú le beatha agus le fás sliogéisc mar oisrí, diúilicíní agus breallaigh (GCC, 2022c)⁵². Tagann Limistéir faoi Chosaint Uisce Sliogéisc faoi na

⁵¹ POS. 2023. *Gabhálacha Éisc 2023*. Arna Rochtain: 26.11.2023. Ar fáil ó: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-f/fishlandings2022/#:~:text=Landings%20by%20Irish%20vessels%20in%20Irish%20and%20foreign%20ports%20fell,by%2024%25%20or%205%2C770%20tonnes>

⁵² GCC. 2022c. *Cóireáil Fuíolluisce Uirbigh in 2021*. Arna Rochtain: 25.08.2023. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/publications/monitoring--assessment/waste-water/uww-report-2021.php>

limistéir chosanta atá clúdaithe faoin CTU anois. Tá an poitéinseal ag doirteadh fuíolluisce nach bhfuil cóireáilte go leordhóthanach sliogéisc a éilliú le baictéir agus le víris, rud a chuireann sláinte an duine i mbaol nuair a itear sliogéisc. D'aithin GCC gur gá d'Uisce Éireann measúnú a dhéanamh ar thionchair doirte fuíolluisce ar 24 de na huisc sliogéisc ainmnithe.

Leagtar amach uiscí sliogéisc i bhFíor C.20.

C.6.2 Ríocht Bonnline na Iascach

Iascaireacht Fíoruisc

Is iascaireacht áineasa den chuid is mó atá i gceist le hiascaireacht fionnuisce in Éirinn. Léiríonn iascaireacht breac, liús, bradán agus garbhiascaireacht an príomhchineál iascaireachta áineasa in Éirinn.

Tugann IIÉ (2023) faoi deara go mbíonn rath ar an mbreac donn sa chuid is mó d'uisc agus mar sin tá siad scaipthe go maith ar fud an chuid is mó d'Éirinn. I go leor réimsí déantar iascaigh a bhainistiú go sonrach dóibh; ach tá siad le fáil freisin in uiscí ina bhfuil stoic mhóra liús agus garbhiasc. The Atlantic Salmon ("Bradán" in Gaelic) is a native Irish fish. Faigheann formhór na n-aibhneacha sruth bradán ón Earrach go dtí an Fómhar. Is féidir bradán a ghabháil in uiscí na hÉireann ó Eanáir go Deireadh Fómhair.

Is gníomhaíocht ar feadh na bliana í an gharbhiascaireacht in Éirinn. Dar leis an IIÉ (2023), is féidir iascaireacht a dhéanamh ar bheathú éisc i rith na bliana, go háirithe róiste agus péirse, ar feadh na bliana. Tá séasúr nádúrtha ag speicis cosúil le tench, bran agus rudd, atá gníomhach in aimsir níos teo, ó Aibreán go Deireadh Fómhair. Ní mór tionchar aeráide na hÉireann, chomh maith le nósanna na n-iasc, a chur san áireamh agus díriú ar speicis ar leith. Bíonn an chuid is mó d'aibhneacha agus lochanna na hÉireann faoi réir rithimí séasúracha uisce ard agus íseal agus is féidir le tuilte agus triomaigh tionchar diúltach a imirt orthu.

C.6.3 Treochtaí sa Todhchaí

Tar éis don Chomhaontú Comhpháirtíochta 2021-2027 a ghlacadh le hÉirinn, tá glactha ag an gCoimisiún Eorpach le clár an Chiste Eorpaigh Mhuirí, Iascaigh agus Dobharshaothraithe d'Éirinn, chun CBI an AE agus tosaíochtaí beartais an AE a leagtar amach sa Mhargadh Glas Eorpach a chur i bhfeidhm.

Tá sé mar aidhm ag an gclár athléimneacht na hearnála bia mara ar fad a threisiú, dlús a chur lena haistriú glas, agus tacú leis na pobail cois cósta freisin (An Ard-Stiúrtóireacht um Ghnóthaí Muirí agus Iascaigh, 2022)⁵³. Beidh 50 % de leithdháileadh an chlár tiomnaithe d'iascaigh inbhuanaithe agus caomhnú acmhainní bitheolaíocha uisceacha, infheistíocht 36 % i ndobharshaothrú inbhuanaithe agus i bpróiseáil agus i margáíocht, tiomnófar 6 % do gheilleagar gorm inbhuanaithe i limistéir chósta agus beidh 2 % ann. infheistíodh i neartú rialachais idirnáisiúnta aigéin.

C.6.4 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Is iad na príomh-dhúshláin a bhaineann le hiascaireacht agus le Slatiascaireacht na nithe seo a leanas:

Dúshláin

- An poitéinseal d'oibriú ionaid chóireála fuíolluisce difear a dhéanamh do cháilíocht fionnuisce nó inbhir nó uisce muirí, stoc éisc agus slite beatha gaolmhara nó caitheamh aimsire agus turasóireacht;
- Tá poitéinseal d'athruithe ar hidreolaíocht a d'fhéadfadh tionchar a bheith acu ar phróisis chósta atá fíorthábhachtach do ghnáthóga sliogéisc agus dobharshaothraithe;

⁵³ Ard-Stiúrtóireacht na nGnóthaí Muirí agus na hIascaireachta. 2022. *Gheobhaidh Éire €142 milliún ón gCiste Eorpach Muirí, Iascaigh agus Dobharshaothraithe 2021-2027*. Arna Rochtain: 27.06.2023. Ar fáil ó https://oceans-and-fisheries.ec.europa.eu/news/ireland-will-receive-eu142-million-european-maritime-fisheries-and-aquaculture-fund-2021-2027-2022-12-09_en

- An poitéinseal d’oibriú ionad cóireála fuíolluisce difear a dhéanamh do shliogéisc, do shlite beatha gaolmhara agus do shláinte an duine;
- Poitéinseal go gcuirfeadh oibreacha tógála isteach ar cháilíocht an uisce, ar an stoc éisc agus ar na slite beatha gaolmhara nó ar chaitheamh aimsire agus ar thurasóireacht.

Deiseanna

- Deiseanna chun cur le feabhsuithe ar cháilíocht uisce agus acmhainní trí chóireáil fuíolluisce níos fearr agus astarraingt inbhuanaithe agus an poitéinseal chun bacainní ar imirce éisc a laghdú.

Léirítear i dTábla C.13 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndréacht-PSSU 2050.

Tábla C.13 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bitheagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Iascach & Slatiascaireacht ábharthacht: H - ard / M-meánach/ L- Íseal	H	H	M	M	H	M	H

C.7 Sócmhainní Ábhartha

Cuimsíonn reachtaíocht MST “sócmhainní ábhartha” mar ábhar nach mór aghaidh a thabhairt air sa MST. Mar sin féin, ní shainmhíníonn sé go soiléir cad a chuimsíonn an t-ábhar seo. Chun críche na tuarascála seo, meastar gurb iad Sócmhainní Ábhartha na sócmhainní nádúrtha agus tógtha (sócmhainní neamhchultúrtha) agus acmhainní a theastaíonn le cur ar chumas na sochaí feidhmiú mar áit chónaithe agus oibre, agus luach intreach eacnamaíoch á thabhairt dóibh.

C.7.1 Sócmhainní Ábhartha Coinníoll Bunlíne

Ba cheart go n-áireofar an méid seo a leanas sna sócmhainní ábhartha:

- Acmhainní úsáid talún/ sócmhainní ábhartha nádúrtha lena n-áirítear talamh talmhaíochta, talamh portaigh agus talamh foraoise (féach freisin ábhar na geolaíochta agus ithreacha);
- Áirítear le sócmhainní tógtha - bonneagar a bhaineann le spásanna oscailte poiblí agus foirgnimh, scoileanna, áiseanna cúraim sláinte, foirgnimh chónaithe agus shóisialta mar thithíocht, agus líonraí bonneagair mar leictreachas, gás, iompar, le béim ar sholáthar uisce agus ar bhonneagar agus bainistiú fuíolluisce mar na nithe is tábhachtaí; agus
- Bainistiú dramhaíola - gné de bhainistiú acmhainní agus cuid thábhachtach den gheilleagar ciorclach.

Is gá na sócmhainní sin go léir a mheas i seirbhísí nua uisce, i bpleanáil nua um acmhainní uisce agus i bhforbairt bonneagair uisce.

C.7.2 Úsáid Talún (Sócmhainní Nádúrtha)

Bhí úsáid talún in Éirinn in 2018 comhdhéanta den chuid is mó d'fhéarach, do shuan agus do riasc goirt; ina dhiaidh sin foraois, coillearnach agus scrobarnach. Féach Tábla C.14 le haghaidh miondealú náisiúnta ar chumhdach talún in Éirinn (GCC, 2018a)⁵⁴.

Tábla C.14 Achar iomlán i heicteár (ha) agus céatadán an limistéir náisiúnta de réir grúpa Leibhéal 1 don Chumhdach Talún Náisiúnta 2018 (GCC, 2018a) (GCC/OSI⁵⁵ arna rochtain 2023)

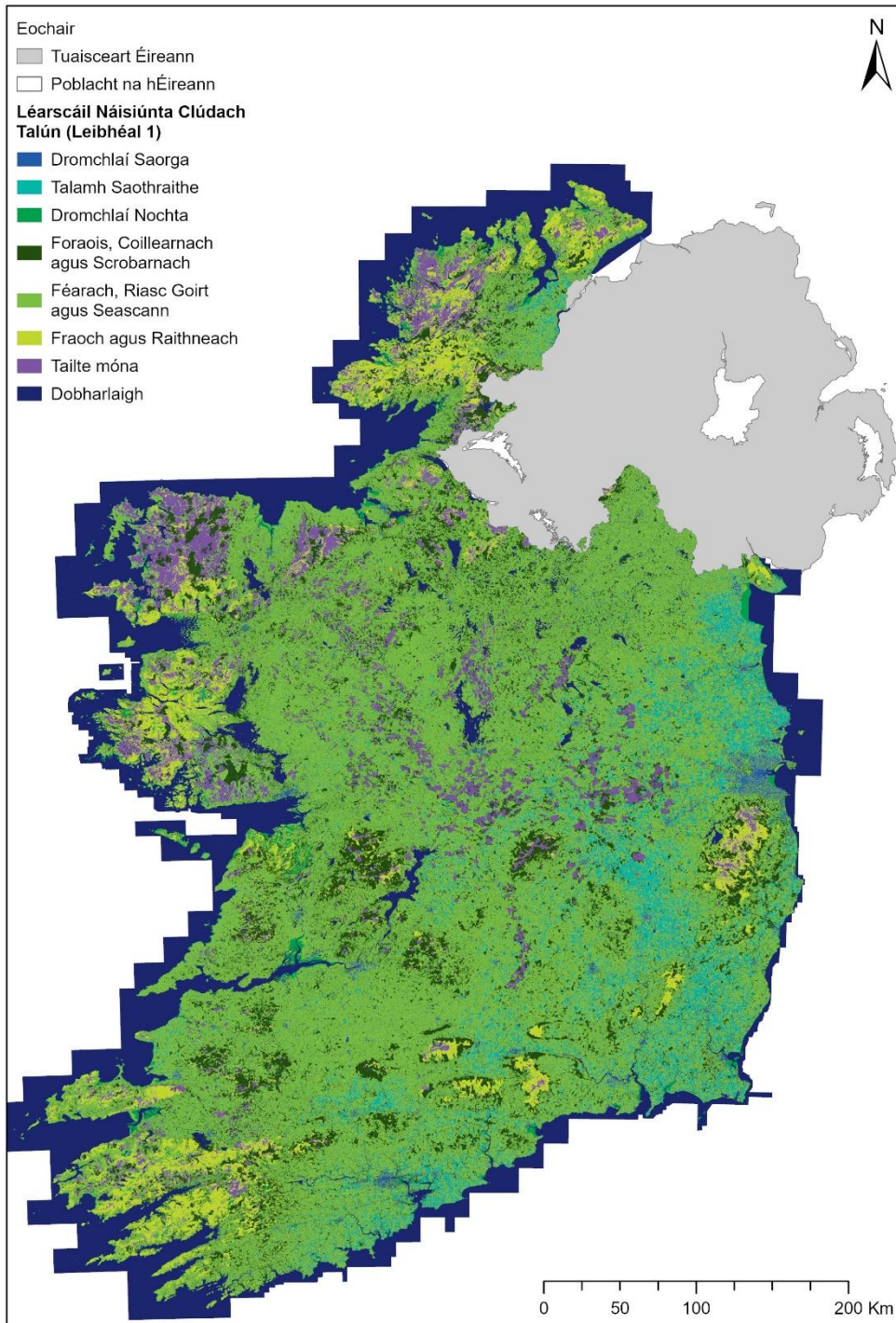
Catagóir	Catagóir limistéar iomlán (ha)	Catagóir limistéar iomlán (%)
Dromchlaí Saorga	268,016	3.79
Dromchlaí Nochta	133,270	1.89
Talamh Saothraithe	427,033	6.05
Foraois, Coillearnach Agus Scrobarnach	1,290,757	18.27
Féarach, Swamp Agus Riasc Goirt	3,828,161	54.20
Tailte móna	462,292	6.55
Fraoch agus Raithneach	456,917	6.47
Dobharlaigh	196,800	2.79

Is é féarach, bogán agus riasc goirt an aicme clúdaigh talún is forleithne ar fud na tíre agus is é an fo-alt 'Féarach Feabhsaithe' (41.53% den limistéar náisiúnta) is mó atá ann, agus 'Féarach Fliuch' ina dhiaidh sin (9.47%). Tá an aicme clúdach foraoise, coillearnach agus scrobarnach is suntasaí in oirthear na hÉireann i gcontaetha Chill Mhantáin, Liatroma agus an Chláir. Tá talamh saothraithe níos suntasaí in oirthear agus i ndeisceart na tíre i gcontaetha Lú, Loch Garman agus Cheatharlach. Tá an aicme clúdach talún 'Tailte Móna' dáilte go príomha in oirthuaisceart agus deisceart na hÉireann agus tá limistéir shuntasacha den aicme clúdach talún 'Fraochmhá agus Raithneach' i gcontaetha Dhún na nGall agus Chiarraí. Tá dáileadh na bpríomh-fho-aicmí gaolmhara de chlúdach talún in Éirinn léirithe i Fíor C.19 thíos.

⁵⁴ GCC. 2018a. *National Land Cover Map 2018 - Final Report*. Arna Rochtain: 25.07.2023. Ar fáil ó:

<https://www.tailte.ie/surveying/products/professional-mapping/national-land-cover-map/national-land-cover-map-v3-2.pdf>

⁵⁵ Le feidhm ón 1 Márta 2023, rinneadh Suirbhéireacht Ordanáis Éireann (OSI), an tÚdarás Clárúcháin Maoine, agus an Oifig Luachála, a chónascadh chun Tailte Éireann a bhunú.

Fíor C.19 Cumhdach Náisiúnta Talún (GCC, 2018a - arna rochtain 2023)

Athruithe ar Úsáid Talún agus ar Chlúdach Talún

Is í an talmhaíocht an cineál clúdach talún ceannasach ó 2012 ag 67.6 %. Tháinig laghdú beag ó 2012 agus tá treocht anuas foriomlán tagtha chun cinn ó 1990 i leith agus is é an t-athrú is mó ó thalmhaíocht go foraoiseacht agus limistéir shaorga. Tá laghdú measartha tagtha ar bhogaigh ó 2012, agus ó 1990 tá laghdú 20 %, le cailteanas de 258,800 heicteár. Ba é an t-aistriú príomhúil don chlúdach talún bogaigh ná foraoiseacht agus athmhapáil na n-árasán idirthaoideach (GCC, 2020a).

Tá méadú suntasach 65% tagtha ar limistéir shaorga ó 1990 i leith. Bhí tionchar ag na hathruithe seo go príomha ar chailteanais i limistéir talmhaíochta, le roinnt cailteanas níos lú i limistéir foraoiseachta agus

bogaigh. Mar sin féin, tá treocht ghinearálta aníos san fhoraoiseacht ó 1990 agus tá formhór an fháis seo curtha i leith plandálacha buaircíneacha tráchtála (GCC, 2020a).

C.7.3 Sócmhainní Ábhar Tógtha

Lonnaíochtaí

Is í cathair agus bruachbhailte Bhaile Átha Cliath an lonnaíocht is mó in Éirinn le daonra de 1,458,154 in 2022. Ina dhiaidh sin tá cathracha agus bruachbhailte Chorcaí (daonra 584,156), Gaillimh (277,737), Cill Dara (247,774), agus na Mí (220,826) (POS, 2023a). Ar fud na tíre, is iad na cathracha seo na ceantair is uirbí. Ar an iomlán, b'ionann an daonra uirbeach agus 63.91% de dhaonra iomlán na hÉireann in 2021.

Bonneagar Náisiúnta

Tá cúig "Chalafort a bhfuil Tábhacht Náisiúnta ag baint leo" in Éirinn: Port Bhaile Átha Cliath, Port na Sionainne agus Fhainge, Port Chorcaí, Ros Láir agus Port Phort Láirge. Tá ceithre "Chalafort a bhfuil Tábhacht Réigiúnach ag baint leo" freisin: Cuan Bheanntaí, Droichead Átha, Gaillimh agus an Grianfort. Tá trí phríomhaerfort ann freisin (Baile Átha Cliath, Corcaigh agus an tSionainn) agus roinnt aerfort réigiúnacha, ina measc Dún na nGall, Gaillimh, Ciarraí, Cnoc Mhuire, Sligeach agus Port Láirge. Cuimsíonn bonneagar iompair suntasach eile 100,000 km de líonra bóithre agus 2,400 km d'iaradróid.

Bhí ról suntasach ag canálacha na hÉireann tráth mar líonra iompair. Mar sin féin, úsáidtear iad go príomha anois chun críocha áineasa agus oidhreachta. Is iad na príomhchanálacha an Chanáil Mhór, an Chanáil Ríoga, Canáil na Bóinne agus Uiscebhealach na Sionainne - na hÉirne.

In Éirinn, baineann gléasraí cumhachta hidrileictreacha úsáid mhaith as bonneagar uisce chun leictreachas a ghiniúint. Úsáideann an cineál gléasra cumhachta hidrileictreach is coitianta damba trasna abhainn chun sreabhadh an taiscumar a scaoileadh trí thuirbín. Is iad Ard na Croise ar an tSionainn, Béal Átha Seanaidh ar an Éirne agus Poll an Phúca ar Loch Coimín na cinn is mó in Éirinn.

Bonneagar Soláthair Uisce

Tá bonneagar uisce Uisce Éireann ag dul in aois agus teastaíonn cothabháil shuntasach agus/nó athsholáthar sócmhainní chun leanúint ar aghaidh ag seachadadh a sheirbhíse. Suiteáladh cuid mhór den bhonneagar uisce in Éirinn fiche nó tríocha bliain ó shin agus teastaíonn deisiúchán, athsholáthar nó uasghrádú. Mar shampla, tá meánaois na bpríomhlíonra uisce in Éirinn idir 65 agus 85 bliain d'aois, i gcomparáid le 36 bliain san AE⁵⁶. Ina theannta sin, is minic a bhíonn na príomhlíonraí iarainn theilgthe i gcathracha agus i mbailte móra na hÉireann creimthe go mór agus bíonn éagsúlacht aoise ann ó 50 bliain go dtí 160 bliain, as a dtagann ligean ard, drochdathú meirge agus riosca ard teipe, rud a chuireann isteach ar an soláthar. D'fhéadfadh ábhair phiopaí eile a bheith fadhbach maidir le hardmhinicíocht pléasctha, amhail uPVC agus Stroighin Aispeiste a leagadh idir na 1960í agus na 1980í.

Áirítear i mbonneagar reatha Uisce Éireann thart ar 50,726 km de phíblíne, 706 ICU, agus 1,016 astarraingt. Cuireann na hIonaid Chóireála Uisce (ICUnna) uisce isteach i limistéir sholáthair ar a dtugtar Criosanna Acmhainní Uisce (CAUnna). Is córas neamhspleách soláthair uisce é gach CAU a fhreastalaíonn ar réigiún, ar bhaile mór nó ar shráidbhaile. Tá 539 CAU ann i bPoblacht na hÉireann faoi láthair.

D'infheistigh Uisce Éireann i dtionscadail agus cláir uisce éagsúla, ar nithe iad lena n-éascófar pleanáil chuí agus forbairt inbhuanaithe ar Leibhéal Náisiúnta, Réigiúnach agus Áitiúil. Feabhsaíodh acmhainn agus athléimneacht an uisce trí líon iomlán de 70 ionad cóireála uisce a thógáil nó a uasghrádú ó 2014 i leith, agus

⁵⁶ Irish Water. 2021a. *Irish Water Business Plan*. Arna Rochtain: 04.07.2023. Ar fáil ó: <https://www.water.ie/docs/Irish-Water-Business-Plan.pdf>

cuireadh 6 cinn acu sin i gcrích in 2022. Leagadh síos fad iomlán de 315km de phríomhphíobáin nua nó athshlánaithe in 2022.

Tá réimse clár náisiúnta á seachadadh ag Uisce Éireann chun aghaidh a thabhairt ar an mbonneagar uisce atá i mbaol. Tá na cláir náisiúnta á seachadadh faoi láthair mar chuid de Phlean rialaithe Infheistíochta Caipitil Uisce Éireann 2020-2024. Mar sin féin, mar gheall ar riocht an bhoinn sócmhainní atá ann cheana féin agus an líon mór láithreán nach mór aghaidh a thabhairt orthu, d'fhéadfadh roinnt timthriallta infheistíochta a bheith ag teastáil sula mbeidh na rialuithe riosca iomchuí i bhfeidhm ag Uisce Éireann ar fud a mbonneagair agus a soláthairtí go léir.

Bonneagar Fuíolluisce

Leagann an Treoir um Chóireáil Fuíolluisce Uirbigh de chuid an Aontais Eorpaigh caighdeáin síos chun fuíolluisce a chóireáil i ngach mórcheantar uirbeach (is iad na mórcheantair uirbeacha bailte móra agus cathracha a bhfuil daonra iontu arb ionann é agus 2,000 duine ar a laghad a scaoileann eisilteach chuig fionnuisce nó chuig inbhir, agus limistéir a bhfuil daonra iontu arb ionann é agus 10,000 ar a laghad a scaoileann eisilteach chuig uiscí cósta), agus an cuspóir ann an comhshaoil a chosaint ó iarmhairtí dochracha doirte fuíolluisce. Ba é an spriocdháta deiridh chun na caighdeáin a chomhlíonadh ná 2005 agus tá achoimre thíos ar fheidhmíocht na hÉireann in 2021 ó 2017 go 2021:

- Bhí 174 ceantar uirbeach mór in Éirinn faoi réir chaighdeáin chóireála fuíolluisce an AE;
- Chomhlíon 162 réimse na caighdeáin; agus
- Theip ar 12 réimse na caighdeáin a chomhlíonadh.

Gintear beagnach leath d'fhuíolluisce uirbeach na hÉireann sna 12 limistéar ar theip orthu na caighdeáin (GCC, 2021c)⁵⁷. Déantar an chuid is mó de seo a tháirgeadh i mórcheantar Bhaile Átha Cliath agus a iompar chuig an ionad cóireála ró-ualaithe sa Rinn, nach soláthraíonn leibhéal leordhóthanach cóireála. Mar thoradh air sin, níor cóireáladh ach 51% den fhuíolluisce ó mhórcheantair uirbeacha na hÉireann go caighdeáin an Aontais Eorpaigh in 2021. Tá sé seo i bhfad faoi bhun an mheáin Eorpaigh de 90% (GCC, 2021c). Tá uasghrádú €500 milliún ar ghléasra cóireála na Rinne chun acmhainn cóireála a mhéadú agus é a thabhairt suas go caighdeáin an AE ar siúl agus tá sé le bheith críochnaithe in 2025.

Ó thús na bliana 2014, rinne Uisce Éireann 125 ionad cóireála fuíolluisce a thógáil nó a uasghrádú, lena n-áirítear 9 gcinn díobh sin in 2022.

Déanann ionaid chóireála fuíolluisce a bhfuil an cumas acu na caighdeáin cóireála a bhaint amach freastal ar Chloich na Coillte agus Cion tSáile i gCorcaigh agus ar Bhaile an Mhóta i Sligeach agus tuairiscítear gur bhain siad na caighdeáin sin amach in 2020; é sin ráite, theip orthu na caighdeáin a bhaint amach in 2021 (GCC, 2021c). Tá trí limistéar ann freisin ar theip orthu na caighdeáin a bhaint amach in 2020 ach a bhain amach iad in 2021. Is iad sin Cathair Chorcaí, an tSionainn agus Inis Theas i gContae an Chláir. Tharla an méid sin mar thoradh ar uasghráduithe ar na hionaid chóireála a fhreastalaíonn ar Chathair Chorcaí agus ar an tSionainn a chur feabhas ar an gcáilíocht eisilteach agus ar oibriú agus bainistiú an ionaid d'Inis Theas (GCC, 2021c).

Scaoileann tríocha baile agus sráidbhaile beag agus dhá limistéar uirbeacha móra (An tInbhear Mór agus Bun an Phobail) séarachas amh isteach i bhfarraigí agus in aibhneacha toisc nach bhfuil siad nasctha le hionaid chóireála fuíolluisce ó lár na bliana 2022. Tháinig laghdú 18 ar líon na mbailte móra agus na sráidbhailte a scaoileann séarachas amh ar bhonn laethúil idir 2014-2021 (GCC, 2021c). Ina measc seo bhí Baile Chaisleáin Bhéarra agus Cóbh i gContae Chorcaí in 2021.

⁵⁷ GCC. 2021c. *Urban Waste Water Treatment in 2021*. Arna Rochtain: 25.07.23. Ar fáil ó: <https://www.epa.ie/publications/monitoring--assessment/waste-water/Urban-Waste-Water-Treatment-in-2021-report.pdf>

Based on Uisce Éireann's latest plans the EPA report notes that:

- Cuirfear deireadh le scaoileadh séarachais amha ó 19 limistéar faoi dheireadh 2024;
- Tá 11 limistéar eile le nascadh le hionaid chóireála in 2025; agus
- Táthar ag súil go gcuirfear cóir leighis ar an dá réimse dheireanacha in 2027.

D'aithin dréacht-3^ú timthriall PBA na hÉireann (2022-2027) a foilsíodh in 2021 doirteadh fuíolluisce mar bhrú suntasach truailithe ar 208 dobharlach (RTRÁO, 2021c). Is laghdú é seo ó 291 dobharlach sa dara timthriall PBA (2018-2021) (RTRÁO, 2018). Is codanna d'aibhneacha an chuid is mó de na dobharlaigh lena mbaineann.

Córais Bailithe Fuíolluisce

Tá thart ar 26,000 ciliméadar de shéaraigh phoiblí ag Éirinn agus thart ar 2,200 stáisiún pumpála fuíolluisce poiblí. Bailíonn siad seo an séarachas a ghintear inár bpobail agus a iompar chuig ionaid chóireála. Bailíonn go leor séaraigh rith uisce báistí freisin ó dhromchlaí neamh-thréscaoilteacha ar nós bóithre.

Ba cheart go mbeadh dóthain toilleadh ag córais bailithe (séaraigh agus stáisiúin chaidéalúcháin) chun fuíolluisce a bhailiú agus a choinneáil le linn gach gnáth-aimsire agus gach gnáthéagsúlachta séasúrach san ualach fuíolluisce. Níl go leor córas bailithe in ann déileáil le hacmhainn faoi láthair agus fuíolluisce a scaoileadh isteach sa chomhshaol sular féidir leis na hionaid chóireála a bhaint amach. Leagadh síos 102km de líonra séarach nua nó athshlánaithe le linn 2022.

In 2019, dhearbhaigh Cúirt Bhreithiúnais an Aontais Eorpaigh gur theip ar Éirinn a chinntiú go raibh an fuíolluisce a bailíodh ó ocht gceantar uirbeacha móra á choinneáil agus á iompar lena chóireáil. Uasghrádaíodh na córais bhailithe a fhreastalaíonn ar dhá cheann de na ceantair seo (Ring an Scidígh-Crosshaven-Carraig Uí Leighin agus Inis Córthaidh) chun na saincheisteanna a d'ardaigh an Chúirt a réiteach. Tá córais bhailithe a fhreastalaíonn ar shé cinn de na limistéir seo le huasghrádú chun iad a thabhairt suas go dtí an caighdeán. Tá ceithre cinn le huasghrádú idir 2023-2025 (Mainistir Fhear Maí, Mala, Ros Comáin agus Baile Átha Luain) agus tá an dá cheann eile, Mainistir na Corann agus Cathair Chorcaí, le bheith críochnaithe in 2029 agus 2030 faoi seach.

Forsceití Uisce Stoirme

Meastar go bhfuil 2,350 asraon thar maoil, ar a dtugtar thar maoil uisce stoirme, i gcórais bhailithe fuíolluisce na hÉireann. Tá eolas teoranta ag Uisce Éireann maidir le doirteadh fuíolluisce neamhchóireáilte trí na hasraonta seo. Chun é seo a chur ina cheart, tá Uisce Éireann ag déanamh measúnú ar a gcuid asraonta sceite uisce stoirme in aghaidh na gcaighdeán náisiúnta. Ag deireadh 2021 tá measúnú déanta ag Uisce Éireann ar bheagnach trí cheathrú (1,735) dá asraonta thar maoil uisce stoirme. Beidh feabhsuithe de dhíth ar bhreis is 400 díobh sin (GCC, 2021c). Tá Uisce Éireann ag suiteáil trealamh monatóireachta freisin chun a thomhas cé chomh minic agus cé chomh fada a scaoiltear fuíolluisce trí asraonta thar maoil uisce stoirme. Suiteáladh an trealamh seo ar aon trian (790) de na hasraonta forsceite amhail deireadh na bliana 2021 (GCC, 2021c).

C.7.4 Bainistíocht Dramhaíola

Tháinig athrú mór ar thírdhreach bainistíochta dramhaíola na hÉireann nuair a cuireadh an tAcht um Bainistiú Dramhaíola i bhfeidhm i 1996. Ó bhonn íseal, rinne an tír dul chun cinn mór maidir le diúscairt go líonadh talún a laghdú, bonneagar a sholáthar do bhailiú ábhar in-athchúrsáilte agus saineolas a fhorbairt i mbainistíocht dramhaíola, i rialáil, i dtaighde agus i nuálaíocht. Léirigh Éire nuálaíocht agus í ar an gcéad tír a thug isteach cáin ar mhálaí plaisteacha agus a sheol Clár Náisiúnta um Chosc ar Dhramhaíl. Mar sin féin, tá ardleibhéal bainte amach ag Éirinn maidir le bainistiú dramhaíola; beidh sé ina dhúshlán an cosc dramhaíola riachtanach agus uailmhianta geilleagair chiorclaigh a sheachadadh tuilleadh.

Léiríonn na sonraí is déanaí an gá atá le hÉirinn níos mó a dhéanamh chun dramhaíl a chosc, athchúrsáil a fheabhsú, féindóthaineacht a mhéadú agus bogadh i dtreo cur chuige níos comhtháite maidir le bainistiú dramhaíola, mar chuid de chur i bhfeidhm an bheartais náisiúnta dramhaíola nua, Pacáiste Geilleagar Ciorclach an AE agus an Margadh Glas Eorpach.

Léiríonn na staitisticí dramhaíola is déanaí (GCC, 2020b)⁵⁸ go bhfuil méadú ag teacht ar ghiniúint dramhaíola i go leor sruthanna dramhaíola. Is í dramhaíl tógála agus scartála an sruth dramhaíola is mó in Éirinn in 2020 (os cionn 8.2 milliún tonna). Ghin Éire thart ar 16.2 milliún tonna dramhaíola in 2020, arb ionann é agus 3.25 tonna in aghaidh an duine, suas ó 12.7 milliún tonna (2.77 tonna an duine) in 2012. Cé go bhfuil méadú 11% tagtha ar an méid dramhaíola cathrach a athchúrsáiltear ó 2016, tá méadú 11% tagtha ar an dramhaíl iomlán a ghintear freisin.

Níor bhain Éire amach an sprioc bailithe dramhthrealaimh leictirigh agus leictreonaigh (WEEE) in 2020 agus tá an baol ann go gcaillfidh sí spriocanna dramhaíola an AE amach anseo maidir le hathchúrsáil dramhaíola pacáistithe cathrach agus plaisteach. Tá Éire fós ag brath go mór ar mhargaí easpórtála, go háirithe chun dramhaíl chathrach, dramhaíl ghuaiseach, dramhaíl phacáistíochta, WEEE agus bithdhramhaíl a chóireáil.

Sloda Cóireála Fuíolluisce

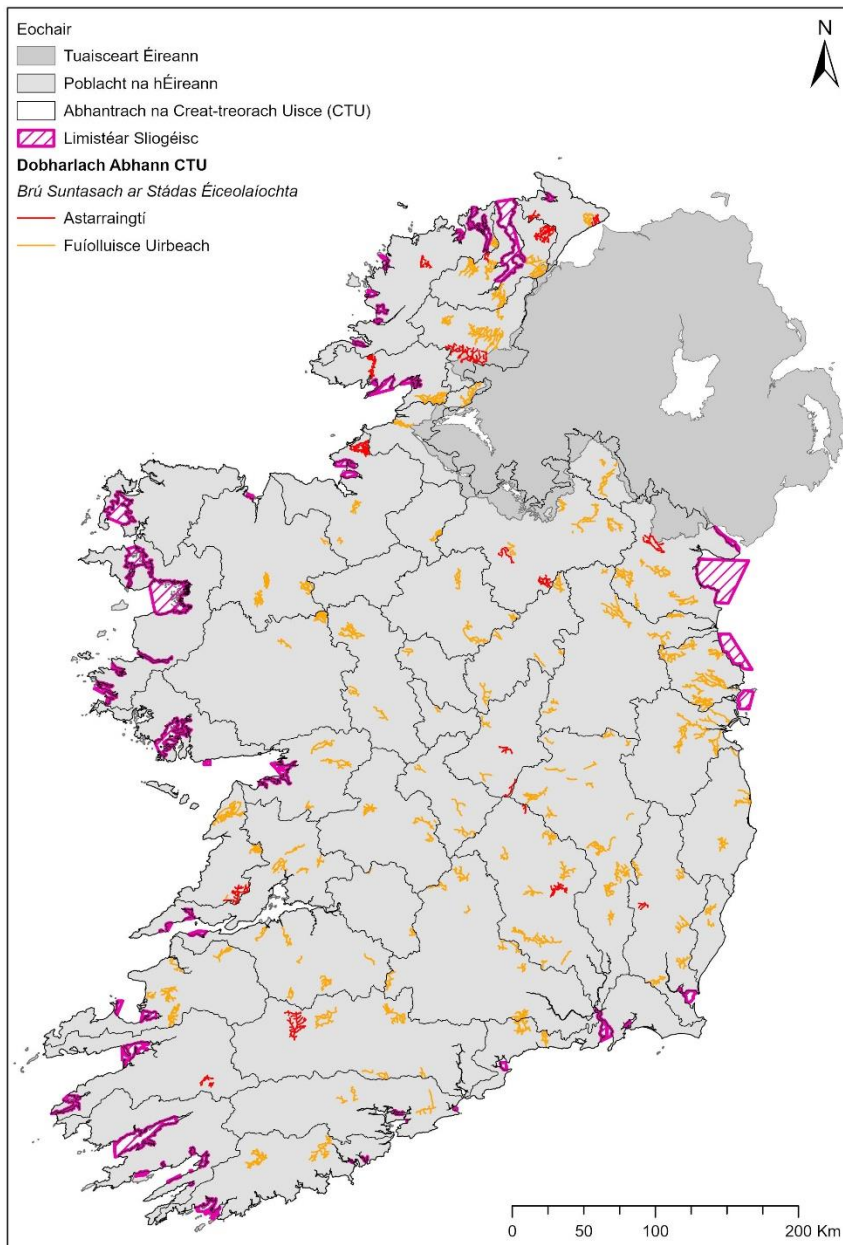
Is fotháirge de chóireáil fuíolluisce é sloda séarachais. Éilíonn an Treoir um Chóireáil Fuíolluisce Uirbigh go ndéanfaí sloda séarachais a athúsáid nuair is cuí. Is cuid riachtanach den phróiseas cóireála é dea-bhainistiú sloda, mar shampla sloda a bhaint de ghléasra cóireála ag ráta cuí. Bhain Uisce Éireann 60,467 tona sloda séarachais óna ionaid chóireála in 2021 (GCC, 2021c). Tá cothaitheigh luachmhara ar nós nítrigine agus fosfar i sloda agus athúsáideadh an chuid is mó de seo ina dhiaidh sin mar leasachán nó mar fheabhsaitheoir ithreach ar thalamh talmhaíochta (55,182 tona), agus úsáideadh an chuid eile le haghaidh múirínithe (5,154 tona) agus cuireadh i stóráil é ag deireadh 2021 ar feitheamh. talamh a leathadh ar ithir/talamh talmhaíochta in 2022 (131 tona).

Tá líon tionscnamh á gcur chun cinn ag Uisce Éireann trí straitéis iarmharach na n-ionad cóireála uisce ag glacadh le samhail geilleagair chiorclaigh maidir le bainistiú sloda, mar go soláthraíonn siad foinsé inbhuanaithe d'ábhair chríochna luachmhara. Soláthraíonn an sloda rogha eile/comhlánú ar na hamhábhair reatha atá in úsáid. Breathnaímid ar sloda uisce mar acmhainn luachmhar go háirithe i gcomhthéacs mhúnla an gheilleagair chiorclaigh. Tá an tsamhail seo i gcodarsnacht dhíreach leis an tsamhail líneach reatha 'tóg, déan, ithe, diúscairt', agus líonadh talún mar an críochphointe príomha. Tá roinnt roghanna inbhuanaithe féideartha á gcur chun cinn ag Uisce Éireann. Recovery/reuse of the sludge is the preferred long term sustainable option for Uisce Éireann. Tá garsprioc thábhachtach bainte amach agus beagnach 90% den sloda cóireála uisce ag dul go dtí asraonta geilleagair chiorclaigh.

Tá Uisce Éireann páirteach faoi láthair i roinnt tionscadal nuálach, maoinithe ag Ciste Nuálaíochta na Seirbhísí Uisce arna riar ag an gCoimisiún um Rialáil Fóntas agus a sholáthróidh tairbhí dár gcustaiméirí, don chomhshaoil agus don gheilleagar. I measc na dtionscadal seo tá feabhas a chur ar ionaid chóireála fuíolluisce trí shloda gráinneach aeróbach a chur leis, agus leapacha giolcarnáí píolótacha cóireála sloda a fhorbairt le húsáid chun sloda uisce ina bhfuil sulfáit alúmanaim a chóireáil agus a dhí-uisciú.

Tá áiteanna ar shainaithin an GCC, agus a bhfuil ceaptha go bhfuil a stádas éiceolaíoch dobharlaigh ceaptha le bheith faoi bhrú mar gheall ar astarraingtí agus sceitheanna dramhaíola uirbeacha léirithe i Fíor C.20.

⁵⁸ GCC. 2020b. *National Waste Statistics 2020 Summary Report for 2020*. Arna Rochtain: 25.07.23. Ar fáil ó: https://www.epa.ie/media/epa-2020/publications/monitoring-and-assessment/waste/EPA_National_Waste_Stats_Summary_Report_2020.pdf

Fíor C.20 Astarraingtí agus brúnna suntasacha truailithe fuíolluisce uirbigh do dhoibharlaigh abhann^{59,60}

Tuairiscíonn an GCC go bhfuil easnaimh i mórán séarach poiblí agus ionad cóireála fuíolluisce, rud a fhágann go scaoileann fuíolluisce ó limistéir áirithe isteach sa timpeallacht gan chóireáil leordhóthanach. D’aithin GCC réimsí tosaíochta ina dtuarascáil maidir le ‘Cóireáil Fuíolluisce Uirbigh’ in 2021’ (GCC, 2022c):

- Caighdeán chóireála an AE a chomhlíonadh trí chóireáil a fheabhsú ag 12 limistéar uirbeach mór nár chomhlíon caighdeán an AE;
- Deireadh a chur le doirteadh séarachais amh ó 32 baile agus sráidbhaile a scaoileann séarachas amh isteach sna farraigí agus sna haibhneacha gach lá;
- Feabhas a chur ar chórais bhailithe (séaraigh) ag sé limistéar chun a áirithiú go gcoimeádtar an fuíolluisce a bhailíonn siad agus go gcuirtear ar aghaidh é lena chóireáil chun an comhshaoil a

⁵⁹ GCC. 2022d. *Méaduithe Suntasacha CTU* Arna rochtain 15.08.2023. Ar fáil ó: <https://gis.epa.ie/GetData/Download>

⁶⁰ RTRÁO. 2017. *Limistéir Threoir um Uisce Sliogéisc*: Arna rochtain 01.08.2023. Ar fáil ó: <https://data.gov.ie/dataset/shellfish-waters-directive-areas>

chosaint agus chun aghaidh a thabhairt ar bhreithiúnas 2019 ó Chúirt Bhreithiúnais an Aontais Eorpaigh;

- Cosc a chur ar thruailliú uiscí intíre agus cósta ag 38 limistéar ina bhfuil an gá is mó le feabhsuithe chun uiscí intíre agus cósta a bhfuil drochthionchar ag doirteadh fuíolluisce orthu a chosaint; agus
- Gnáthóga leochaileacha a chosaint ag 12 baile agus sráidbhaile ina bhfuil gá le feabhas a chur ar an gcóireáil chun diúilicíní péarla fionnuisce atá i mbaol a chosaint.

Tháinig laghdú ó 148 in 2017 go 89 i mí Iúil 2023 ar líon na réimsí tosaíochta ina bhfuil gá le cóireáil a fheabhsú.

C.7.5 Treochtaí sa Todhchaí

Sócmhainní Nádúrtha/Úsáid Talún

In “Athbhreithniú ar Úsáid Talún” an GCC: Forbraíodh agus rinneadh measúnú ar chásanna éagsúla maidir lena gcumas chun astuithe GHG glan-nialais a éascú ón earnáil talmhaíochta, foraoiseachta agus úsáid talún eile (AFOLU) in Éirinn faoi 2050 (GCC, 2023e).

Áirítear leis na cásanna sin athruithe móra ar úsáid talún ar an leibhéal náisiúnta atá dírithe ar astaíochtaí glan-nialais a bhaint amach. Níl go leor de na hathruithe ar úsáid talún atá ag teastáil le haghaidh astaíochtaí glan-nialais a sainaithníodh i gcomhréir le spriocanna beartais úsáide talún reatha mar a leanas:

- Foraoisiú – is iad spriocanna beartais reatha thart ar 8000 ha sa bhliain-1. Tá an leibhéal seo i bhfad níos lú ná na rátaí atá ag luí le spriocanna glan-nialais a bhaint amach (20,000-35,000 ha sa bhliain-1) ag brath ar cé acu CH₄ san áireamh sna spriocanna;
- Bogaigh – bhí raon spriocanna athchóirithe na dtailte móna atá leagtha amach sna doiciméid bheartais ó 33,000 heicteár do thailte móna saothraithe go 80,000 heicteár d’ithreacha orgánacha draenáilte faoi thalamh féaraigh. Tá siad seo níos lú ná an 70,000 heicteár do thailte móna saothraithe agus 302,000 heicteár d’ithreacha orgánacha draenáilte faoi thalamh féaraigh a bheadh ag teacht le spriocanna glan-nialais a bhaint amach;
- Barrfheabhsú talmhaíochta – feabhas a chur ar éifeachtúlacht táirgeadh talmhaíochta agus mar sin tá laghdú ar dhéine na n-astuithe a bhaineann le gach aonad aschuir bia mar sprioc lárnach ag go leor gníomhaíochtaí sa Phlean Ag Aeráide. Níor aimsigh anailís bheartais aon spriocanna sonracha maidir le laghduithe ar líon beostoic athchogantaigh; agus
- Bithéagsúlacht – an sprioc 10% den spás a leithdháileadh don dúlra is mó a aontaíonn le príomhbheartais náisiúnta agus AE.

Sócmhainní Ábhar Tógtha

Táthar ag súil go leanfar leis an treocht ghinearálta d’uirbiú méadaitheach (DPER, 2021). Táthar ag súil go leanfaidh ionaid mhóra uirbeacha agus moil ag fás i dtábhacht mar chuid d’fhorbairt spásúlachta réigiúnach. Feabhsófar éifeachtúlachtaí seirbhíse agus soláthar bonneagair agus éireoidh siad níos inbhuanaithe de réir mar a leanann ionaid uirbeacha ag fás. Mar sin féin, cuireann ceantair thuaithe go mór le geilleagar na hÉireann agus le háitheantas ar charachtar, agus mar sin tá gá le hiarrachtaí chun pobail tuaithe a chothabháil chun leas na réigiún níos leithne.

Tá Clár Uaillmhianta Feabhsaithe PBA de chuid Uisce Éireann maoinithe ag an Aontas Eorpach faoi Phlean Téarnaimh agus Athléimneachta Náisiúnta na hÉireann. Is infheistíocht shuntasach í seo a thacóidh le cuspóirí PBA na hÉireann agus a fheabhsóidh cáilíocht an uisce in aibhneacha. Tá an clár dírithe ar a áirithiú nach mbíonn tionchar ag sócmhainní Uisce Éireann ar chumas na n-uiscí glactha a gcuid cuspóirí maidir le cáilíocht an uisce a bhaint amach. Baineann an clár le:

- Uasghrádú 10 Ionad Cóireála Fuíolluisce (WWTPanna);
- Staidéir féidearthachta do 25 WWTP a chur i gcrích; agus
- Measúnuithe ar cháilíocht eisiltigh agus uisce a dhéanamh chun feabhsuithe a theastaíonn ag na WWTPanna seo a chainníochtú.

Sainithníodh na WWTPanna a roghnaíodh le cur san áireamh sa chlár i ndrúacht-RBMP na hÉireann d'Éirinn 2022-2027 mar nithe is cúis le tionchair ar cháilíocht an uisce sna haibhneacha a scaoileann siad chucu.

Dramhaíl agus an Geilleagar Ciorclach

Tá an tAcht um Gheilleagar Ciorclach agus Forálacha Ilghnéitheacha (2022) mar bhonn agus mar thaca ag an aistriú atá ag Éirinn ó mhúnla líneach 'déanamh dramhaíola' go patrún táirgthe agus tomhaltais níos inbhuanaithe, a choinníonn luach acmhainní sa gheilleagar chomh fada agus is féidir agus a dhéanfaidh go suntasach astaíochtaí gáis cheaptha teasa an náisiúin a laghdú. Soláthraíonn an Straitéis Uile-Rialtais don Gheilleagar Ciorclach 2022 an fráma beartais don gheilleagar ciorclach sa tír agus leagtar amach i mBeartas Náisiúnta Dramhaíola na hÉireann 2020-2025, Plean Gníomhaíochta Dramhaíola do Gheilleagar Ciorclach (RCAC, 2020)⁶¹, treochlár a bhfuil sé mar aidhm aige a áirithiú ní hamháin go gcomhlíonann Éire na spriocanna dlíthiúla ach go mbaineann sí leas iomlán as deiseanna an gheilleagair chiorclaigh.

Neartaíonn an reachtaíocht agus na straitéisí nua an cur chuige le dul i ngleic le dramhaíl agus prionsabail an gheilleagair chiorclaigh a chur i bhfeidhm. Mar sin féin, le ráta úsáide ábhar ciorclaíochta 2% in 2020, léiríonn Éire scóip shuntasach don dul chun cinn (ECFE, 2022)⁶².

Beidh tionchar ag forbairt prionsabail an gheilleagair chiorclaigh ar gach earnáil den tsochaí agus beidh comhoibriú idir geallsealbhóirí ríthábhachtach don aistriú seo in Éirinn. Áirítear i measc roinnt samplaí den chaoi ar féidir an earnáil uisce a athrú trí phrionsabail an gheilleagair chiorclaigh a ghlacadh an méid seo a leanas:

- Le húsáid éifeachtach uisce a spreagadh, trí theicneolaíochtaí amhail córais braite sceití nó méadair chliste uisce, laghdófar sceitheadh uisce agus cuirfear deiseanna nua ar fáil chun úsáid uisce a bhainistiú, , rud a maolóidh roinnt de na tionchair ar fhoinsí úruisce.
- Má dhéantar fuíolluisce a athúsáid in earnálacha mar thalmhaíocht agus déantúsaíocht is féidir spleáchas na hÉireann ar fhoinsí fionnuisce a laghdú. Tá acmhainneacht ann freisin chun uisce óil a athúsáid nuair a dhéantar cóireáil air de réir na gcaighdeán cuí. Ina theannta sin, is féidir le bailiú uisce báistí agus bainistiú uisce stoirme foinsí eile uisce a sholáthar le haghaidh úsáid neamh-inólta amhail sruthlú leithris nó uisciúchán. Féadfaidh athúsáid fuíolluisce cuidiú freisin le tionchar na dtuillte a laghdú agus le cáilíocht an uisce a fheabhsú.
- Is féidir le córais aisghabhála cothaitheach acmhainní luachmhara a bhaint as sloda fuíolluisce, mar shampla trí chothaitheach a thiontú ina leasacháin nó ina bhfuinneamh. Féadfaidh sé seo truailliú cothaitheach a laghdú, agus d'fhéadfadh go laghdófar na riachtanais chóireála d'uisce a asbhaintear as aibhneacha. Tacóidh cleachtais talmhaíochta inbhuanaithe leis an treocht seo freisin.
- Íoslághdú a dhéanamh ar úsáid ábhar inchaite i seachadadh seirbhísí uisce agus fuíolluisce agus leictreachas in-athnuaite a ghiniúint.

⁶¹ RCAC. 2020. Plean Gníomhaíochta Dramhaíola do Gheilleagar Ciorclach. Arna Rochtain: 20.07.23. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/en/publication/4221c-waste-action-plan-for-a-circular-economy/>

⁶² ECFE. 2022. *Suirbhéanna Eacnamaíochta ECFE: Éire 2022*. Arna Rochtain: 22.06.23. Ar fáil ó: <https://www.oecd-ilibrary.org/ireland>

Tá roinnt dúshlán le sárú chun na deiseanna a bhaineann le prionsabail an gheilleagair chiorclaigh a uasmhéadú, go háirithe athúsáid uisce agus fuíolluisce. Áirítear leo sin braistint an phobail, dúshlán rialála agus teipeanna an mhargaidh atá nasctha le costas an uisce athúsáidte (GCC, 2019)⁶³.

Tá na teorainneacha ar acmhainneacht líonta talún bainteach leis na dúshlán seo. De réir an GCC (2020b), beidh dhá cheann de na trí láithreán líonta talún oibríochtúla ag druidim lena n-uasacmhainneacht cheadaithe saoil faoi 2027 mura n-údaraitear acmhainn bhreise. Tá baol ann dá ndúnfadh margaidh easpórtála ar ghearrfhógra agus ní mór an acmhainn líonta talún teagmhasach atá beartaithe a dhaingniú gan mhoill. Tá láimhseáil dramhaíola chomh gar dá foinse agus is féidir (prionsabal na gaireachta) ar cheann de na bunghnéithe de bheartas dramhaíola an AE. Léiríonn onnmhairí dramhaíola deiseanna luachmhara freisin chun úsáid thairbheach agus éifeachtach ábhar dramhaíola a uasmhéadú. Trí aghaidh a thabhairt ar easnamh bhonneagair dramhaíola, is féidir le hÉirinn deiseanna geilleagair chiorclaigh a fhorbairt agus na hastuithe a bhaineann le dramhaíl a iompar thar achair fhada a laghdú.

C.7.6 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Is iad seo a leanas na príomhdhúshlán agus deiseanna maidir le topaic na sócmhainní ábhair:

Dúshlán

- Bainistíocht talún: is féidir le cleachtais talmhaíochta rannchuidiú le scaoileadh cothaithe agus leasacháin isteach i ndobharlaigh, rud a fhágann eotrófú (an méadú de réir a chéile ar thiúchan fosfar, nítrigine agus cothaithe plandaí eile in éiceachóras uisceach). Féadfaidh scaipeadh sloda fuíolluisce cur leis seo freisin.
- Athléimneacht an bhonneagair agus na n-oibríochtaí – beidh ar bhonn sócmhainní Uisce Éireann dul i ngleic le tionchair éagsúla an athraithe aeráide, agus tacú le fás.

Deiseanna

- Is féidir le cláir atá ann chun tacú le cleachtais bhainistíochta talún inbhuanaithe agus chun feasacht a ardú ina leith maidir le rith chun srutha a laghdú truailliú a laghdú. I measc na mbeart is féidir uainiú leasacháin a athrú, barra cumhdaigh, rialú ar chreimeadh ithreach agus cruthú/caomhnú maoláin bhruachánacha a d'fhéadfadh a bheith ina mbearta bainistíochta talún ar chostas íseal chun uiscí a chosaint. I measc na bhforálacha faoin Rialachán nua um Uisce Óil tá Pleananna Sábháilteachta Uisce Óil agus Pleananna Bainistíochta Dobharcheantair - is féidir leo gníomhartha a aithint chun aghaidh a thabhairt ar thruailliú foinse féideartha.
- Tá úsáid talún agus cineál gnáthóige mar bhunús do chaipiteal nádúrtha agus do sheirbhísí éiceachórais le naisc trasna topaic lena n-áirítear bithéagsúlacht, carbóin, uisce, táirgeadh bia, iascach agus úsáidí áineasa.
- Bainistíocht dramhaíola agus an fhéidearthacht chun cur leis an ngeilleagar ciorclach - is féidir le diúscairt dramhaíola inbhuanaithe a chur chun cinn agus íoslaghdú a dhéanamh ar an méid truailléan tionscail atá á scaoileadh i bhfoinsí uisce chun an timpeallacht a fheabhsú, carbón a laghdú agus costais chóireála a laghdú.
- D'fhéadfadh gníomh custaiméara a bheith mar thoradh ar fheasacht ar an tionchar a bhíonn ag mí-úsáid séarachais (mar shampla, gan wipes fliuch a shruthlú).

Léirítear i dTábla C.15 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndrucht-PSSU 2050.

⁶³ GCC. 2019. *Athúsáid Uisce i gComhthéacs an Gheilleagair Chiorclaigh*. Arna rochtain 20.07.23. Ar fáil ó: https://www.epa.ie/publications/research/water/Research_Report_293.pdf

Tábla C.15 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Ábharthacht sócmhainní ábhair: H - ard / M - meánach/L-Íseal	H	M	H	M	H	M	H

C.8 Tírdhreach, Bailedhreach agus Muirdhreach

C.8.1 Coinníoll Bunlíne an Tírdhreacha

Léiríonn tírdhreacha go leor athróg, lena n-áirítear geolaíocht bhunúsach, ithreacha, topagrafaíocht, clúdach talún lena n-áirítear gnáthóga agus talmhaíocht, foraoiseacht agus talamh uirbeach, hidreolaíocht, forbairt stairiúil agus chultúrtha, agus aeráid. Déanann na tionchair fhisiceacha agus socheacnamaíocha seo, agus na hidirchaidrimh, tírdhreach amháin difriúil ó thírdhreach eile. Is éard is carachtar tírdhreacha ann ná patrún sainiúil agus so-aitheanta na n-eilimintí, nó na saintréithe, sa tírdhreach a dhéanann na difríochtaí seo. Tá gnéithe tírdhreacha ar nós fáilte sceach teorainneacha páirce, coillearnacha, conairí bruachánacha, canálacha agus bogaigh mar chuid de shaintréithe an tírdhreacha agus tá siad tábhachtach freisin mar chonairí éiceolaíochta a sholáthraíonn nascacht ach is féidir leo a bheith i mbaol forbairt bonneagair líneach go háirithe.

Is é an Coinbhinsiún um Thírdhreach na hEorpa (ELC) an chéad chonradh idirnáisiúnta a dhíríonn go hiomlán ar an tírdhreach. Cuireann an Coinbhinsiún cosaint, bainistíocht agus pleanáil tírdhreacha Eorpacha chun cinn. Dhaingnigh Rialtas na hÉireann an Coinbhinsiún in 2002. Cuireadh an Straitéis Náisiúnta Tírdhreacha 2015-2025⁶⁴ i bhfeidhm chun comhlíonadh an Choinbhinsiúin um Thírdhreach na hEorpa a bhrú chun cinn trí phrionsabail a bhunú a sholáthraíonn creat beartais ardleibhéil chun cuspóirí an Choinbhinsiúin a bhaint amach.

Níl aon mhapáil tírdhreacha ar leibhéal náisiúnta foilsithe d’Éirinn faoi láthair. Níl aon chóras aicmithe náisiúnta ann ach an oiread do limistéir tréithe tírdhreacha (LCAnna), toisc go bhfuil siad seo sainiúil ó thaobh na tíreolaíochta de agus tá a gcarachtar sainiúil féin acu atá bunaithe ar a suíomh agus ar an timpeallacht máguaird. Mar sin féin, thug an Creat Náisiúnta Pleanála⁶⁵ tiomanta do threoir a fhorbairt ar mheasúnuithe ar shaintréithe an tírdhreacha áitiúil (lena n-áirítear tréithríú tírdhreacha stairiúla), chun soláthar a dhéanamh do chur chuige measúnaithe ar charachtar tírdhreacha níos comhsheasmhaí thar teorainneacha riaracháin. Tá Measúnú Carachtair Muirdhreacha forbartha ag Foras na Mara freisin. Go réigiúnach, cabhróidh na straitéisí réigiúnacha spásúlachta agus eacnamaíochta le measúnuithe carachtar tírdhreacha na n-údarás áitiúil a chomhordú.

⁶⁴ RTOG. 2021. *National Landscape Strategy for Ireland 2015-2025*. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ag: <https://www.gov.ie/en/publication/8a59b-national-landscape-strategy/>

⁶⁵ RTPRÁ. 2018. *Project Ireland 2040: An Creat Náisiúnta Pleanála*. Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil: <https://www.npf.ie/>

De réir an Achta um Pleanáil agus Forbairt 2000 (arna leasú), ní mór do gach údarás áitiúil Limistéir Nádúir Tírdhreacha (LNT) a shainaithint laistigh dá bPleananna Forbarthachun a chinntiú go ndéantar gnéithe sainithe a chosaint agus a bhainistiú. Cé nach bhfuil doiciméadú foirmiúil déanta ag roinnt údarás áitiúil fós ar LCA, tá ainmniú tírdhreacha curtha isteach ag go leor acu ina bPleananna Forbartha. Mar shampla, i bhfoirm radhairc chosanta, radhairc, limistéir chaomhnaithe tírdhreacha agus bealaí sárscéimhe. Cosúil leis na LCAnna, níl aon chur chuige caighdeánaithe náisiúnta ann chun na gnéithe/láithreáin tírdhreacha seo a ainmniú.

Tá tírdhreach na hÉireann éagsúil agus meascán de ísealchríocha agus ceantair shléibhe, aibhneacha, lochanna agus cladaigh sa tír. Tá formhór na gceantar sléibhe in Éirinn gar don chósta. Tá 45 binn sa tír a sháraíonn 750m agus atá laistigh de 56km ón gcósta. Mar sin féin, is talamh íseal é an chuid is mó de thalamh na hÉireann, go háirithe i lár na tíre. Tá níos lú ná 5% den mhórchríoch iomlán os cionn 500m agus tá os cionn 80% faoi bhun 200m.

De réir an SPNF (2021) tá sé Pháirc Náisiúnta in Éirinn, cúig cinn acu suite ar chósta an iarthair. Is féidir Páirceanna Náisiúnta a ainmniú ar raon cúiseanna, ceann acu ina bhfuil tírdhreacha nádúrtha sár-áilleachta. Is iad na sé Pháirc Náisiúnta:

- Baile Chruaich – 11,000 heicteár de bhratphortach Atlantach agus fásach sléibhtiúil gan mhilleadh;
- An Bhoirinn – lomán carraigeach aolchloiche agus féarach a chlúdaíonn 1,500 heicteár;
- Conamara – 3,000 heicteár de shléibhte sárscéimhe, fairsinge portach, fraochmhá, féarach agus coillearnacha;
- Gleann Bheatha – limistéar fásaigh agus foraoise i Sléibhte Dhoire Bheatha, a chuimsíonn 16,000 heicteár;
- Cill Árne – fairsinge 10,000 heicteár de thír shléibhtiúil gharbh, lena n-áirítear lochanna, coillte agus an sliabhraon is airde in Éirinn; agus
- Sléibhte Chill Mhantáin – sliabhraon a shíneann thar 20,000 heicteár de Chontae Chill Mhantáin ar chósta thoir na hÉireann.

Tá Limistéir Taitneamhachta Speisialta ann freisin atá sainithe de réir a sár-áilleachta nádúrtha le haghaidh luach speisialta áineasa. Áirítear ar na suíomhanna seo Gleann na Life, Oileán an Bhulla Thuaidh agus Ceannt Binn Éadair. Ar bhonn níos leithne, áirítear na réimsí is mó a d'fhéadfadh a bheith íogair ó thaobh tionchair amhairc de:

- Tailte le hingearchló >200m;
- Limistéir foraoiseachta;
- Tailte le fána >30 Céim;
- Tírdhreacha oscailte mar lochanna agus inbhir; agus
- Cineálacha eile clúdaigh talún nádúrtha.

C.8.2 Treochtaí sa Todhchaí

Tá an Straitéis Náisiúnta Tírdhreacha 2015-2025 á cur i bhfeidhm faoi láthair agus beidh sí mar uirlis d'Éirinn chun cloí le Coinbhinsiún Tírdhreacha an AE. Tá treoir maidir le measúnacht tírdhreacha ar fáil freisin ó na húdaráis áitiúla a bhreithneofar agus limistéir tréithe tírdhreacha agus limistéir chosanta á n-aithint ar leibhéal tionscadail amach anseo.

Sa mheántearma agus san fhadtearma, is dócha go mbeidh tionchar ag athrú aeráide, úsáid talún, beartas talmhaíochta agus foraoiseachta ar an tírdhreach. Tá an foraoisiú ar cheann de na príomhthreochtaí a

bhaineann le tírdhreach/clúdach talún in Éirinn le blianta beaga anuas. Léiríonn tuarascáil Forest Statistics Ireland ⁶⁶ go raibh méadú 4.2% ar an limistéar náisiúnta clúdaithe ag an bhforaoiseacht ó na blianta 1985 go 2006, agus méadú breise 0.9% ó 2006 go 2017.

Níltear ag súil go dtiocfaidh athrú suntasach ar shaintréithe an tírdhreacha atá ann faoi láthair go luath amach anseo, cé go bhféadfadh roinnt athruithe áitiúla de bharr forbairtí pleanáilte a bheith ina bhfoinsí féideartha athraithe agus cailliúint gné an tírdhreacha. Bheadh baint ag tionchair níos fadtéarmaí ar shaintréithe an tírdhreacha le hathruithe ar úsáid talún ar nós cleachtas talmhaíochta agus foraoiseachta, agus freagairtí ar athrú aeráide agus a dtionchar ar ghnáthóga agus ar ghnéithe tírdhreacha.

C.8.3 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Is iad seo a leanas na príomhdhúshláin agus deiseanna maidir le Tírdhreach, Bailedhreach agus Muirdhreach:

Dúshláin

Poitéinseal do bhonneagar agus córais nua Uisce Éireann chun dul i bhfeidhm ar thírdhreacha, bailedhreacha agus muirdhreacha lena n-áirítear taitneamhacht amhairc le linn na tógála agus na hoibríochta; agus

Poitéinseal go gcuirfí srian le forbairt bonneagair agus córais nua Uisce Éireann mar gheall ar an ngá atá le carachtar an tírdhreacha agus taitneamhacht amhairc áitiúil i gceantair íogair a chosaint.

Deiseanna

- Deiseanna le haghaidh feabhsaithe a bhaineann le bithéagsúlacht agus le bearta feabhsaithe cáilíochta uisce mar dhorchlaí bruachánacha a athchóiriú, réitigh atá bunaithe ar an dúlra agus cuir chuige bainistíochta do bharcheantair.

Léirítear i dTábla C.16 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndrúacht-PSSU 2050.

Tábla C.16 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 – saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Caoithiúlacht Tírdhreacha/Bailedhreacha/Muirdhreacha H - ard / M - meánach/L- Íseal	H	M	M	M	H	M	H

⁶⁶ RTBM. 2020. *Forest Statistics Ireland 2020*. Arna Rochtain: 10.07.2023. Ar fáil ó: <https://www.teagasc.ie/media/website/crops/forestry/advice/Forest-Statistics-Ireland-2020.pdf>

C.9 Oidhreacht chultúrtha – Seandálaíochta agus Ailtireachta

C.9.1 Oidhreacht Chultúrtha

Láithreáin Oidhreachta Domhanda UNESCO

Is éard is Suímh Oidhreachta Domhanda ann ná áiteanna, séadchomharthaí nó foirgnimh a roghnaíonn UNESCO mar áiteanna a bhfuil sárluach uilíoch acu agus a chomhlíonann ar a laghad 1 as 10 gcritéar roghnúcháin. Chuir an Coinbhinsiún Oidhreachta Domhanda, a bhunaigh UNESCO i 1972, tús le liosta de Shuímh Oidhreachta Domhanda.

Taifead Séadchomharthaí agus Áiteanna

Is é an Taifead ar Shéadchomharthaí agus Áiteanna (RMP) an liosta reachtúil de shéadchomharthaí taifeadta. Tugtar cosaint dhlíthiúil do shéadchomharthaí atá liostaithe sa RMP faoi Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930-2004 agus de ghnáth ní mór aon obair a dhéantar ag nó i ndáil le Séadchomharthaí Taifeadta a chur in iúl don Aire.

Achtaíodh Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930-2004 chun foráil a dhéanamh do chosaint agus caomhnú séadchomharthaí náisiúnta agus réada seandálaíochta agus forálann sé do chosaint séadchomharthaí agus láithreáin seandálaíochta, cosaint na hoidhreachta iniompartha seandálaíochta agus rialáil oibreacha seandálaíochta. Tíocfaidh an Bille um Sheandálaíocht agus Oidhreacht Stairiúil 2023 in ionad Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta agus léireoidh sé nuachóiriú suntasach ar an dlí a chosnaíonn oidhreacht seandálaíochta agus stairiúil na hÉireann.

Fardal Náisiúnta na hOidhreachta Ailtireachta

Achtaíodh Acht na hOidhreachta Ailtireachta (Fardal Náisiúnta) agus Séadchomharthaí Stairiúla (Forálacha Ilghnéitheacha) 1999 chun socrú a dhéanamh do bhunú Fhardal Náisiúnta na hOidhreachta Ailtireachta (FNOA) agus chun soláthar a dhéanamh d'oibleagáidí na n-údarás reachtúil i leith na séadchomharthaí stairiúla seo. San Acht seo is ionann “oidhreacht ailtireachta” agus na déanmhais agus na foirgnimh go léir mar aon lena suíomhanna agus a dtailte bainteacha, na daingneáin agus na feisteas; grúpaí struchtúr agus foirgneamh den sórt sin; agus láithreáin ar díol spéise iad ó thaobh ailtireachta, staire, seandálaíochta, ealaíne, cultúrtha, eolaíochta, sóisialta nó teicniúil.

Tugtar rátáil do gach struchtúr: Náisiúnta, Réigiúnach, Áitiúil nó Taifead amháin. Moltar go mbeadh taifead ar leith ag aon struchtúr a rátáiltear mar thábhacht Réigiúnach nó níos airde faoi Thaifead na Struchtúr Cosanta (TPS).

Taifead Struchtúr Faoi Chosaint

Éilíonn an tAcht um Pleanáil agus Forbairt 2000 (arna leasú)⁶⁷ ar gach údarás pleanála RPS a thiomsú agus a chothabháil atá mar chuid de phlean forbartha gach údaráis phleanála. Is é cuspóir an RPS struchtúir, nó codanna de struchtúir a chosaint “atá mar chuid den oidhreacht ailtireachta, agus a bhfuil spéis speisialta ailtireachta, staire, seandálaíochta, ealaíne, chultúir, eolaíochta, shóisialta nó theicniúil ag baint leo.” Áirítear suíomhanna, struchtúir agus grúpaí struchtúr a bhfuil tábhacht Réigiúnach nó níos mó ag baint leo ag an NIAH san RPS a thugann cosaint reachtúil d’oidhreacht ailtireachta na hÉireann.

Cé gurb é príomhchuspóir an RPS ná an struchtúr agus a shuíomh a chosaint, spreagann an tÚdarás Pleanála go dearfach tograí le haghaidh athchóiriú íogair, síneadh agus athrú ar Dhéanmhais Chosanta.

⁶⁷ An tAcht um Pleanáil agus Forbairt (arna leasú), 2000 (c.30). Baile Átha Cliath: Oifig an Ard-Aighne

Taifead Láithreáin agus Séadchomharthaí

Tá an Taifead Láithreáin agus Séadchomharthaí (TLS) le feiceáil ar Amharcóir Léarscáileanna Shuirbhéireacht Seandálaíochta na hÉireann, ach ní thugtar leis, ann féin, cosaint dhlíthiúil. Níl gach ceann díobh seo san áireamh sa RMP agus mar sin níl aon chosaint reachtúil acu.

Is iad seo a leanas na hainmniúcháin a bhreithnítear mar chuid de bhunlíne na hoidhreachta cultúrtha:

- Séadchomharthaí láithreáin seandálaíochta a áirítear ar na RMPanna agus/nó SMRanna; agus
- Struchtúir agus láithreáin ailtireachta san áireamh ar FNOA agus/nó RPSanna.

Láithreáin Iontaobhas Sainchomhartha na hÉireann

Tá Iontaobhas Sainchomhartha na hÉireann ag sábháil agus ag athchóiriú cuid d'fhoirgnimh stairiúla na hÉireann ó 1992 i leith agus iad a chur ar fáil don phobal i gcoitinne. Mar eagraíocht oideachais neamhbhrabúis, is é príomhaidhm na heagraíochta ná foirgnimh íocónacha a chaomhnú agus a chothú.

Oidhreacht Seandálaíochta Faoi Uisce

Tá sé de chúram ar Sheirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN) tabhairt faoi chosaint agus caomhnú oidhreacht chultúrtha na hÉireann faoi uisce. Tá sainchúram leathan ag Aonad Seandálaíochta Faoi Uisce Sheirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta, lena n-áirítear cainníochtú an taifid, taighde, suirbhéireacht faoi uisce, tochailt agus rialú. Coinníonn an tAonad Seandálaíochta Faoi Uisce Bunachar Sonraí Breathnóra Raic na hÉireann agus Fardal Raic na hÉireann, agus déanann sé measúnú freisin ar thionchair ionchasacha forbartha ar sheandálaíocht faoi uisce trí mholtaí a dhéanamh do na húdaráis phleanála ábhartha agus do chomhlachtaí rialála eile ar fhorbairtí a bhféadfadh tionchar a bheith acu ar sheandálaíocht faoi uisce (SSN, 2023)⁶⁸.

Iarsmaí Seandálaíochta Anaithnide

Tá áis chuardaigh léarscáilithe idirghníomhach ag an SSN a sholáthraíonn rochtain ar gach taifead a bhaineann le hoidhreacht seandálaíochta na hÉireann. Tá an bailiúchán fairsing taifead seo stóráilte ar bhunachar sonraí náisiúnta Shuirbhéireacht Seandálaíochta na hÉireann, agus tá liosta de na séadchomharthaí taifeadta seandálaíochta do gach contae ar fáil ag www.archaeology.ie bunaithe ar mhapáil OSI.

C.9.2 Oidhreacht Chultúrtha Coinníoll Bunlíne

Tá dhá Láithreán Oidhreachta Domhanda EOCNA agus trí Láithreán EOCNA ar an Liosta Sealadach atá lonnaithe in Éirinn (EOCNA, 2023). Tá 15 shuíomh ag Iontaobhas Sainchomhartha na hÉireann (Iontaobhas Sainchomhartha na hÉireann, 2023)⁶⁹ chomh maith le go leor sócmhainní oidhreachta cultúrtha sainithe agus neamh-ainmnithe atá fardail sa TSÁ, an TLS, Bunachar Sonraí Fardail Raice, an TSFC70, agus an FNOA. San iomlán tá 146,875 láithreán TLS (RTRÁO, 2023a),⁷¹ 17,977 láithreán taifeadta ar Bhunachar Sonraí Fardail Raice (SSN, 2023) agus 48,327 láithreán taifeadta ar an FNOA (FNOA, 2023)⁷². Féach freisin cuid 3.9.5. le

⁶⁸ SSN. 2023. *Seandálaíocht Faoi Uisce*. Arna Rochtain: 04.12.23. Ar fáil ó: <https://www.archaeology.ie/underwater-archaeology>

⁶⁹ Iontaobhas Sainchomharthaí na hÉireann. 2023. *Ireland*. Arna Rochtain: 27.11.2023. Ar fáil ó: <https://irishlandmark.com/>

⁷⁰ Níl líon na Struchtúr Cosanta in aghaidh an chontae liostaithe thuas. Mar sin féin, is féidir Struchtúir Chosanta a fháil lío staithe ar Thaifead na Struchtúr Cosanta do gach údarás áitiúil. Tá os cionn 40,000 Struchtúr Cosanta in Éirinn. Caithfear iad seo a mheas le haghaidh measúnaithe tionscadail aonair.

⁷¹ RTRÁO. 2023a. *Amharcóir don Timpeallacht Stairiúil*. Arna Rochtain: 04.12.2023. Ar fáil ó:

<https://maps.archaeology.ie/HistoricEnvironment/>

⁷² FNOA. 2023. Fardal Náisiúnta na hOidhreachta Ailtireachta (FNOA) Arna Rochtain: 04.12.2023. Ar fáil ó:

<https://www.isde.ie/geonetwork/srv/eng/catalog.search#/metadata/a5df0102-928d-441f-a61d-92f67d4fdf6e>

haghaidh bonnlíne Turasóireachta agus Áineasa mar go bhfuil oidhreacht chultúrtha tábhachtach freisin do chuariteoirí agus don gheilleagar áitiúil.

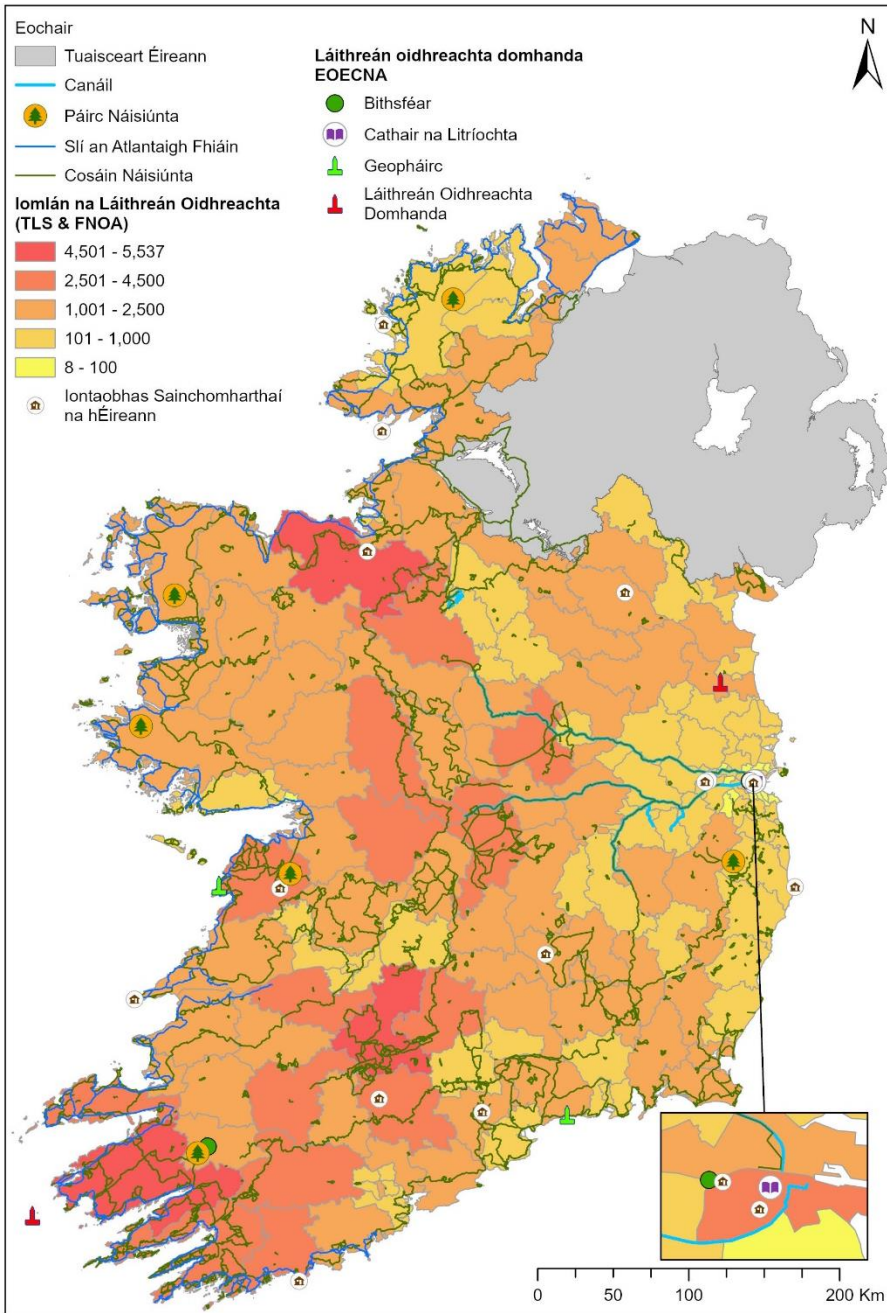
Léirítear i dTábla C.17 líon na láithreán oidhreachta cultúrtha i ngach contae don TLS agus FNOA. I bhfianaise líon na láithreán beag ar fud na hÉireann, is fearr iad a fheiceáil ar shuíomh Gréasáin ‘Amharcóir Timpeallachta Stairiúil’ na Roinne Cultúir, Oidhreachta agus Gaeltachta. Tá roinnt sócmhainní oidhreachta neamhshainithe laistigh den limistéar muirí mórthimpeall na tíre chomh maith agus iarsmaí seandálaíochta agus ailtireachta neamhshainithe a d’fhéadfadh a bheith anaithnid, ar fud na hÉireann.

Léiríonn Fíor C.21 thíos Láithreáin Oidhreachta Domhanda, príomhláithreáin turasóireachta, agus séadchomharthaí in Éirinn.

Tábla C.17 Láithreáin Oidhreachta Cultúrtha in Éirinn

Contae	Taifead Láithreáin agus Séadchomharthaí	Fardal Náisiúnta na hOidhreachta Ailtireachta
Ceatharlach	1,849	291
An Cabhán	2,447	770
An Clár	9,070	450
Corcaigh	18,206	8,467
Dún na nGall	3,552	2,289
Baile Átha Cliath	3,355	7,535
Gaillimh	12,833	1,963
Ciarraí	14,115	860
Cill Dara	2,936	1,581
Cill Chainnigh	4,746	1,917
Laois	1,739	692
Liatroim	2,445	391
Luimneach	8,149	2,192
An Longfort	2,577	842
Lú	2,363	1,347
Maigh Eo	8,589	1,470
An Mhí	4,880	1,132
Muineachán	1,633	1,257
Uíbh Fhailí	4,724	1,196
Ros Comáin	6,804	402
Sligeach	6,743	803
Tiobraid Árann	8,923	2,031
Port Láirge	3,060	2,698

Contae	Taifead Láithreáin agus Séadchomharthaí	Fardal Náisiúnta na hOidhreachta Ailtireachta
An Iarmhí	4,514	1,617
Loch Garman	3,780	2,842
Cill Mhantáin	2,843	1,293

Fíor C.21 Láithreáin Oidhreachta Cultúrtha, turasóireachta agus Láithreáin Oidhreachta Domhanda in Éirinn (GCC, n.d.⁷³; Spórt Éireann, 2023⁷⁴; GSI, 2023)

⁷³ GCC. 2023. *Mapaí GCC*. Arna Rochtain: 07.08.2023. Ar fáil ó: <https://gis.epa.ie/EPAMaps/>

⁷⁴ Spórt Éireann. 2023. *Clár Conairí Náisiúnta Faoin Aer Spórt Éireann*. Arna Rochtain: 15.08.2023. Ar fáil ó: https://data.gov.ie/dataset/sport-ireland-outdoors-national-trails-register?package_type=dataset

C.9.3 Treochtaí sa Todhchaí

Foilsíodh an Plean Oidhreachta Náisiúnta, Oidhrecht Éireann 2030 in 2022⁷⁵. Leagann an plean seo amach raon leathan gníomhartha atá dírithe ar oidhrecht na hÉireann a chosaint agus a chothú agus aitheantas a thabhairt don tábhacht a bhaineann le rannpháirtíocht pobail agus naisc le bithéagsúlacht agus athrú aeráide. Tá Plean Forfheidhmithe le forbairt do na gníomhartha. Tagann an Bille um Sheandálaíocht agus Oidhrecht Stairiúil 2023 in ionad Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta, agus tabharfar isteach leis córas ceadúnaithe comhtháite amháin agus cóid chleachtais reachtúla, agus bronnfar leis cosaint dhlíthiúil ar fhionnachtana nua ag láithreáin seandálaíochta. Neartaíonn na hathruithe atá le teacht ar reachtaíocht agus polasaí maidir le hoidhrecht cultúrtha cosaint sócmhainní oidhreachta cultúrtha, seandálaíochta agus ailtreachta ainmnithe mar aon le seandálaíocht neamhainmnithe. Tá bagairtí aitheanta ann ar shócmhainní oidhreachta mar gheall ar ghníomhaíochtaí forbartha a théann i bhfeidhm ar shuíomhanna nó as a dtagann cailliúint sócmhainní anaithnide faoi thalamh. Is féidir le hathrú aeráide agus caillteanas gnáthóige cur isteach freisin ar chaomhnú iarsmaí seandálaíochta faoi thalamh.

C.9.4 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Is iad seo a leanas na príomhdhúshláin agus deiseanna maidir le hOidhrecht Chultúrtha don PSSU 2050 agus don MST:

Dúshláin

- An poitéinseal do thógáil bonneagair seirbhísí uisce chun damáiste a dhéanamh do shéadchomharthaí/suíomh oidhreachta seandálaíochta agus ailtreachta (idir talún agus faoi uisce agus láithreáin aitheanta agus anaithnid) nó cur isteach ar rochtain nó ar shuíomhanna suíomhanna/séadchomharthaí;
- An poitéinseal go mbeadh tionchar ag struchtúir nua ar thimpeallacht láithreáin/séadchomharthaí oidhreachta; agus
- D'fhéadfadh forbairtí nua a bheith srianta ag an ngá atá le láithreáin/séadchomharthaí agus a gcuid suíomhanna a sheachaint agus a chosaint.

Deiseanna

- Deiseanna chun cosaint oidhreachta a nascadh le tacaíocht a thabhairt do chuspóirí bithéagsúlachta agus an athruithe aeráide; agus
- Poitéinseal chun iarsmaí seandálaíochta anaithnide, neamhshainithe a nochtadh, lena n-áirítear seandálaíocht faoi uisce agus mhuirí, a cheadaíonn iad a thairgeadh, eolas a bhailiú agus rochtain a fheabhsú ar oidhrecht chultúrtha agus seandálaíocht.

Léirítear i dTábla C.18 na naisc atá ag an ábhar MST seo le saincheisteanna PSSU 2050 atá leagtha amach i ndréacht-PSSU 2050.

⁷⁵ RTRÁO 2023b. Oidhrecht Éireann 2030. Arna rochtain 04.07.2023. Ar fáil ó: <https://www.gov.ie/en/publication/778b8-heritage-ireland-2030/>

Tábla C.18 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheistean	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bitheagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Oidhreacht Chultúrtha ábharthacht: H - ard / M - meánach/L- Íseal	H	M	M	M	H	M	H

C.10 Geolaíocht agus Ithreacha

C.10.1 Geolaíocht Bunlíne Coinníoll

De réir Atlas Geo-cheimiceach Ithir na hÉireann (2007)⁷⁶, tá sceallaí Palaeozoic Íochtarach, grean agus gréabhaic mar bhonn le contaetha an Chabháin agus Mhuineacháin go príomha. Is éard atá in Oirdheisceart na hÉireann lena n-áirítear contaetha mar Cheatharlach, Cill Chainnigh agus Port Láirge comhdhéanta go príomha de charraigeacha dríodair agus de dhríonacha Íochtarach Phailéasócha (ríolítí, andéisítí agus giolcaí). I dtreo lár na hÉireann, is iad aolchlocha charbónmhara an phríomhgeolaíocht buncharraige, a athraíonn ó chineálacha scealla an-íona go cineálacha eisíontais i gcontaetha láir Uíbh Fhailí, na hIarmhí agus Laoise. I dtreo chontaetha theas Chiarraí agus Chorcaí tá an gheolaíocht bhunúsach comhdhéanta de Shean-Ghaineamhchloch Dhearg. Ó thuaidh díobh seo, i dtuaisceart Chiarraí, in iarthar Luimnigh agus in iarthar an Chláir tá sraith de dhríodar Carbónmhara Uachtarach, sceallaí agus grean go príomha, ina suí ar bharr aolchlocha atá glan go maith. Cuimsíonn geolaíocht na buncharraige i gcontaetha in iarthar na hÉireann mar Ghailimh agus Mhaigh Eo eibhir sa deisceart agus carraigeacha meiteamorfacha Palaeozoic Íochtarach agus Ré-Chambriánach déanach lastuaidh de seo. Sa Tuaisceart, tá an chuid is mó de chontae Dhún na nGall faoi bhun sraith chasta carraigeacha ina bhfuil sistéil (meiteamorfaithe ó láibchlocha agus gaineamhchlocha láibeacha), agus grianchlochítí.

Cuimsíonn na sil-leagain Superficial na sil-leagain neamhchomhdhlúite geolaíochta a chlúdaíonn an gheolaíocht soladach. Tá tiús na taiscí seo athraitheach. Go ginearálta, i dtreo na gcontaetha theas tá an bhuncharraig clúdaithe le claí bolláin a sil-leagadh le linn na hoighearshrutha deiridh sa tréimhse Pleistocéineach. I dtreo chósta thiar na hÉireann tá portaigh ardaithe agus bratphortaigh i láthair mar thoradh ar ardú céimneach ar theocht.

D'aithin Suirbhéireacht Gheolaíochta na hÉireann (SGÉ) Láithreáin Oidhreachta Geolaíochta na hÉireann (OGÉ) mar chuid dá gClár OGÉ, comhpháirtíocht idir GSI agus an SPNF. Cuimsíonn suíomhanna OGÉ phluais, gleannta tirime, spriongaí agus poill fháinleog. Taispeántar in dTábla C.19 líon na láithreán OGÉ laistigh nó trasnaithe gach contae, mar aon leis na láithreacha suímh mianraí agus cairéil ghníomhacha.

⁷⁶ Teagasc. 2007. Léarscáil Geoiceimiceach d'Ithir na hÉireann. Arna rochtain 04.07.2023. Ar fáil ó: https://www.teagasc.ie/media/website/publications/2011/Soil_Geochemical_AtlasofIreland.pdf

Tábla C.19 Láithreáin Oidhreachta Geolaíochta na hÉireann, láithreacha suímh mianraí agus cairéil ghníomhacha⁷⁷

Contae	Líon na suíomhanna OGÉ	Líon na Láithreán Láithreacha Mianraí	Líon na gcairéal gníomhach
Ceatharlach	6	109	2
An Cabhán	27	153	5
An Clár	45	335	16
Corcaigh	Níl na sonraí ar fáil	722	25
Dún na nGall	101	787	6
Baile Átha Cliath	22	Níl na sonraí ar fáil	5
Gaillimh	134	1,089	20
Ciarraí	Níl na sonraí ar fáil	268	22
Cill Dara	22	Níl na sonraí ar fáil	7
Cill Chainnigh	26	165	5
Laois	33	157	Níl na sonraí ar fáil
Liatroim	32	131	3
Luimneach	30	185	12
An Longfort	15	72	4
Lú	33	96	2
Maigh Eo	101	570	8
An Mhí	28	Níl na sonraí ar fáil	20
Muineachán	20	153	2
Uíbh Fhailí	28	118	13
Ros Comáin	29	207	6
Sligeach	25	121	3
Tiobraid Árann	69	381	15
Port Láirge	47	188	2
An Iarmhí	28	109	6
Loch Garman	42	368	13
Cill Mhantáin	64	Níl na sonraí ar fáil	7

⁷⁷ SGÉ. 2023. *Oidhreachta Gheolaíochta*. Arna Rochtain: 20.07.23. Ar fáil ó: <https://www.gsi.ie/en-ie/data-and-maps/Pages/Geoheritage.aspx#County>

Nóta: Níl iniúchadh déanta ar shuíomhanna oidhreachta geolaíochta i gContaetha Chiarraí agus Chorcaí agus níl eolas ó Shuirbhéireacht Gheolaíochta Éireann ar fáil faoi láthair. Níl iniúchadh déanta ar líon na gcairéal gníomhach i gContae Laoise agus níl eolas ó Shuirbhéireacht Gheolaíochta Éireann ar fáil faoi láthair.

C.10.2 Coinníoll Bunlíne na hIthreach

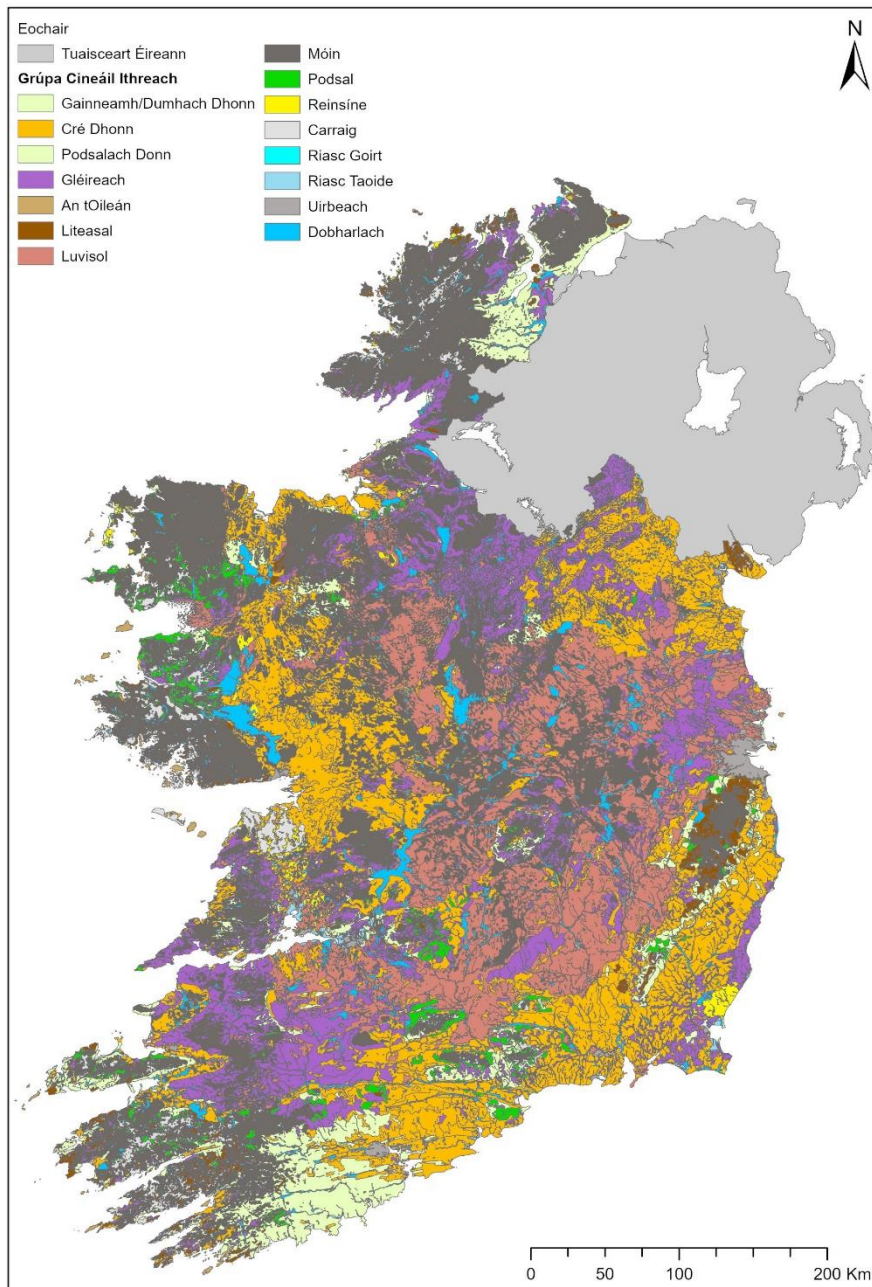
Is beag reachtaíocht a bhaineann go díreach le cosaint ithreach agus ithreach ar leibhéal idirnáisiúnta agus níl aon reachtaíocht dírithe ar chosaint ithreach in Éirinn amháin. Mar sin féin, is í an phríomhspreagthóir do bheartas amach anseo ná Straitéis Ithreach an AE do 2030⁷⁸, rud a foilsíodh in 2021. Leagtar amach inti an aidhm go mbeidh ithreacha an AE i riocht sláintiúil faoi 2050. Sainmhínítear ithreacha sa straitéis seo mar:

“nuair a bhíonn siad i riocht maith ceimiceach, bitheolaíoch agus fisiceach, agus mar sin in ann a oiread de na seirbhísí éiceachórais seo a leanas agus is féidir a sholáthar go leanúnach:

- *táirgeadh bia agus bithmhaise a sholáthar, lena n-áirítear sa talmhaíocht agus san fhoraoiseacht;*
- *uisce a ionsú, a stóráil agus a scagadh agus cothaithe agus substaintí a athrú agus, dá bhrí sin, dobharlaigh screamhuisce [agus uisce dromchla] a chosaint;*
- *an bonn a sholáthar don bheatha agus don bhithéagsúlacht, lena n-áirítear gnáthóga, speicis agus géinte;*
- *gníomhú mar thaiscumar carbóin;*
- *ardán fisiceach agus seirbhísí cultúrtha a sholáthar do dhaoine agus dá ngníomhaíochtaí;*
- *gníomhú mar fhoinse amhábhair;*
- *cartlann den oidhrecht gheolaíoch, gheomoirfeolaíoch agus seandálaíochta a chomhdhéanamh”.*

Léiríonn bhFíor C.22 thíos dáileadh na gcineálacha ithreach in Éirinn.

⁷⁸ Cumarsáid Ón gCoimisiún Go Dtí Parlaimint na hEorpa, An Chomhairle, Coiste Eacnamaíochta agus Sóisialta na hEorpa agus Coiste na Réigiún *Straitéis Ithreach an AÉ don bhliain 2030 Ag Baint na mBuntáistí a bhaineann le hIthreacha Sláintiúla Do Dhaoine, Bia, Nádúr agus an Aeráid*, Com (2021) 699, Deireadh. Arna rochtain 26.07.23]. Ar fáil ó: <http://Eur-Lex.Europa.Eu/>

Fíor C.22 Cineálacha Ithreach simplithe in Éirinn (GCC 2018b)⁷⁹

Cáilíocht Ithreach nó Éillithe

Leagann an GCC (2020a) béim ar 6 príomhphróiseas díghráidithe ar féidir leo dul i bhfeidhm ar ithreacha: séalaithe ithreach, creimeadh, meath ar ábhar orgánach, balcadh, salannú agus sciorthaí talún. Is é séalaithe dromchla (uirbiú) na príomhbhrúnna cáilíochta ithreach d’Éirinn agus tá gníomhaíocht dhaonna ina spreagthóir suntasach díghráidithe freisin trí chleachtais bhainistíochta talún laga (nó míchuí).

Is féidir le héilliú ithreach tarlú mar thoradh ar ghníomhaíochtaí neamhúdairithe a bhaineann le dramhaíl, gníomhaíochtaí stairiúla, sceitheadh agus doirteadh ceimiceán de thaisme. Tá an GCC freagrach as feabhsú an éillithe a shainaithnítear ag saoráidí atá ceadúnaithe ag an GCC a fhorfheidhmiú ach níl aon bheartas nó reachtaíocht talún éillithe ar leith in Éirinn faoi láthair.

⁷⁹ GCC. 2018b. *Córas Faisnéise Ithrich Gheografaigh* Arna Rochtain: 15.08.2023. Ar fáil ó: <http://gis.teagasc.ie/soils/downloads.php>

Tailte móna

Is ithreacha orgánacha iad ithreacha tailte móna agus de réir na Straitéise Náisiúnta um Thailte Móna⁸⁰, níl ach 10% den phortach ardaithe bunaidh agus 28% den bhunacmhainn bhratphortach portaigh oiriúnach do chaomhnú (mar thailte móna nádúrtha). Bhí tionchar ag draenáil talún, míntíriú chun críocha talmhaíochta agus baint móna ar thailte móna.

Bíonn tionchar diúltach ag an damáiste a dhéanann na gníomhaíochtaí seo ar mhaolú aeráide freisin, toisc go gcoiscíonn sé leithlisiú carbóin agus go laghdaítear an stoc carbóin atá ar fáil mar, nuair a dhraenáiltear é, ocsaídíonn móin, agus CO₂ scaoiltear.

Rinne tionscadal NEROS 2013-2015, arna mhaoiniú ag GCC, iniúchadh ar na tairbhí aeráide agus bithéagsúlachta a bhaineann le tailte móna a athfhliuchadh, rud a bhaineann le sreabhadh nádúrtha uisce a athbhunú agus talamh portaigh a draenáladh roimhe seo a sháithiú. Léirigh NEROS gur féidir le hathfhliuchadh tailte móna astuithe gáis cheaptha teasa a laghdú agus fásra foirmithe móna agus bithéagsúlacht neamhchoitianta ghaolmhar a thabhairt ar ais go tapa. Sainithníodh i dtionscadail níos déanaí amhail Tionscadal AUGER 2014 – 2020 freisin an chaoi a bhfuil cineálacha éagsúla tailte móna oiriúnach do chuir chuige éagsúla le haghaidh scéimeanna éifeachtacha bainistíochta athfhliuchta. Áiríonn Straitéis Ithreach an AE agus Dílthe Moltacha maidir le Téarnamh Nádúr cuspóirí a thacaíonn le hathchóiriú talamh portaigh.

Ithreacha Mianraí

Deir Straitéis Ithreach an AE go bhfuil comhábhar carbóin d'ithreacha mianracha níos lú ná 20%, agus go minic faoi 5%. Mar sin féin is é an cion carbóin an bonn do bithéagsúlacht, sláinte agus torthúlacht na hithreach. Is féidir le ceapadh carbóin in ithreacha mianraí rannchuidiú go mór le coinneáil charbóin le méid na n-ithreacha freisin agus is féidir le talamh feirme agus plean foraoiseachta araon leas a bhaint as bearta a fheabhsaíonn ag an am céanna táirgiúlacht foraoise, feidhm turnaimh carbóin agus airíonna sláintiúla ithreach.

Ithir agus an Geilleagar Ciorclach

Tá ról lárnach ag an ithir le huisce, carbón agus cothaithigh a athchúrsáil, agus féadfaidh sí truailléain a bhriseadh síos mar aon le hacmhainní amhábhair a sholáthar. Molann Straitéis Ithreach an AE 2030 go mba cheart go dtógfáí ordlathas le talamh le béim curtha ar chailleanas acmhainní ithreacha a sheachaint agus forbairt ithreach sláintiúil a chur chun cinn.

C.10.3 Treochtaí sa Todhchaí

De ghnáth, meastar go dtarlaíonn athruithe sa gheolaíocht thar scálaí ama an-fhada. Mar sin féin, bíonn tionchar ag athruithe a mbíonn tionchar acu ar ithreacha mar gheall ar réimeas uisce, athrú aeráide, cleachtas úsáide talún ar charbón ithreach, leibhéil chothaitheach agus rátaí creimthe agus tá siad ábhartha laistigh den scála ama don PSSU 2050.

Is acmhainní iad ithreacha agus seirbhísí eiceachórais a thacaíonn siad nach mór a chosaint, agus monatóireacht agus bainistiú a dhéanamh orthu, lena n-áirítear pleananna ardleibhéil náisiúnta agus earnála um úsáid talún agus gníomhaíochtaí bainistíochta áitiúla ar fheirmeacha, plandálacha foraoise, tailte móna, lonnaíochtaí uirbeacha agus tuaithe. In éagmais reachtaíochta ithreacha Eorpaí agus náisiúnta, tá an dúshlán fós ann cur chuige comhsheasmhach a áirithiú maidir leis an acmhainn teoranta ithreach a chosaint agus a bhainistiú, i gcomhthéacs tacú le fás eacnamaíoch agus daonra atá inbhuanaithe ó thaobh an chomhshaoil de. Leagtar amach i Straitéis Ithreach an AE go dtí 2030, a bhfuil dlúthbhaint aici le Straitéis Bithéagsúlachta

⁸⁰ SPNF 2015. *National Peatlands Strategy*. Arna rochtain 20.08.23. Ar fáil ó: <https://www.npws.ie/sites/default/files/publications/pdf/NationalPeatlandsStrategy2015EnglishVers.pdf>

an AE agus le Dlí an AE um Athchóiriú an Dúlra atá beartaithe, gníomhaíochtaí chun tacú lena haidhmeanna uileghabhálacha fadtéarmacha a bhaint amach ar cheart go mbeadh tionchar acu freisin ar bheartas náisiúnta a bhaineann le hithreacha amach anseo.

Ó foilsíodh an Straitéis Náisiúnta Tailte Móra den chéad uair, tá aitheantas tugtha don athrú aeráide mar phríomh-shaincheist shóisialta, eacnamaíoch agus comhshaoil atá tar éis spreagadh úr a thabhairt don ghá atá le tailte móna feidhmiúla atá fágtha a chaomhnú agus dlús a chur le hathchóiriú na dtailte móna damáiste chun tacú le bithéagsúlacht, seirbhísí luachmhara éiceachórais a sholáthar agus gníomhú mar turnaimh charbóin.

C.10.4 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Is iad seo a leanas na príomh-shaincheisteanna agus deiseanna maidir le geolaíocht agus ithreacha a d'fhéadfadh a bheith ábhartha do PSSU 2050 agus don MST:

Dúshlán

- Tógáil talún le cailliúint acmhainní ithreach ó oibreacha tógála ar bhonneagar seirbhísí uisce/fuíolluisce.
- Bainistíocht agus sláinte ithreach a théann i bhfeidhm ar an gcaoi a gcoimeádtar uisce agus cothaithe san ithir agus so-ghabhálacht i leith creimthe le cailliúint ithreach agus leibhéil arda dríodair agus cothaitheach i rith chun srutha ag dul isteach i ndobharlaigh.
- Tionchar féideartha ar acmhainní geolaíochta agus ar láithreáin chosanta ó oibreacha tógála; agus
- Éifeachtaí ar cháilíocht ithreach, tairbhiúil agus diúltach, ó leathadh sloda agus poitéinseal do thruaillíú dobharlaigh.

Deiseanna

- Deiseanna chun tailte móna a athchóiriú lena n-áirítear tionscnaimh um athfhliuchadh móna, tionscnaimh chaomhnaithe ithreach atá bunaithe ar dhobharcheantar agus feabhsúcháin/cruthú bogaigh. Is féidir leis na cuir chuige seo tacú le cáilíocht an uisce agus sláinte ithreach agus tairbhí éiceachórais eile a sholáthar mar cheapadh carbóin agus tacú le feabhsú na bithéagsúlachta; agus
- Deiseanna chun pleananna bainistíochta ithreach a úsáid chun ordlathas a chur i bhfeidhm chun cailleanas a sheachaint, chun athúsáid a chur chun cinn agus chun sláinte na hithreach a chothabháil.

Léiríonn Tábla C.20 na naisc idir an ábhar MST seo agus saincheisteanna an PSSU 2050 a léiríodh sna Saincheisteanna.

Tábla C.20 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtáocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Ábharthacht Geolaíochta & Ithreacha: H - ard	H	M	H	M	H	M	H

PSSU Dréacht-PSSU 2050 – saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshlándáil	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtáocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
/ M - meánach/L-Íseal							

C.11 Cáilíocht Aeir

C.11.1 Coinníoll Bunlíne Cáilíochta Aeir

Is baol mór don chomhshaoil é truailliú aeir. De réir an EDS, is féidir le truailliú aeir an baol stróc, galar croí, ailse scamhóg, agus galair riospráide ainsealacha agus géara, lena n-áirítear asma a mhéadú. Meastar go bhfuil thart ar 1,300 bás roimh am in aghaidh na bliana in Éirinn ⁸¹de bharr droch-chaighdeán an aeir ó ábhar cáithnínach mín (PM^{2.5}).

Faoi Phlean Gníomhaíochta um Nial-Thruailliú an Mhargaidh Ghlais Eorpaigh⁸², shocraigh an Coimisiún Eorpach sprioc 2030 chun líon na mbásanna roimh am a laghdú de bharr mín-ábhar cáithnínach (PM^{2.5}, príomhthruailléan aeir), faoi 55% ar a laghad i gcomparáid le leibhéal 2005. Chuige sin, in 2022 d'fhoilsigh an Coimisiún Eorpach togra chun athbhreithniú a dhéanamh ar na treoracha um cháilíocht an aeir chomhthimpeallaigh, agus é mar aidhm, i measc nithe eile, na caighdeán cháilíochta aeir a ailíniú níos dlúithe le moltaí an EDS.

Tá cáilíocht an aeir in Éirinn go maith tríd is tríd, ach tá ceisteanna áitiúla inmíoch. Mar shampla, léirigh torthaí monatóireachta ar cháilíocht an aeir in 2021 go bhfuil ábhar cáithnínach mín (PM^{2.5}) go príomha ó bhreosla soladach a dhó i dtithe, agus dé-ocsaíd nítrigine (NO₂) go príomha ó iompar de bhóthar, na príomhbhagairtí do cháilíocht an aeir. Léiríonn monatóireacht GCC go (PM^{2.5}) agus NO₂ bhí na leibhéil in 2021 laistigh de theorainneacha dlíthiúla an AE ach sháraigh siad na treoirlínte an EDS um Cháilíocht Aeir don tsláinte.

Bunaítear leis an Treoir CAFÉ (Cáilíocht Aeir Chomhthimpeallaigh agus Aer Níos Glaine don Eoraip) cuspóirí maidir le conas cáilíocht an aeir chomhthimpeallaigh a mheas chun éifeachtaí díobhálacha ar ár sláinte agus ar an gcomhshaoil a laghdú, a chosc agus a sheachaint. Léirítear in dTábla C.21 leibhéal comhlíonta na hÉireann leis na teorainneacha dlíthiúla do thruailléin roghnaithe in 2021.

Bhí an líonra monatóireachta ar cháilíocht an aeir comhdhéanta de 97 stáisiún oibriúcháin ag deireadh na bliana 2021 agus tá an Líonra Náisiúnta Monatóireachta Astuithe á fhorbairt ag GCC faoi láthair, ar ceanglas é faoin NECD (Treoir Náisiúnta Gealltanais um Laghdú Astaíochtaí) (GCC, 2021b). Is é sprioc an Líonra monatóireachta a dhéanamh ar thruailléin aeir áirithe (amhail amóinia) agus ar a dtionchair ar éiceachórais íogaire.

⁸¹ GCC. 2021b. *Air Quality in Ireland Report 2021*: Arna Rochtain: 31.10.2022. Ar fáil ó: <https://indd.adobe.com/view/67188a5f-37ff-44bd-b335-5d168fdcf113>

⁸² An Coimisiún Eorpach. 2021. *Plean gníomhaíochta truaillithe Nialais*. Arna Rochtain: 20.07.23. Ar fáil ó: https://environment.ec.europa.eu/strategy/zero-pollution-action-plan_en

Tábla C.21 Truailleáin roghnaithe a tomhaiseadh in 2021 ag teip ar leibhéil AQG EDS (GCC, 2021b)

Truailleán	Líon na stáisiún, monatóireacht ar pharaiméadar in 2021	Treoirlíne Cáilíochta Aeir EDS (AQG)
PM ₁₀	87	Os cionn luach bliantúil AQG EDS ag 8 stáisiún. Os cionn luach laethúil AQG EDS ag 21 stáisiún
PM _{2.5}	81	Os cionn luach bliantúil AQG EDS ag 65 stáisiún. Os cionn luach laethúil AQG EDS ag 61 stáisiún
NO ₂	30	Os cionn leibhéal bliantúil nó AQG 24 uair an EDS ag 23 stáisiún
Ózón (O ₃)	21	Os cionn leibhéal AQG EDS ag 19 stáisiún
Dé-ocsaíd sulfair (SO ₂)	15	Os cionn leibhéal AQG 24 uair an chloig EDS ag 1 stáisiún amháin
PAHanna	5	Os cionn leibhéal tagartha an EEA ag 3 stáisiún

Faoin Treoir um Aer Glan don Eoraip, ní mór do bhallstáit an AE “Criosanna” a ainmniú chun cáilíocht an aeir a bhainistiú. D’Éirinn, sainíodh ceithre chrios sna Rialacháin um Chaighdeáin Cháilíochta Aeir (2011).

De réir an GCC (2021b), is iad na príomhréimsí sainithe i ngach crios:

- Crios A: Baile Átha Cliath;
- Crios B: Corcaigh;
- Crios C: Cathracha agus bailte móra eile ina bhfuil Luimneach, Gaillimh, Port Láirge, Droichead Átha, Dún Dealgan, Bré, An Uaimh, Inis, Trá Lí, Cill Chainnigh, Ceatharlach, Nás na Rí, Sligeach, Droichead Nua, an Muileann gCearr, Loch Garman, Leitir Ceanainn, Baile Átha Luain, Cill Droichid, Cluain Meala, Baile Brigín, Na Clocha Liatha, Léim an Bhradáin agus Port Laoise; agus
- Crios D: Tuaithe na hÉireann, i.e., an chuid eile den Stát gan Criosanna A, B agus C a áireamh.

Go ginearálta, ní chuireann an tionscal uisce go mór le saincheisteanna cháilíochta an aeir, cé go bhféadfadh cur le truailiú aeir áitiúil trí fheithiclí, gléasraí gineadóra agus áiseanna cóireála fuilligh uisce óil Uisce Éireann. Ag an leibhéal áitiúil d’fhéadfadh nús bholadh a bheith ann mar thoradh ar áiseanna cóireála fuíolluisce in aice láimhe. Caithfear é seo a bhreithniú tuilleadh ag leibhéal an tionscadail. Tá riachtanas ann cloí le rialacháin truailithe aeir agus deiseanna féideartha a aithint chun astaíochtaí a laghdú.

C.11.2 Treochtaí sa Toghchán

Tá an Eoraip mar chuid den Mhargadh Glas an Aontais Eorpaigh (AE) agus d’fhíseanna an AE maidir le truailiú ar bith do 2050 ag déanamh athbhreithniú ar a caighdeáin cháilíochta aeir chun iad a ailíniú níos dlúithe le moltaí ísle an EDS.

D’fhoilsigh an EDS AQGanna nua in 2021 bunaithe ar thionchar truailleán ar ár sláinte. Tá 4 Sprioc Eatramhacha (IT) aitheanta (IT1, IT2, IT3, IT4) chun na leibhéil AQG deiridh a bhaint amach. Dúshlán mór d’Éirinn agus don Eoraip ar fad a bheidh i dTreoirlínte Cáilíochta Aeir EDS a bhaint amach anseo.

Tá cáilíocht an aeir reatha in Éirinn de chaighdeán inghlactha agus tá sí fós laistigh de luachanna reachtacha agus sprice an Aontais Eorpaigh (AE). Mar sin féin, tá ózón, ábhar cáithníeach agus PAHanna ag teacht chun cinn mar thruailleáin imní sa ghearrthéarma, nuair a chuirtear i gcomparáid iad le treoirlínte an EDS agus

luachanna leibhéal tagartha an Limistéir Eorpaigh Eacnamaíoch. Táthar ag súil go dtiocfaidh méadú freisin ar na leibhéil Ocsaíd Nítrigine (NO).

Cé go bhfuil cáilíocht an aeir in Éirinn maith, tá an fhéidearthacht ann go n-ardóidh truailléain atá ag teacht chun cinn os cionn teorainneacha/spríocanna sa todhchaí. Tá astuithe feithiclí ar cheann de na príomhfhoinsí truaillithe aeir in Éirinn, mar aon le giniúint leictreachais, tionscal agus talmhaíocht (GCC, 2020a).

Is tionscadal réamhaisnéise agus múnlaíthe ceithre bliana é LIFE Emerald arna mhaoiniú ag an AE agus ag rialtas na hÉireann a thosaigh in 2021. Cuirfidh sé ar chumas an phobail cinntí níos eolasaí a bhaineann le sláinte a dhéanamh ar bhonn laethúil le cabhair ó réamhaisnéis 3 lá ar cháilíocht an aeir, agus léarscáileanna gar-fhíor-ama agus stairiúla ar cháilíocht an aeir don tír ar fad.

Is clár idirnáisiúnta eolaíochta agus oideachais é an Clár GLOBE a thugann deis do dhaltáí scoile páirt a ghlacadh in eolaíocht na saoránach. Is feachtas eolaíochta saoránach é Feachtas Cáilíochta Aeir GLOBE Ireland chun measúnú a dhéanamh ar thruailliú aeir a bhaineann le trácht i scoileanna, a bhfuil baint ag breis is 600 múinteoir/mac léinn leis ar fud na hÉireann.

Is tionscadal eolaíochta saoránach é Aer Glan le Chéile (CAT) ina ndéanann daoine leibhéil Dé-ocsaíd Nítrigine (NO₂) ina gceantar áitiúil. Déantar é seo chun tuiscint níos fearr a chruthú ar NO₂ Truailliú aeir. Reáchtáladh an chéad fheachtas tomhais in 2021 agus ghlac 1,000 saoránach ar fud Bhaile Átha Cliath páirt ann. Tá Clean Air Together tar éis bogadh go Corcaigh in 2022.

C.11.3 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Dúshlán agus Deiseanna

Is iad seo a leanas na príomh-shaincheisteanna agus deiseanna maidir le cáilíocht aeir a d'fhéadfadh a bheith ábhartha do PSSU 2050 agus don MST:

- Cruthaíonn giniúint shealadach an truaillithe aeir amhail le linn na gcéimeanna tógála agus oibriúcháin d'acmhainní uisce agus d'fhorbairt bonneagair fuíolluisce, cé gur chóir a thabhairt faoi deara gur dócha go mbeidh deis ag baint le huasghráduithe ar an mbonneagar atá ann cheana féin agus soláthar seirbhísí nua úsáid a bhaint as teicneolaíochtaí is mó fuinnimh. éifeachtach.
- Is féidir le drochbholadh cur as do dhaoine aon áit a bhfuil cóireáil fuíolluisce ar siúl nó sloda talmhaíochta á leathadh agus ní mór do dhearadh le haghaidh saoráid nua nó uasghráduithe ar chóireáil fuíolluisce na caighdeáin a chur san áireamh a cheanglaítear maidir le gabhdóirí timpeall ionaid cóireála agus cineálacha cur chuige dea-ghnáis leata agus stórála sciodair.

I gcomhthéacs fhorbairt PSSU 2050, ceaptar gur saincheisteanna logánta iad na dúshlán agus deiseanna bainteach le caighdeáin an aeir a dtéitear i ngleic leo trí chaighdeáin ábhartha a chur i bhfeidhm a sainaitníodh ar leibhéil chlár agus tionscadail. I dtéarma MST an PSSU 2050, déanfar iad a mheas go ginearálta de réir na dtionchar féideartha a d'fhéadfadh a bheith acu maidir le núis nó clampar a chruthú faoi thopaic an daonra agus na sláinte.

Léiríonn Tábla C.22 na naisc idir an ábhar MST seo agus saincheisteanna an PSSU 2050 a léiríodh sna Saincheisteanna.

Tábla C.22 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bitheagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Caighdeán an Aeir ábharthacht: H - ard / M - meánach/L- Íseal	L	L	L	L	M	L	M

C.12 Torann agus Creathadh

C.12.1 Torainn agus Creathadh Coinníoll Bunlíne

De réir an EDS, sainmhínítear torann mar fhuaim nach dteastaíonn agus is féidir leis a bheith díobhálach do shláinte an duine agus éiceachórais. Trasuíodh an Treoir Torainn (2002/49/CE), dá ngairtear an Treoir um Thorann Comhshaoil go coitianta nó END maidir le measúnú agus bainistiú torainn comhshaoil, isteach i reachtaíocht náisiúnta na hÉireann trí na Rialacháin um Thorann Comhshaoil 2006 (S.I. Uimh. 140 de 2006). Iarradh sa Treoir seo go bhforbrófaí léarscáileanna torainn straitéiseacha agus pleananna gníomhaithe do mhórbhóithre, iarnróid, aerfoirt agus cathracha.

Sainítear sa END cur chuige coiteann atá beartaithe chun na héifeachtaí díobhálacha, lena n-áirítear crá, de bharr nochtadh do thorann comhshaoil a sheachaint, a chosc nó a laghdú ar bhonn tosaíochta. Ní shocraíonn an END aon luach teorann, agus ní fhorordaíonn sé na bearta atá le húsáid sna pleananna gníomhaíochta, a fhanann de rogha na n-údarás inniúil. Fágtar luachanna teorann faoi gach ballstát. Ag an bpointe seo, níl aon luachanna teorantacha torainn reachtúla ag Éirinn.

Ceanglaítear ar na húdaráis phleanála ábhartha pleananna gníomhaithe torainn a ullmhú atá deartha mar bhealach chun pleanáil úsáide talún, bainistíocht tráchta agus rialú foinsí torainn a bhainistiú. Níor tugadh é seo chun críche fós, ach tá treoir foilsithe ag an GCC d'údaráis áitiúla maidir le hábhar na bpleananna. Fuair an GCC seasca faoin gcéad de na tuarascálacha bliantúla ar dhul chun cinn ar Phleananna Gníomhaíochta Torainn a bhí dlite ó na húdaráis áitiúla do 2020 in 2021. Is ceist chasta í cur i bhfeidhm Pleananna Gníomhaíochta Torainn (maolú torainn) a bhfuil baint ag go leor eagraíochtaí lena n-áirítear údaráis áitiúla, Bonneagar Iompair Éireann agus RCAC.

Níltear ag súil go gcuirfidh forbairt bonneagair uisce agus fuíolluisce go mór le truailliú torainn. Aithníonn Uisce Éireann go bhféadfadh drochthionchar a bheith ag torann tógála ar thimpeallachtaí talún agus mara agus mar sin déanfar é a mheas trí bhainistíocht tógála scéime agus dearadh do ghabhdóirí áitiúla agus le linn oibriú do ghabhdóirí íogaire atá gar dóibh.

C.12.2 Treochtaí sa Todhchaí

Tá sé deacair treochtaí torainn sa todhchaí a thuar. Féadfar na Rialacháin um Thorann Timpeallachta 2006 a athbhreithniú amach anseo chun leibhéal níos déine bainistíochta torainn a fhorfheidhmiú, agus tá tuilleadh léarscáileanna agus pleananna torainn straitéiseacha le forbairt.

Tá tionscadal taighde trí bliana coimisiúnaithe ag an GCC, Torann agus Fianaise Sláinte ó Éirinn a sholáthróidh athbhreithniú mionsonraithe ar an ngaol idir torann comhshaoil agus sláinte/folláine. Soláthróidh an taighde seo meastachán náisiúnta ar ualach galair ó thorann comhshaoil i mblianta saoil atá coigeartaithe faoi mhíchumas (DALYs). Tá sé á stiúradh ag an gColáiste Ollscoile, Baile Átha Cliath agus ag an Institiúid Taighde Eacnamaíochta agus Sóisialta (ESRI). Is é an aidhm atá ann samhaltú torainn agus sonraí sláinte a chomhcheangal le gaolta ranníocacha idir nochtadh torainn agus torthaí sláinte/folláine a scrúdú.

C.12.3 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Ó thaobh torainn agus creathaidh de is iad na príomhdhúsláin agus deiseanna a d'fhéadfadh a bheith ábhartha do PSSU 2050 agus MST ná:

Dúshláin agus Deiseanna

- Giniúint torainn le linn tógála agus oibriú an bhonneagair acmhainní uisce;
- Giniúint torainn ó thógáil agus ó oibriú cóireála uisce agus cóireála fuíolluisce agus lena n-áirítear diúscairt dramhaíola sloda, a bhaineann le húsáid gluaiseachtaí gléasra agus HGV; agus
- Deiseanna a thapú chun machnamh a dhéanamh ar conas caighdeán torainn agus creathaidh a chur san áireamh sa dearadh agus sa soláthar sa chás go bhféadfaí cur isteach ar ghabhdóirí íogaire.

I gcomhthéacs fhorbairt PSSU 2050, ceaptar gur saincheisteanna logánta iad na dúshláin agus deiseanna bainteach le caighdeán an aeir a dtéitear i ngleic leo trí chaighdeán ábhartha a chur i bhfeidhm a sainathnódh ar leibhéal chlár agus thionscadail. I dtéarma MST an PSSU 2050, déanfar iad a mheas go ginearálta de réir na dtionchar féideartha a d'fhéadfadh a bheith acu maidir le núis agus clampar a chruthú faoi thopaic an daonra agus na sláinte.

Léiríonn Tábla C.23 na naisc idir an ábhar MST seo agus saincheisteanna an PSSU 2050 a léiríodh sna Saincheisteanna.

Tábla C.23 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bithéagsúlachta	6. Reachtaitocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Torann & Creathadh ábharthacht: H - ard /M - meánach/L - íseal	L	L	L	L	M	L	M

C.13 An Timpeallacht Trasteorann

Comhoibríonn Rialtais na hÉireann, Thuaisceart Éireann agus na Ríochta Aontaithe ar shaincheisteanna bainistithe comhshaoil trasteorann. Tuairiscítear i ndrúcht PBA na hÉireann 2022-2027 go bhfuil na dlínsí faoi seach tar éis cineálacha cur chuige ar aon dul lena chéile a ghlacadh chucu féin i leith aghaidh a thabhairt ar shaincheisteanna timpeallachta agus dul i ngleic leo, saincheisteanna amhail cáilíocht an uisce, truailliú

atmaisféir, speicis ionracha, drochiarmhairtí an athraithe aeráide, teacht aniar cois cósta, speicis imirceacha, bruscar muirí, limistéir mhuirí faoi chosaint (LMCanna) chomh maith le gnáthóga agus speicis ar an oileán agus sna huiscí mórthimpeall air a chosaint.

C.13.1 Timpeallacht Uisce

I measc na bpríomheagraíochtaí a bhfuil sé de chúram orthu comhordú agus comhoibriú a dhéanamh chun CTU a chur i bhfeidhm tá:

- An Grúpa um Chreat-Treoir Uisce Thuaidh Theas a Chomhordú;
- An Grúpa Náisiúnta um Chúrsaí Teicniúla a Fhorfheidhmiú (NTIG);
- An Ghníomhaireacht Comhshaoil Thuaisceart Éireann (NIEA);
- Gníomhaireacht na Lochanna;
- An Coiste Oibríochta do Réigiún na Teorann;
- Fóram Uisce an Iarthuaiscirt, agus
- Baill d'Fhoinsé go Sconna (tionscadal Interreg).

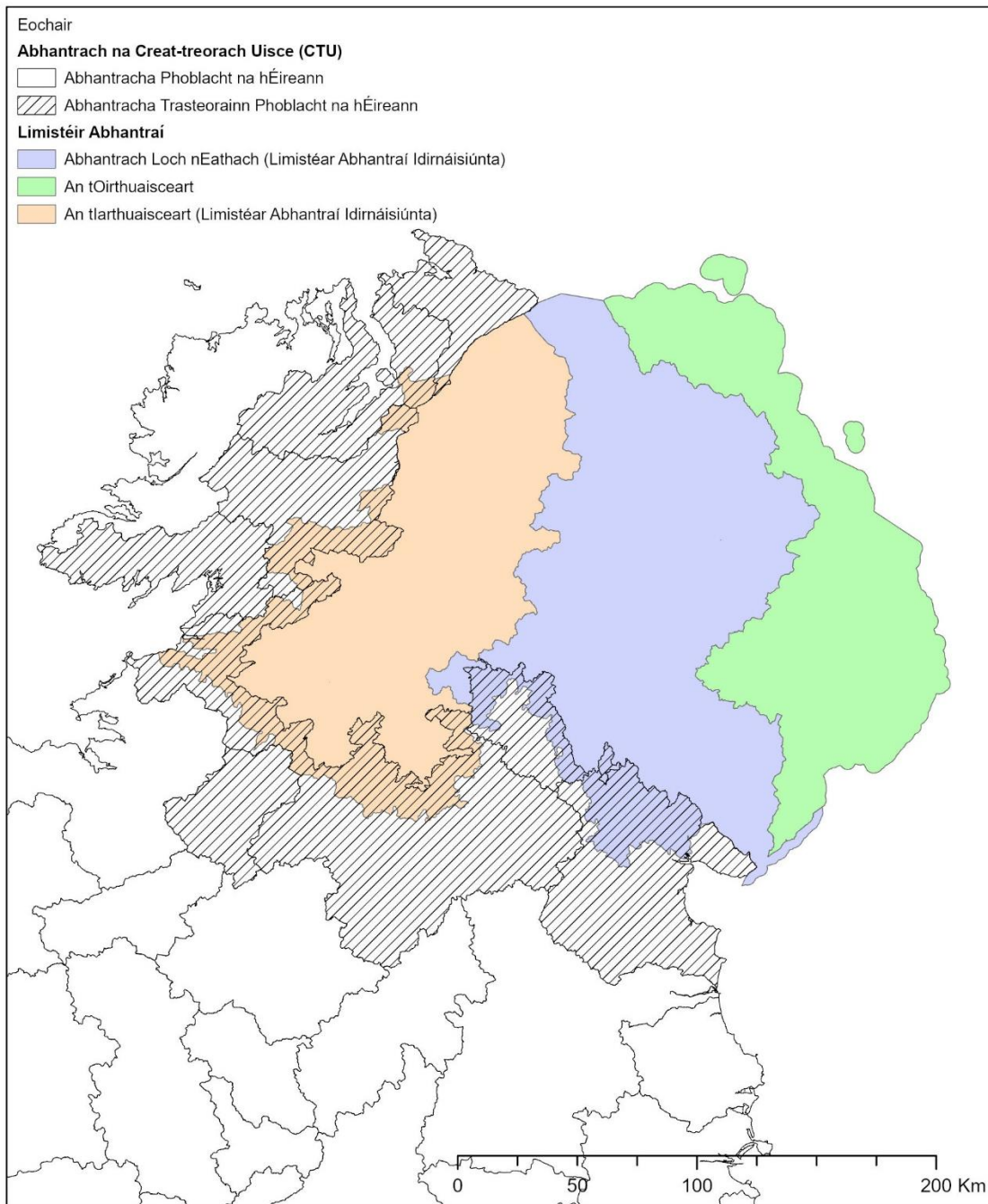
Tá tionscadail trasteorann idir lámha a dhíríonn ar fheabhsuithe a chur i gcrích ar cháilíocht an uisce i ndobharlaigh ar an teorainn, lena n-áirítear:

- Clár INTERREG VA (2014-2020); agus
- Clár PEACE PLUS an AE - Tuigtear go bhfuil an-fhiúntas ag baint le dobharcheantair agus na hacmhainní uisce atá iontu ó thaobh an gheilleagair agus na timpeallachta de agus tá sé de bhua acu tairbhí nach beag a thabhairt trí na seirbhísí éiceachórais atá le fáil uathu - lena n-áirítear uisce óil, asamhlú fuíolluisce, slatiascaireacht, turasóireacht agus oidhrecht chultúrtha.

Tharraing an dréacht de PBA 2022-2027 le haghaidh Phoblacht na hÉireann aird air go roinneann Éire dhá limistéar abhantraí (LA) le Tuaisceart Éireann. Laistigh díobh seo, tá ocht ndobharcheantar trasteorann i bPoblacht na hÉireann atá roinnte idir Tuaisceart Éireann agus Poblacht na hÉireann chomh maith le dobharlaigh iomadúla CTU, lena n-áirítear aibhneacha, lochanna, dobharlaigh cois cósta agus idir eatarthu mar aon le dobharlaigh screamhuisce, a bhfuil thart ar 120 dobharlach trasteorann san iomlán acu ann.

- LA Loch nEathach agus na Banna – 35 dobharlaigh comhroinnte; agus
- LA an Iarthuaiscirt Idirnáisiúnta – 85 dobharlaigh comhroinnte.

Léirítear abhantracha LA agus CTU roinnte, agus uiscí muirí taobh amuigh de dhobharlaigh thrasdhlútha agus chósta ar Fíor C.23thíos.

Fíor C.23 Limistéir Abhantraí agus abhantracha CTU roinnte idir TÉ agus PnaÉ (RTCGT, 2023⁸³, GCC, 2022a)

Chuir Tuarascáil Staitisticí CTU Thuaisceart Éireann (RTCGT, 2023) stádas do bharlaigh do 2015, 2018 agus 2021 i gcomórtas lena chéile agus déantar achoimre ar na torthaí seo thíos.

Stádas éiceolaíoch agus foriomlán do bharlaigh abhann atá ag 450 do bharlach:

- 2015 - rangáíodh 147 (33 %) do bharlach abhann go raibh stádas éiceolaíoch agus foriomlán maith nó ard acu.
- 2018 - rangáíodh 141 (31 %) do bharlach abhann go raibh stádas éiceolaíoch agus foriomlán maith nó ard acu.

⁸³ RTCGT, 2023. *Tuarascáil Staitisticí CTU*. Arna Rochtain: 12.08.23. Ar fáil ó: <https://www.daera-ni.gov.uk/publications/northern-ireland-environmental-statistics-report-2023>

- 2021 - rangáíodh 140 (31 %) dobharlach abhann go raibh stádas éiceolaíoch maith nó ard acu. Níor éirigh le haon dobharlach abhann stádas foriomlán maith nó ard a bhaint amach toisc, mar chuid den mhonatóireacht, gur cuireadh san áireamh ceimiceáin uileláithreacha, imchoimeádacha, inbhithbhailithe, agus tocsaineacha (uIIT).

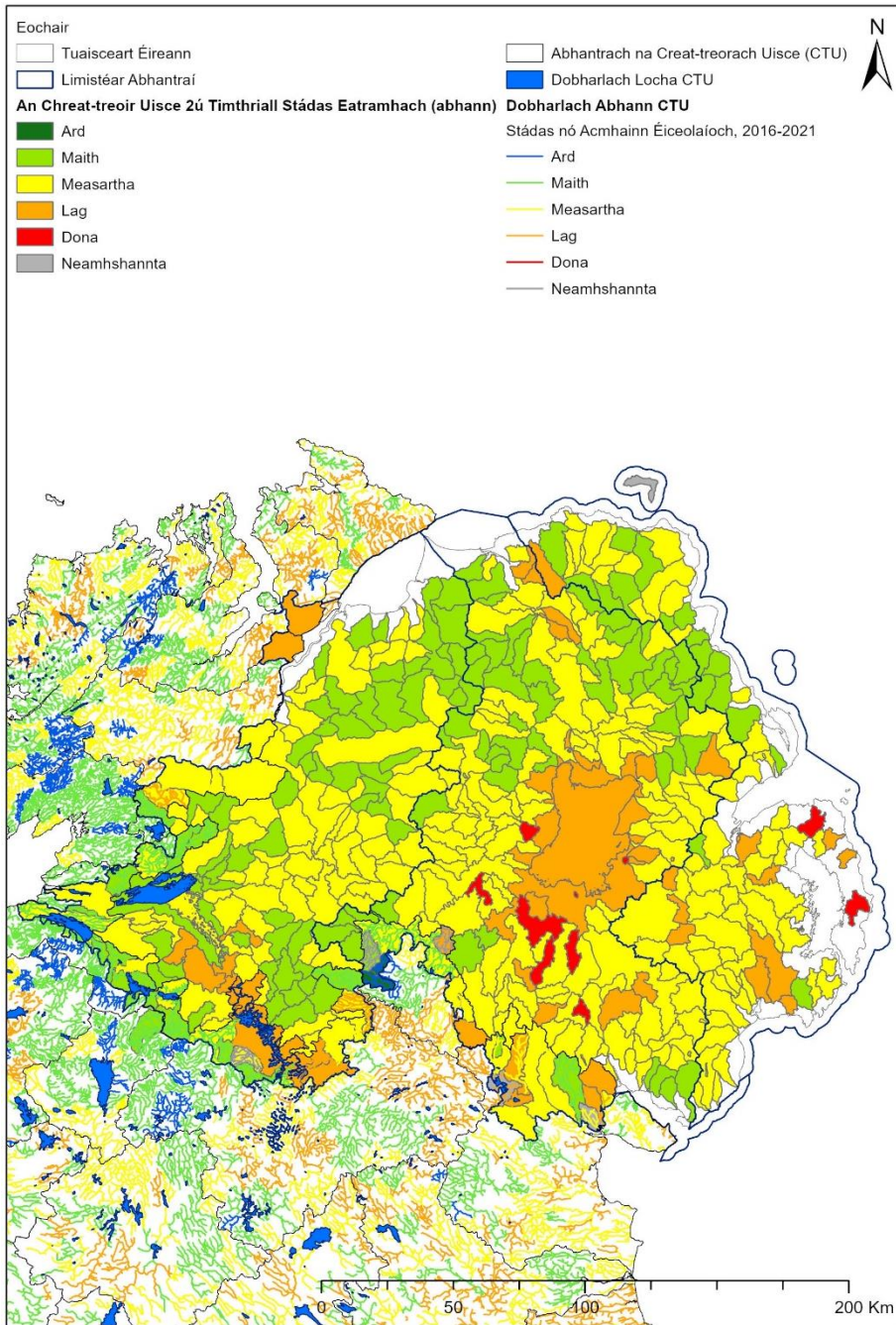
An stádas éiceolaíoch agus foriomlán locha mar dhobharlach atá ag 20 dobharlach:

- 2015 agus 2018, rangáíodh 5 (24%) de na 21 dobharlach locha i dTuaisceart Éireann mar go maith nó ard ó thaobh stádais éiceolaíochta agus stádais foriomláin de agus rangáíodh 16 (76 %) dobharlach locha mar 'measartha nó imithe in olcas'.
- 2021, rangáíodh 3 (14 %) loch mar stádas éiceolaíochta maith fad is a rangáíodh 18 loch (86 %) mar 'measartha nó imithe in olcas' ach, i dtaca le stádas foriomlán de, níor éirigh le haon loch stádas foriomlán maith a bhaint amach toisc gur cuireadh uIIT san áireamh.

Stádas éiceolaíoch 25 dobharlach idir eatarthu agus cois cósta:

- 2015, d'éirigh le 1 dobharlach amháin (4%) stádas éiceolaíoch ard a bhaint amach agus d'éirigh le 8 ndobharlach (32%) stádas éiceolaíoch agus foriomlán maith a bhaint amach.
- 2018, d'éirigh le 10 ndobharlach (40%) stádas éiceolaíoch agus stádas foriomlán maith a bhaint amach.
- 2021, d'éirigh le 10 ndobharlach (40%) stádas éiceolaíoch maith a bhaint amach ach níor éirigh le haon dobharlach stádas foriomlán maith a bhaint amach toisc gur cuireadh uIIT san áireamh.

Cuirtear stádas abhann agus locha Thuaisceart Éireann in iúl i bhFíor C.24.

Fíor C.24 Stádas abhann agus locha i dTuaisceart Éireann (RTCGT, 2022)⁸⁴

De réir an NIEA (2021)⁸⁵, tá 26 uisce snámha scaipthe timpeall chósta Thuaisceart Éireann. In 2022, thuiriscigh an Roinn Talmhaíochta, Comhshaoil agus Gnóthaí Tuaithe (RTCGT) gur chomhlíon 25 díobh sin na caighdeán cháilíocht, agus gur rangáíodh 21 díobh sin mar ‘Sármhaith’, trí cinn díobh mar ‘Maith’ agus ceann amháin mar ‘Dóthanach’. Theip ar láthair amháin ag Baile Hóm an t-íoschaighdeán a chomhlíonadh.

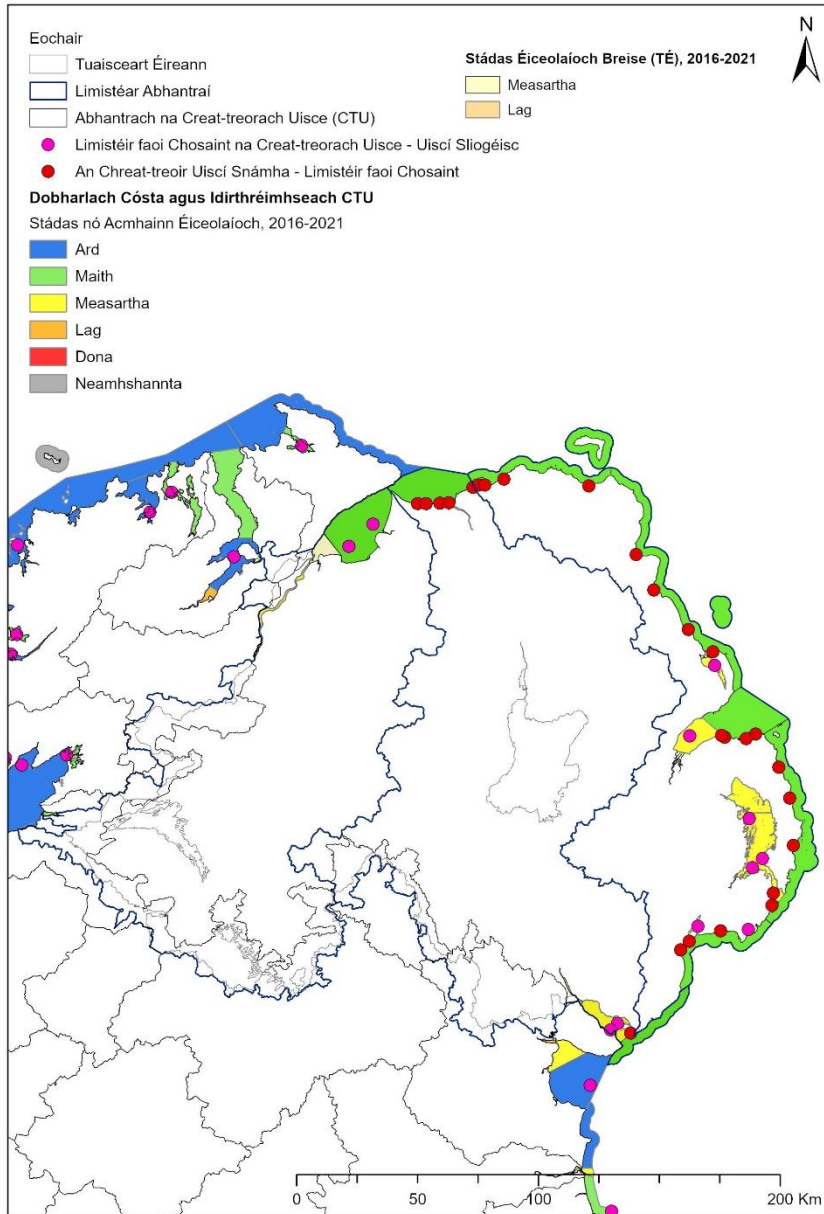
De réir RTCGT, tá 10 Limistéar Uisce Sliogéisc Faoi Chosaint i dTuaisceart Éireann, agus tá siad faoi réir clár laghdaithe truailithe a dtugtar Pleananna Gníomhaithe Sliogéisc orthu anois agus atáthar chun athbhreithniú a dhéanamh orthu mar chuid den tríú timhriall PBA. Tuigtear gur den tábhacht é caighdeán maith uisce a bheith ann le go mbeifear in ann scoth na sliogiasc atá sábháilte mar bhia don duine a tháirgeadh. Tá seans

⁸⁴ RTCGT. 2022. *Open Data NI*. Arna Rochtain: 16.08.2023. Ar fáil ó: <https://admin.opendatani.gov.uk/>

⁸⁵ NIEA. 2021 (Arna cheartú 2023) *Tuarascáil Staitisticí na Creat-Treorach Uisce* Arna Rochtain: 04.08.2023. Ar fáil ó: [http://www.daera-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/daera/NI Water Framework Directive Statistics Report 2021.pdf](http://www.daera-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/daera/NI%20Water%20Framework%20Directive%20Statistics%20Report%202021.pdf)

maith ann go gcuirfidh truailliú ó fhoinsí éagsúla cur isteach ar chaighdeán an uisce agus ar shliogéisc, amhail rith chun srutha ó thalamh talmhaíochta nó sceitheadh ó oibreacha cóireála camrais.

Cuirtear Uiscí Snámha, Uiscí Sliogéisc, dobharlaigh idir eatarthu agus cois cósta Thuaisceart Éireann in iúl in bhFíor C.25.

Fíor C.25 Stádas na ndobharlach aistrithe agus cois cósta i dTuaisceart Éireann (RTCGT, 2022)

Tagann uiscí mara agus cósta Thuaisceart Éireann faoi Straitéis Mhuirí na Ríochta Aontaithe a bhfuil sé mar aidhm aici farraigí atá glan, sláintiúil, sábháilte, táirgiúil agus éagsúil ó thaobh na bitheolaíochta de a bhaint amach. Chun cabhrú le measúnú a dhéanamh ar dhul chun cinn maidir le Dea-Stádas Comhshaoil (DSC) a bhaint amach, úsáidtear sa straitéis 11 tuairisceoir cáilíochtúil. Tá dathchódaithe orthu seo chun a léiriú cá bhfuil DSC bainte amach (glas), bainte amach go páirteach (oráiste) nó nár baineadh amach (dearg):

- Éagsúlacht bhitheolaíoch (míolta móra, rónta, éin, iasc, gnáthóga peiligeacha agus gnáthóga beantacha);
- Speicis neamhdhúchasacha;
- Iasc agus sliogéisc a shaothraítear ar bhonn tráchtála;

- Gréasáin bhia (míolta móra, róna, éin, éisc agus gnáthóga peiligeacha);
- Eotrófú;
- Sláine ghrinneall na farraige (gnáthóga peiligeacha agus gnáthóga beantacha);
- Coinníollacha hidreagrafacha;
- Truailleáin;
- Truailleáin in éisc agus i mbia mara eile mar bhia don duine;
- Bruscar; agus
- Tabhairt isteach fuinnimh, lena n-áirítear torann faoi uisce.

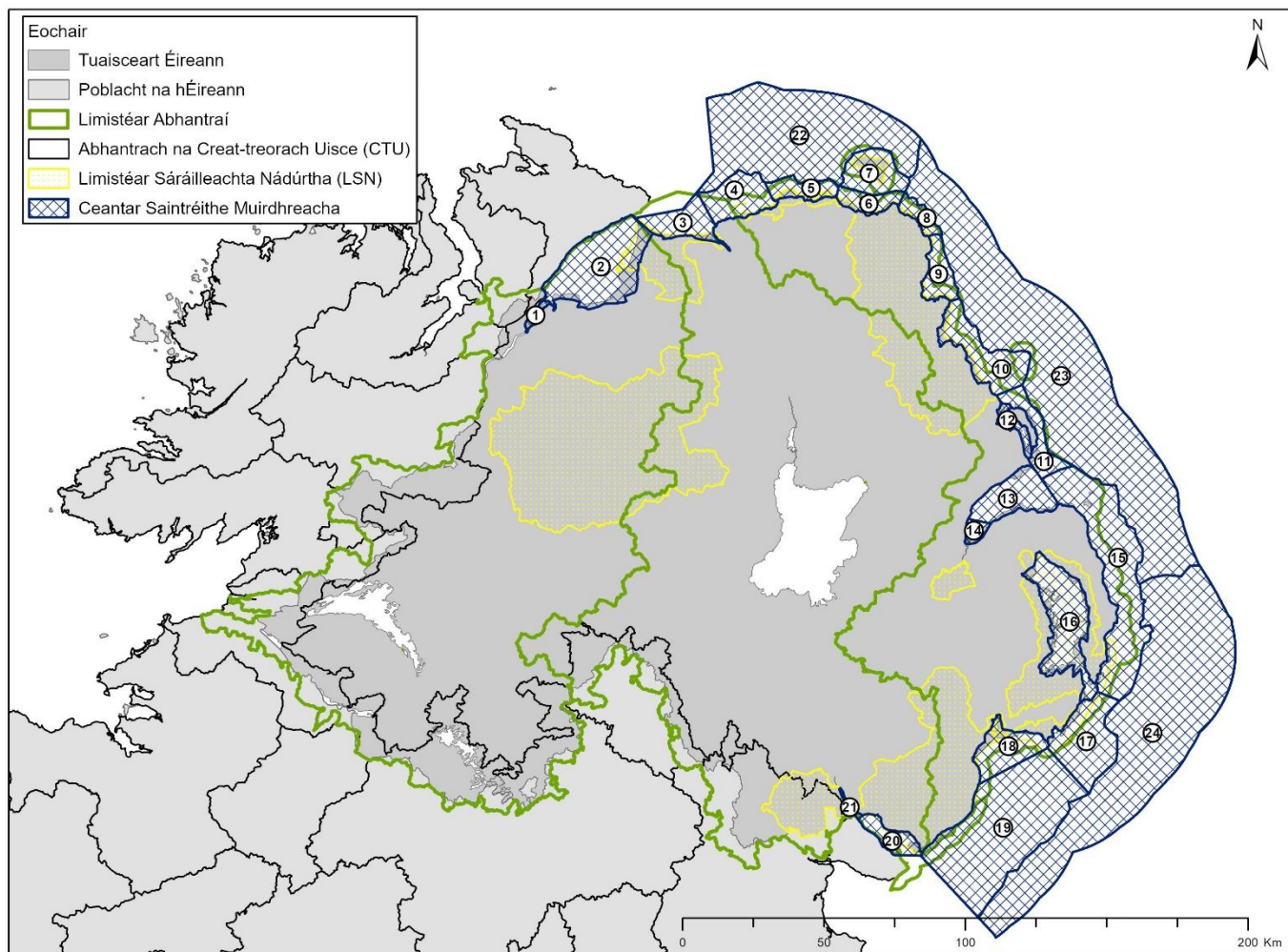
Go hachomair, tá DSC bainte amach maidir le eotrófú, athruithe ar dhálaí hidreagrafacha, éillithe, agus truailleáin i mbia mara. Baineadh cuid den DSC amach do chéiticigh, róna, gnáthóga peiligeacha, gréasán bia agus ionchur fuaimne antrapaigineach. Níor baineadh DSC amach maidir le bruscar, iasc tráchtála, speicis neamhdhúchasacha, gnáthóga beantacha, éisc agus éin (UKMMAS, 2018)⁸⁶.

C.13.2 Bithéagsúlacht agus an Tírdhreach

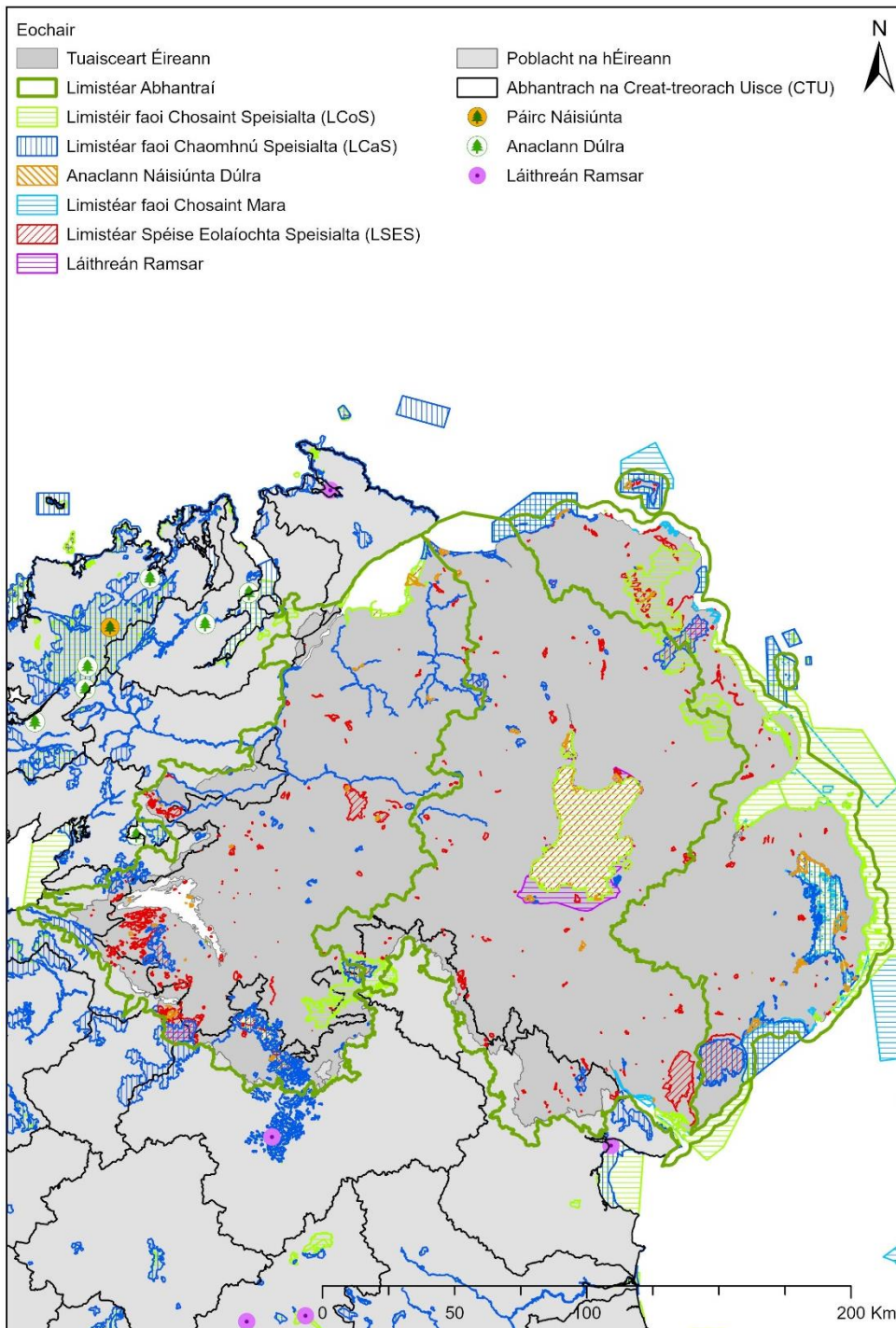
I dTuaisceart Éireann tá 58 Limistéar Caomhantais Speisialta (LCS (Caomhnú)), 18 Limistéar Cosanta Speisialta (LCS (Cosaint)), LCS, Cosaint Chósta Thoir na Mara san áireamh, chomh maith le 20 láithreáin Ramsar (RTCGT, 2022). Glactar le Criosanna Caomhnaithe Muirí (CCManna) i dTuaisceart Éireann chomh maith le cúig CCM cois cladaigh. Cuirtear iad seo mar aon le Limistéir Spéise Speisialta Eolaíochta cois cósta, LCSanna - Cosaint Muirí agus láithreacha Ramsar san áireamh ina Limistéir Mhuirí faoi Chosaint bhféin, agus 55 láthair ann san iomlán. I bPoblacht na hÉireann, tá glacadh le CCManna ag céim chomhairliúcháin faoi láthair, ach tá aicmithe muirí san áireamh sna haicmithe láithreán ainmnithe do PnaÉ faoi láthair.

I measc na láithreán ainmnithe eile i dTuaisceart Éireann tá: Anaclanna Náisiúnta Dúlra, Limistéir Spéise Speisialta Eolaíochta (LSSEna) arna dtaispeáint in bhFíor C.27, agus Limistéir Sáráilleachta Nádúrtha (LSN) arna dtaispeáint in bhFíor C.26. Léirítear na láithreáin ainmnithe, lena n-áirítear sonruithe bithéagsúlachta Phoblacht na hÉireann in bhFíor C.27 agus na sonruithe tírdhreacha agus muirdhreacha in bhFíor C.26, laistigh de na limistéir lámh léi chomh maith leis na habhantracha CTU agus na LAnna.

⁸⁶ UKMMAS. 2018. *Achoimre ar an dul chun cinn i dtreo Dea-Stádas Comhshaoil*. Arna Rochtain: 29.11.2023. Ar fáil ó: <https://moat.cefas.co.uk/>

Fíor C.26 Ainmiúcháin Tírdhreacha Thuaisceart Éireann (RTCGT, 2022)

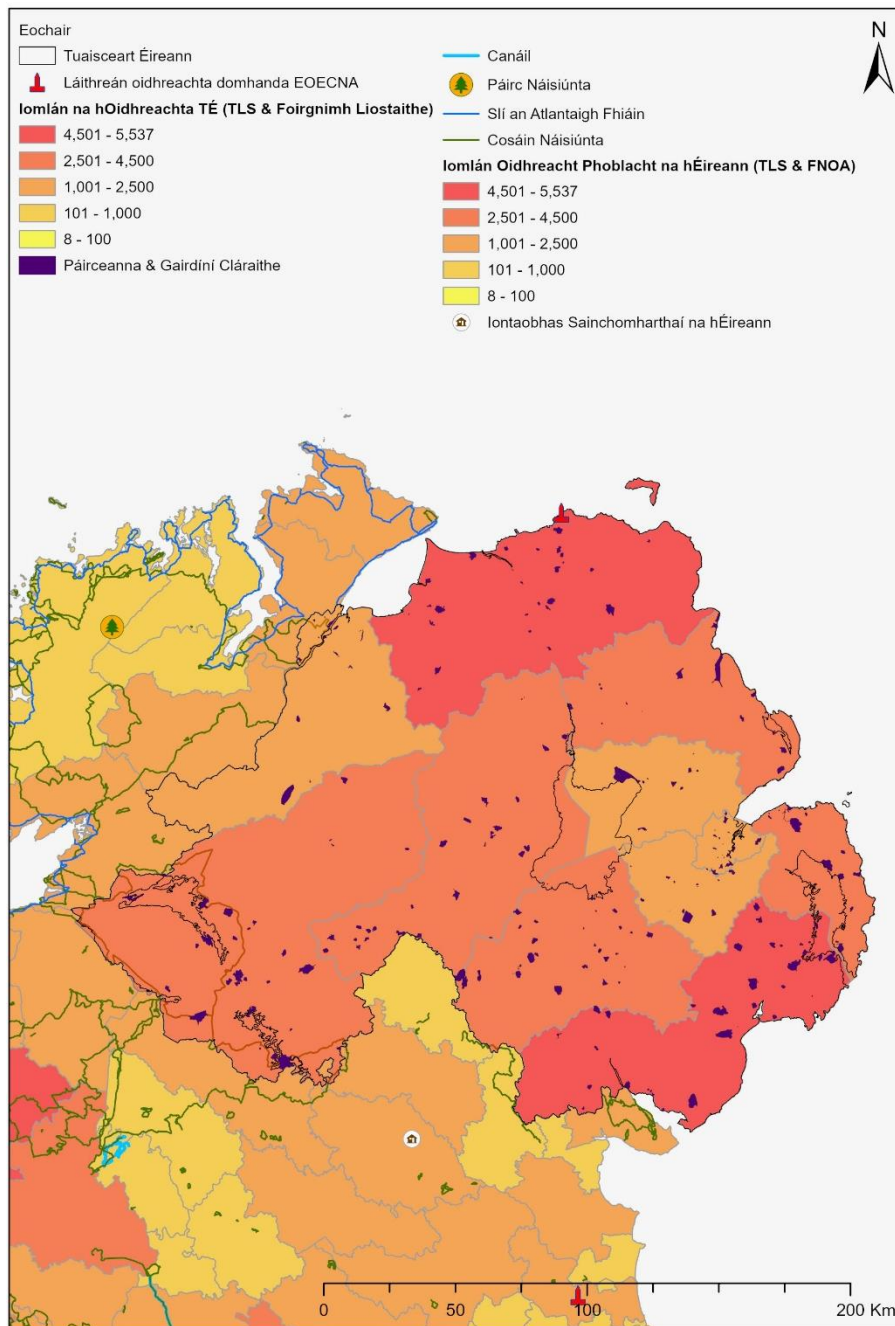

Fíor C.27 Láithreáin Ainmnithe Bhithéagsúlachta i dTuaisceart Éireann (JNCC, 2017⁸⁷; RTCGT, 2022)

C.13.3 Oidhreacht Chultúrtha agus Turasóireacht

In bhFíor C.28 léirítear na láithreáin oidhreachta chultúrtha (idir shainithe agus neamhshainithe) laistigh de Thuaisceart Éireann. Bíonn tarraingt mhór ag turasóirí ar an-chuid de na láithreáin seo chomh maith. Lena chois sin, tá láithreáin neamhainmnithe, iad siúd is ábhar spéise ó thaobh na seandálaíochta, gnéithe oidhreachta tionsclaíche, lena n-áirítear iad siúd a bhaineann le cúrsaí uisce agus suíomhanna longbhriste mar chuid den timpeallacht bhonnlíne.

⁸⁷ Comhchoiste Caomhnaithe Dúlra. 2017. *Limistéir faoi Chosaint Speisialta (LCSanna) agus Limistéir faoi Chaomhnú Speisialta Thuaisceart Éireann*. Arna rochtain 16.08.2023. Ar fáil ó: <https://hub.jncc.gov.uk/>

Fíor C.28 Oidhreacht chultúrtha agus turasóireacht i dTuaisceart Éireann^{88,89}

C.13.4 Achoimre ar Fhoinsí Eolais

Déantar achoimre ar phríomh-foinsí eolais faoi timpeallacht bhonnlíne Thuaisceart Éireann de réir réimse a topaice a sholáthar i dTábla C.24. Déanfar na foinsí sin a mheas a thuilleadh aon uair a saináithnítear acmhainn d'éifeachtaí trasteorann nó conairí d'éifeachtaí le haghaidh an dréacht de PSSU 2050.

Is iad na foinsí eolais ginearálta faoin timpeallacht bhonnlíne le haghaidh Thuaisceart Éireann:

- Tuarascáil um Staid na Timpeallachta do Thuaisceart Éireann (2013) - Ó Fhianaise go Deis; agus

⁸⁸ An Roinn Poblal. 2018. *Taifead Láithreáin agus Séadchomharthaí Thuaisceart Éireann*. Arna Rochtain: 16.08.2023. Ar fáil ó: <https://admin.opendatani.gov.uk/dataset/northern-ireland-sites-and-monuments-record>

⁸⁹ NIEA. 2016. *Láithreán Oidhreachta Domhanda*. Arna Rochtain: 16.08.2023. Ar fáil ó: <https://admin.opendatani.gov.uk/dataset/world-heritage-site>

- Cuirtear ar fáil i dTuarascálacha Thuaisceart Éireann um Staidreamh na Timpeallachta (Bealtaine 2023) nuashonrú bliantúil a chuireann leis an eolas agus na treochtaí atá leagtha amach i dTuarascáil ar Staid an Chomhshaoil do Thuaisceart Éireann.

Tábla C.24 Eolas Bonnline Thuaisceart Éireann agus Foinsí Sonraí

Ábhar	Sonraí:
Timpeallacht Uisce	<p>Eolas CTU: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/northern-ireland-environmental-statistics-report-2023</p> <p>Eolas ar screamhuisce, uisce dromchla agus timpeallacht mhuirí le haghaidh 2022: Tuarascáil Staitisticí Timpeallachta Thuaisceart Éireann (daera-ni.gov.uk)</p> <p>RTCGT Amharcóir Léarscáile Mara: https://gis.daera-ni.gov.uk/arcgis/apps/webappviewer/index.html?id=e44a8e27333241bfa2faf4a387fd99d7</p> <p>Uiscí Snámha: Tá feabhas tagtha ar Uiscí Snámha Thuaisceart Éireann trí chéile in 2022 Roinn Talmhaíochta, Comhshaoil agus Gnóthaí Tuaithe (daera-ni.gov.uk)</p> <p>Tuilte: https://dfi-ni.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=fd6c0a01b07840269a50a2f596b3daf6</p>
Daonra, Socheacnamaíocht agus Sláinte	<p>Staitisticí ó DHAONÁIREAMH 2021: https://www.nisra.gov.uk/statistics/census</p>
Athrú Aeráide	<p>Tagraíonn Brainse Maolaithe an Athraithe Aeráide Uisce Éireann don Acht um Athrú Aeráide (Thuaisceart Éireann) 2022 a ritheadh le déanaí: https://www.legislation.gov.uk/niu/2022/31/contents/enacted</p> <p>D'fhoilsigh Coiste um Athrú Aeráide na RA a Mheasúnú Neamhspleách ar Riosca Aeráide 2021 le déanaí ina n-aithnítear an riosca agus na deiseanna a chruthaíonn athrú aeráide sna cúig bliana amach romhainn. Is féidir achoimre ar Thuaisceart Éireann a fháil thíos: https://www.ukclimaterisk.org/independent-assessment-ccra3/national-summaries/</p>
Bithéagsúlacht	<p>Láithreáin Eolaíochá Ainmnithe: www.daera-ni.gov.uk/landing-pages/protected-areas</p> <p>Tá brabhsálaí léarscáile ag DAERA do láithreáin faoi chosaint Thuaisceart Éireann agus do ghnáthóga tosaíochta aitheanta: www.daera-ni.gov.uk/services/natural-environment-map-viewer</p> <p>Liosta Speiceas Tosaíochta Thuaisceart Éireann: https://www.daera-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/doe/northern-ireland-priority-species-list.pdf</p>
Iascach agus Slatiascaireacht	<p>RTCGT – Beartas Iascaigh: https://www.daera-ni.gov.uk/articles/fisheries-policy</p> <p>https://www.daera-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/daera/FSDP%20final%20report%20April%202021%20-%20Final%20version%20for%20publication%2027%20April%202021.PDF</p> <p>Uiscí Sliogéisc (limistéir CTU faoi chosaint chun speicis uisceacha atá suntasach ó thaobh an gheilleagair de a chosaint): Limistéir Uiscí Sliogéisc faoi Chosaint Roinn Talmhaíochta, Comhshaoil agus Gnóthaí Tuaithe (daera-ni.gov.uk)</p> <p>Slatiascaireacht: https://www.nidirect.gov.uk/articles/angling-regulations-rules#toc-2</p>
Tírdhreach, Bailedhreach agus Muirdhreach	<p>Measúnú ar Charachtar Tírdhreacha Thuaisceart Éireann: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/northern-ireland-landscape-character-assessment-six-distinctive-landscapes</p>

Ábhar	Sonraí:
	Measúnacht ar Mhuirdhreach Réigiúnach Thuaisceart Éireann: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/northern-ireland-regional-seascape-character-assessment
Oidhreacht chultúrtha – Seandálaíochta agus Ailtireachta	EOECNA: https://whc.unesco.org/en/statesparties/gb Foirgnimh agus Séadchomharthaí Stairiúla: https://www.nidirect.gov.uk/articles/historic-buildings-and-monuments Amharcóir Léarscáile don Timpeallacht Stairiúil de chuid na Roinne Pobal: https://dfcgis.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=6887ca0873b446e39d2f82c80c8a9337 Tacair Shonraí Dhigiteacha Rannán na Timpeallachta Stairiúla: https://www.communities-ni.gov.uk/publications/historic-environment-digital-datasets Láithreáin sainchomhartha: https://www.theirelandwalkingguide.com/trails.html
Geolaíocht agus Ithreacha	Tuarascálacha ar Staid an Chomhshaoil i dTuaisceart Éireann: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/state-environment-report-2013 Tuarascálacha Thuaisceart Éireann um Staidreamh an Chomhshaoil 2023: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/northern-ireland-environmental-statistics-report-2023
Cáilíocht Aeir	Eolas ar NO ₂ , agus treochtaí ábhair ar leith: Tuarascálacha Thuaisceart Éireann um staidreamh na timpeallachta Roinn Talmhaíochta, Comhshaoil agus Gnóthaí Tuaithe (daera-ni.gov.uk) Cuirtear eolas ar thruailliú aeir ar fáil: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/air-pollution-northern-ireland-2021
Torann agus Creathadh	Tá léarscáileanna leibhéal torainn ar fáil trí mhapálaí gréasáin: Torann An Roinn Talmhaíochta, Comhshaoil agus Gnóthaí Tuaithe (daera-ni.gov.uk)
Sócmhainní ábhartha	Úsáid talún: https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018
Gach topaic	Tuarascálacha ar Staid an Chomhshaoil i dTuaisceart Éireann: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/state-environment-report-2013 Tuarascálacha Staitisticí Timpeallachta Thuaisceart Éireann: https://www.daera-ni.gov.uk/publications/northern-ireland-environmental-statistics-report-2023 Tá ár dtacair shonraí um thimpeallacht nádúrtha ar fáil ag an nasc thíos: www.daera-ni.gov.uk/articles/download-digital-datasets

C.13.5 Príomhbhreithnithe do PSSU 2050 agus don MST

Príomhdhúshláin agus deiseanna le tionchair trasteorainn féideartha.

Dúshláin

- An timpeallacht uisce faoi bhrú mar gheall ar rith chun srutha ina bhfuil dríodar agus ualú cothaitheach atá ina siocair le truailliú dá réir;
- Brú astarraingthe ar dhobharlaigh screamhuisce agus uisce dromchla;
- Sceitheadh fuíolluisce a chuireann as d'aibhneacha agus d'uiscí cois cósta agus na láithreáin ainmnithe bainteach leo; agus
- Na tionchair a d'fhéadfadh a eascairt as bheith i bhfoisceacht láithreáin ina bhfuil obair ar siúl chun bonneagar oidhreachta cultúrtha, tírdhreacha agus gnáthóga a fhorbairt.

Deiseanna

- Deiseanna chun truailliú dotharlach a laghdú agus caighdeán amhuisce a fheabhsú don sholáthar uisce trí leas a bhaint as réitigh dhúlra bhunaithe agus réitigh bhainistithe dotharcheantair inbhuanaithe.

Léiríonn Tábla C.25 na naisc idir an ábhar MST seo agus saincheisteanna an PSSU 2050 a léiríodh sna Saincheisteanna.

Tábla C.25 An bhaint atá ag ábhar MST le Dréacht-PSSU 2050

PSSU Dréacht-PSSU 2050 - saincheisteanna	1. Athrú aeráide	2. Feasacht agus iompraíocht	3. Geilleagar ciorclach	4. Digiú, sonraí agus cibearshláid	5. Géarchéimeanna timpeallachta agus bitheagsúlachta	6. Reachtaíocht, beartas agus rialáil	7. Sócmhainní atá ann cheana féin agus cuir chuige nua i leith seirbhísí a sholáthar
Ábharthacht trasteorann: H - ard / M- meánach / L- Íseal	M	M	M	M	H	H	H